

BBF00029

อรรถาธิบายคำศัพท์

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

ATTHASĀLINĪ ATTHAKATHĀ

(PĀLI-THAI)

PART I

ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม

ปีที่ระลึกถึงโอกาสฉลองครบ ๒๐๐ ปี
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

คุณฉวีพรรณ รัชชานนท์ คุณหญิงบุญเหลือ กิติวัฒน์
และคุณประภา วิริยะประไพกิจ
ดำรงตำแหน่งเลขานุการร่วมกับญาติมิตร

โครงการวิจัยศัพท์และอรรถาธิบาย
คำศัพท์และแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8296-33-4

พระบรมราชาโชวาท

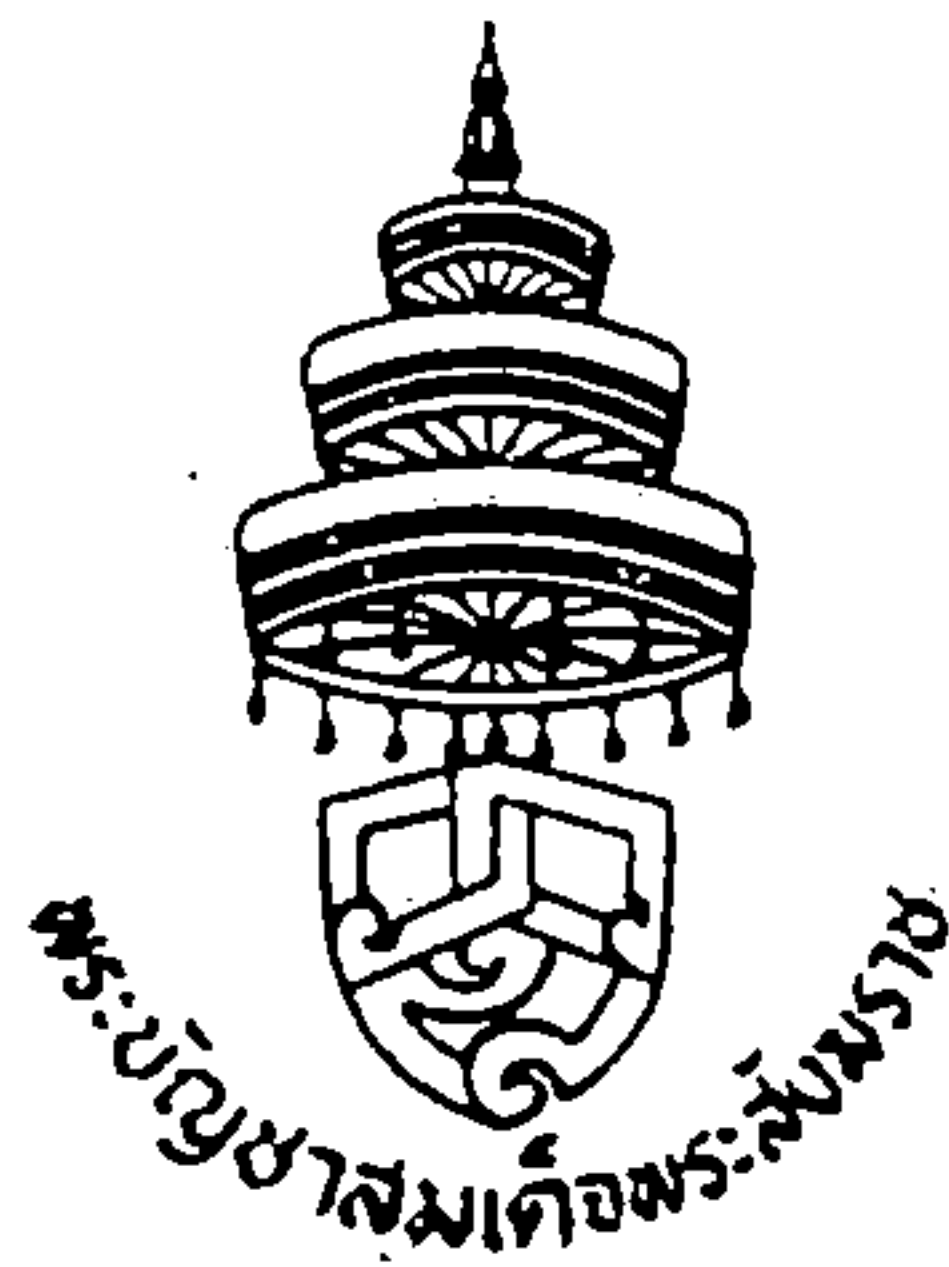
“ฉันขออุทิศไมทณา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย
ฉันสับสนในงานหรือยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำขาสีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้ของหนัก อย่าให้ชั่งเบียงกันได้เป็นอันขาด เพราะ
ถ้าชั่งเบียงกันแล้ว จะทำให้เกิดความสงสัยยากแก่
นักศึกษาคือไปภายหลังว่า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจ
ไม่ได้เข้ลเข้แข็ง ก็ควรสมัคริบายคำกับไว้ด้วย”

(พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาล
ปัจจุบัน พระราชทานแก่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช
ญาณโกตยมหาเถระ และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์คั่นคว่าทางพระ-
พุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าน้อมเกล้า ฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็น
ภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

คุณสิริพร รัตนชั้น
คุณบุญเจือ กิตวิวัฒน์ และคุณประภา วิริยะประไพกิจ
สร้างถวายเป็นพุทธรูปาร่วมกับญาติมิตร

กระทรวงศึกษาธิการ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกล-
มหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐม
กษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕
ซึ่งเป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ใน
พุทธศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษ สมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้าง
อนุสรณ์ยัตถุรวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกขุไคสนองพระดำรินั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระ-
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นน้อมถวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
อรรถโยชนา ปกรณวิเสส และสหทวิเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์สำคัญ

(๘)

ที่จะเป็นรากฐานการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็นสมควร
ประทานนามพระคัมภีร์ที่จัดพิมพ์ในชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกชู" อันเป็นพระบรมราช-
ฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวชเป็น
ภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการ
สมควร ประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะ-
กรรมการอำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพลโลกชู เป็นที่
ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)	ประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์
๒. พระวิสุทธาธิบดี (จิตวีโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๓. พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินตาทโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๔. พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์
(ถึงแก่อนิจกรรม)	ประธานกรรมการฝ่ายฆราวาส
๕. พลเรือเอก ม.จ.กาฬวรมณิศ ติศกุล ร.น.
(สิ้นชีพิตักษัย)	รองประธานกรรมการ
๖. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	รองประธานกรรมการ
๗. คุณหญิงแสงเคื่อน ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๘. นายประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๙. พลเรือเอกอนันต์ เนตรโรจน์ ร.น.	กรรมการ
๑๐. พลเรือเอกอภัย สีกะลิน ร.น.	กรรมการ

๑๑. นายโชติ สุวรรณโพธิ์ศรี	กรรมการ
๑๒. ท่านผู้หญิงพั้ว อรุณราชมณฑิเยธ	กรรมการ
๑๓. คุณหญิงอรุณ กิตติยากร	กรรมการ
๑๔. พลตรีสุธน สัตตบุศย์	กรรมการ
๑๕. นายระวี ภาวิไล	กรรมการ
๑๖. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑๗. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๑๘. นายวิสุทธ์ บุษยกุล	กรรมการ
๑๙. นายพิพัฒน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๐. นางศรีกาญจน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๑. คุณหญิงลมัย หงษ์ยนต์ (ถึงแก่อนิจกรรม)	กรรมการ
๒๒. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์	กรรมการ
๒๓. นางจวง นิตการณประสม	กรรมการ
๒๔. นางประไพ อมาตยกุล	กรรมการ
๒๕. นางสมจิตต์ สิทธิไชย	กรรมการ
๒๖. นางเครือทิพย์ ธรรมมงคล (ถึงแก่กรรม)	กรรมการ
๒๗. นางชนัดด์ ปิยะอุย	กรรมการ
๒๘. นางประภา จัยวัฒน์	กรรมการ
๒๙. นางอวยพร ปัตตพงศ์	กรรมการ
๓๐. นางยุพนา ธรรมโกวิท	กรรมการ
๓๑. นางอุษา จารุกุล	กรรมการ

(๑๐)

๓๒. นายมณีพันธุ์ จารุกุล

กรรมการและเลขานุการ

๓๓. นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ขอแจ้งถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรม ของ สมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

ผลสำรวจเอก

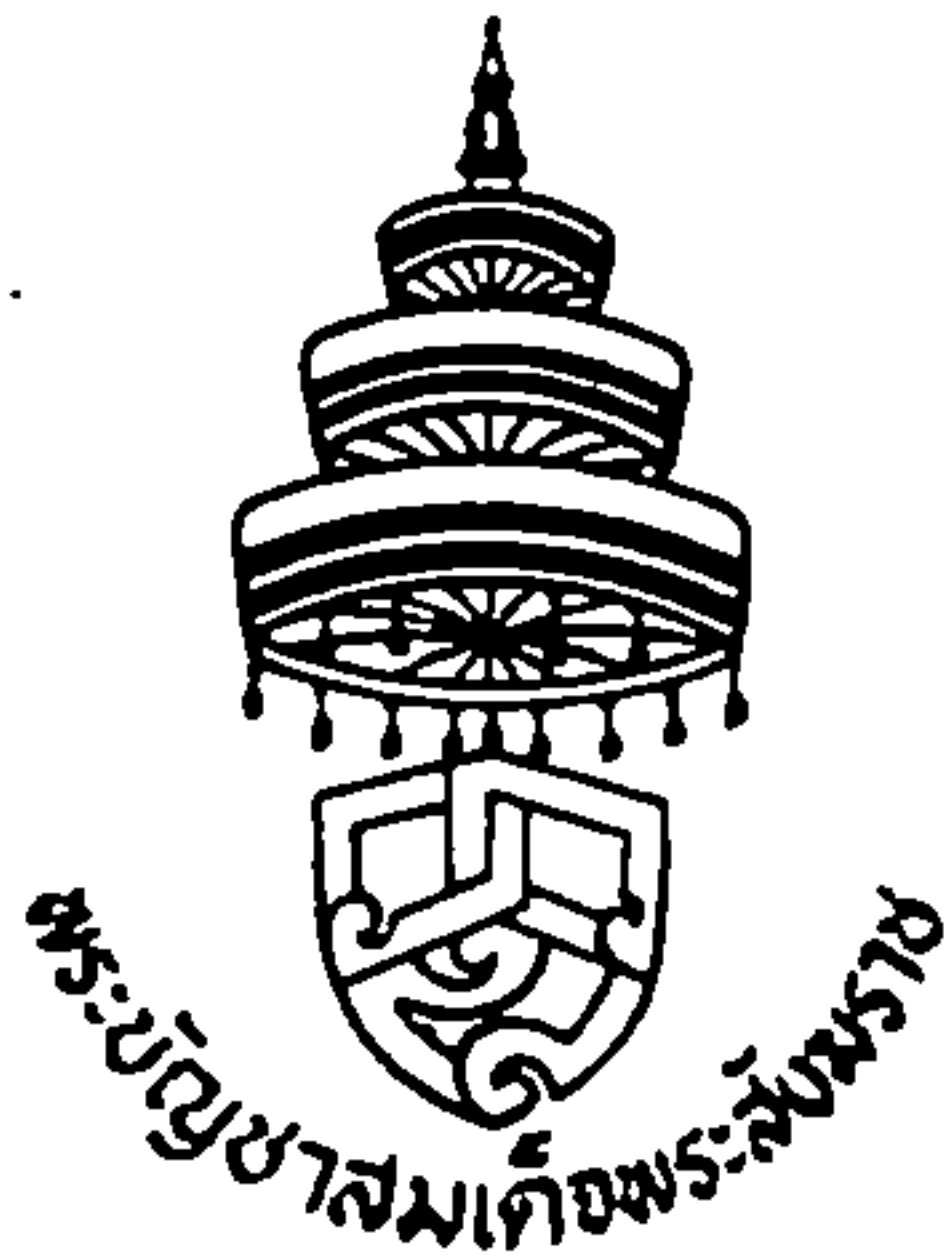
๑.

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิคุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการในพระบัญชา นี้ เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครมาจนบัดนี้ จะครบสองร้อยปีในพุทธศักราช ๒๕๒๕
ควรที่ทางฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่ออนุสรณ์ยวักยวม
มทกรรมครั้งนี้ด้วย มูลนิธิภูมิโศภิกขุ จึงสนองพระดำริ

เพื่อเปิดโอกาสให้พุทธบริษัทและเอกชนได้มีส่วนร่วมสร้างพระคัมภีร์ทางพระ
พุทธศาสนา โดยการเสนอแนะของมูลนิธิภูมิโศภิกขุ จึงทรงตั้ง

คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร

เป็นประธานกรรมการหาทุนสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มูลนิธิภูมิโศภิกขุ

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงอภิบาลรักษาให้เจริญ งอกงาม ไพบูลย์
ไพชรรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นนิรันดร์นิจนิตย เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

พลตำรวจเอก

จ. จีระศักดิ์

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิโศภิกขุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกล-
มหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐม
กษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ ซึ่ง
เป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ในพุทธ-
ศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษ สมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้มีอนุสรณ์วัตถุ
รวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกขุไต่สนองพระดำรินั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระ-
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นนอมถวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์
สำคัญ ที่จะป็นรากฐานการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็น

สมควรประธานนามพระกัมภีร์ที่จัดพิมพ์ในชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกขุ" อันเป็นพระบรมราชฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการสมควรประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานจัดสร้างพระกัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกขุเป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

คณะผู้อำนวยการจัดทำพระกัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกขุ

๑. นายมณีพันธุ์ จารุกุล	ผู้อำนวยการ
๒. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๓. นางอุษา จารุกุล	หัวหน้าฝ่ายธุรการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๘	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๒. นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๓. นายทินกร ทองแก้วต ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๔. พันเอกพรอม โพธิศิริ ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๕. นายสุรสี กาญจนพูน ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๖. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ. ๘	
๗. นายมยุนต์ จอดพิมาย ป.ธ. ๘	
๘. พระมหาประสิทธิ์ ชินวโส ป.ธ. ๘	

๙. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง ป.ธ. ๘ (บ.ศ. ๙)
๑๐. อุบาสิกาศิริรัตน์ กลัดจ่าย ป.ธ. ๘ (บ.ศ. ๘)
๑๑. นายจรัญ เลือควง ป.ธ. ๘
๑๒. นายเขื่อน เพ็ญสวัสดิ์ ป.ธ. ๗
๑๓. นายกำสอน จิตเจริญ ป.ธ. ๗, พม.
๑๔. นายสันติ ฤทธิเดช ป.ธ. ๗ (ศศ.บ.)
๑๕. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ. ๖, พ.กศ.
๑๖. นายบุญเตือน ชาวเอี่ยม ป.ธ. ๖
๑๗. นายประกวด พุฒเนียม ป.ธ. ๖
๑๘. นายจีรวัฒน์ กวรคำ ป.ธ. ๖
๑๙. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (โบราณคดี)
๒๐. นายลัดดง ธนะวัตต์ ป.ธ. ๔, ศศ.บ. (ภาษาไทย)
๒๑. รอยตรีทวี จันทอง นักปริวรรตอักษร
๒๒. อุบาสิกาพรม เกิดเกษม นักปริวรรตอักษร
๒๓. อุบาสิกานุญแก้ว ไพโรจน์ นักปริวรรตอักษร
๒๔. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ นักปริวรรตอักษร
๒๕. อุบาสิกานุญสง พัยกมเรือง นักปริวรรตอักษร
๒๖. อุบาสิกาพรทิพย์ คุนย์จันทร์ นักปริวรรตอักษร
๒๗. อุบาสิกาภัลยา ไยสำลี นักปริวรรตอักษร
๒๘. อุบาสิกาสกาวัฒน์ หอมขจร นักปริวรรตอักษร
๒๙. อุบาสิกาสุภาพ กาญจนवास นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. อุบัติกาแนบ มหานีรานนท์ (ถึงแก่กรรม)
๒. นายทองย้อย แสงสินชัย ป.ธ.๘
๓. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘ มหาคณิศ
๔. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา ป.ธ.๘
๕. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์
๖. นายสุรจิต สงสกุล ป.ธ.๘ กุชฎีบัณฑิต
๗. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๘
๘. นายวินัย ตะเกาพงษ์ ป.ธ.๘ กุชฎีบัณฑิต
๙. นายสารี อินสอน ป.ธ.๘

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางสาวรัชชกา แสงรุจิธรรม
๒. นางสาววิภา เพ็ญสามพราน
๓. นางสาวชลอ สว่างช่วง
๔. นางพิกุล บำรุงผล
๕. นางสาวพวงเงิน อุษชิน
๖. นายเกษมวงศ์ บุรณะศิริ
๗. นางสาวพูนสุข ปานสวี
๘. นางสาวเตือนใจ พรหมศรีวัฒนา
๙. นางสาวปนัดดา เอี่ยมวุฒิ

(๑๖)

๑๐. นางสาวรัชดา จันทราทิพย์
๑๑. นางสาวสุภา ปรีชาสุวรรณ
๑๒. นางสาวมยุรี พาหา
๑๓. นางสาวศรีประภา สุริยผล
๑๔. นางสาวอุบล แก้วจรัส
๑๕. นางสาวถาวร ทองมี
๑๖. นางชัชวาล์ นิกิตน้อย
๑๗. นางทิพย์วดี ภูทอง
๑๘. นายประนม พลคงนอก

ขอจงถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรม ของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

พลตำรวจเอก

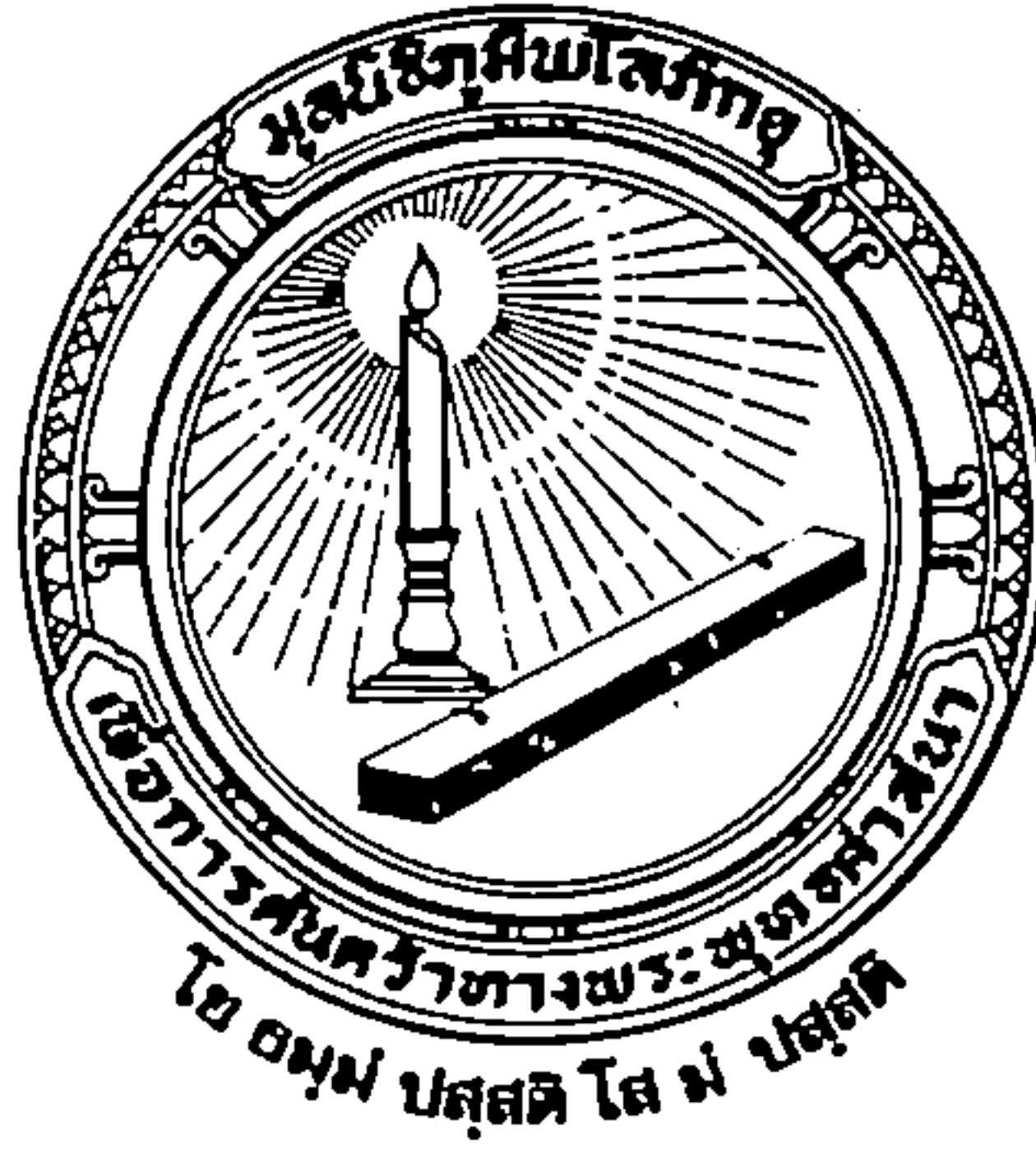
๑. ธีรพงศ์

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิพิไลภิกขุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชา
เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระตำมปฏิทินทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยศวามสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

(๑๘)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๓๑

First published : 1988

ISBN 974-8296-33-4

สงวนลิขสิทธิ์
ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง
ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลก ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Sṛakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรด
เวไนยสัตว์ให้ไต่บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระองค์ทรง
แสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์
เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติ**
สังฆธรรม ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้งสาม **พระปริยัติสังฆธรรม** มีความสำคัญ
มาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบใจ **พระปฏิบัติสังฆธรรม** และ
พระปฏิเวธสังฆธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว
พระปฏิบัติสังฆธรรม และพระปฏิเวธสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติ
สังฆธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็น
พระพุทธรวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่
พระวินัยปิฎก **พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

กุลบุตรผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระ-
ไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ่ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถะ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรง
ตามพระพุทธรวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในคานพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้ง
พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่ง เรียกว่า
กัณธฐานะ คู่กับ วิปัสสนาฐานะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติ

สัทธิธรรม การศึกษานี้ย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้อธิบายเรียกว่า พระอรธกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรธกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคิกถาจารย์ในครั้งแรก มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า อรธกถา มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหลอันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรธกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรธกถา กุลบุตรจำต้องศึกษาภาษาสิงหลก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบาก แก่กุลบุตรผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอธิบายพระพุทธรวณะจึงไม่แพร่หลาย กว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธจักราชลวงได้ถาวรอยู่เป็นพิเศษ พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆสะ พระพุทธทศตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรธกถาภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี อันเป็นต้นตอภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์แก่กุลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรธกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจ พระพุทธรวณะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มุลฎีกา และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า อนฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนงำขอขอดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คณฐิบท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธภาพ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อัศถ-

โยชนา คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา เป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลใหญ่ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้ แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณพิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์ วิสุทธิมคคหรืออภิมมัตตสังกะหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์ เกิดต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตตมัญชุสา แก่คัมภีร์พระวิสุทธิมคค และ คัมภีร์ชื่ออภิมมัตตวิภาวินี แก่ปกรณอภิมมัตตสังกะหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นคิภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวณะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็น ภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวณะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษา บาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารูความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องตรงแท้ ถ้า ชาติความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนिरुคตศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวณะได้ถูกต้อง คัมภีร์ ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า สัทททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นिरุคตศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับ คัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณพิเศษ และสัทททวิเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียน อักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวณะ ทรงจำ ไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้ เผยแพร่ไปในวิถุวารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชาคณะภิกษุที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประສาหะโดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักงันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ **มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ** ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชดำยาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอกณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยก ดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์อัฐรสาลีนี้ อรรถกถาธรรมสังคณี บาลี-ไทย ภาค ๑ นี้ คุณสิริพร รัตนชื่น, คุณหญิงบุญเจือ กิติวัธน์ และคุณประภา วิริยะประไพกิจ มีจิตศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาได้บริจาคเงินสร้างถวายเป็นพุทธบูชาพร้อมกับญาติมิตรในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออำนาจแห่งมหากุศลได้โปรดบันดาลให้ คุณสิริพร รัตนชื่น, คุณหญิงบุญเจือ กิติวัธน์ และคุณประภา วิริยะประไพกิจ ประสพความสุขความเจริญตลอดไป เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

เพื่อการคนควาทางพระพุทธศาสนา

๒๒ มกราคม ๒๕๓๑

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ขำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยนั้น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อัญฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์พิเศษ และสัททวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักษรและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษา ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทได้แพร่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้า

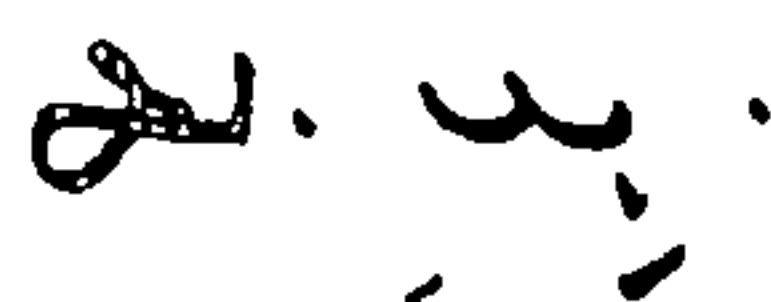
เดียวกัน โดยแยกเป็นสองคอลัมน์ เป็นสองพากย์ ซ้ายขวา เป็นสองภาษาบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์ เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายไต่พันที่

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ใดเรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแพร่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ การพิมพ์ พระคัมภีร์อภิสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี ฉบับพากย์คู่ภาษา บาลี-ไทย ครั้งนี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระ เพื่อเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

ขออันประสงค์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ใดตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นผลบังจายให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ได้ดื่มรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งกันเทอญ.

(นายมนตรีพันธุ์ จารุกุล)

ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

แนะนำ

พระคัมภีร์อักษรสาลี อรรถกถาธรรมสังคณี

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้จัดพิมพ์ **พระคัมภีร์อักษรสาลี** ภาษาบาลี ซึ่งเป็น อรรถกถาของ **พระคัมภีร์ธรรมสังคณีปรกณ** พระคัมภีร์แรกในพระอภิธรรมปิฎก เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ทั้งนี้ เพื่อความสมบูรณ์ของพระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษาพระปริยัติธรรม โดยชำระ ให้ถูกต้องตามสายตรง กล่าวคือ ในสำเนาต้นมูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ตรวจชำระและพิมพ์ ตั้งแต่พระคัมภีร์ **พระบาลีธรรมสังคณีปรกณ** **อักษรสาลีอรรถกถาธรรมสังคณี** **ธรรมสังคณีมูลฎีกา** **ธรรมสังคณีอนุฎีกา** **อักษรสาลีอรรถกถาโยชนา** โดยได้ตรวจ ชำระแก้ไขให้ตรงกันโดยตลอดทั้งสาย สามคัมภีร์หลังนี้ยังไม่เคยพิมพ์เป็นอักษรไทยเลย และโดยเฉพาะคัมภีร์สุดท้ายยังไม่เคยมีพิมพ์เลยในโลก มีอยู่แต่ในใบลานอักษรขอมใน ประเทศไทยเท่านั้น ความสำคัญของพระคัมภีร์อักษรสาลีเกี่ยวกับมูลนิธิภูมิพโลภิกขุเป็น ประการใดจะได้กล่าวถึงข้างหน้า

ในที่นี้ ขอแนะนำความหมายของคำว่า **อักษรสาลี** ก่อน อักษรสาลี แปลว่า มีเนื้อความเป็นแก่นสาร โดยมาจาก **อक्ष** บทหนึ่ง **สาลี** บทหนึ่ง **อक्ष** แปลว่า เนื้อความ, ประโยชน์ อาเทศ **ต** เป็น **ฏ** จึงสำเร็จรูป เป็น **อฏ** **สาลี** มาจาก **สาร** แปลว่า แก่นสาร, เนื้อแท้ อาเทศ **ร** เป็น **ล** เป็น **สาล** เหมือนคำว่า มหาสารโร เป็น มหาสาโล เมื่อรวม **อฏ** กับ **สาล** เป็น **อฏสาล** ลง **อิ** ปัจจัย เป็น **อฏสาลี** เป็นชื่อของอักษรกถา ซึ่งเป็นอิตถิลิงค์

จึงลง อินี ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น อัญสาลินี แปลว่า อรรถกถามีเนื้อความเป็นแก่นสาร เป็นชื่ออรรถกถาแห่งพระธรรมสังคณีปกรณ์ ซึ่งเป็นพระคัมภีร์แรกแห่งพระอภิธรรมปิฎก และนับว่าเป็น อรรถกถาคัมภีร์แรก ที่ได้รจนาในชมพูทวีป (ประเทศอินเดีย) ด้วย

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์อัญสาลินี

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์นี้ คือ พระพุทธโฆษเดระ ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า พระพุทธโฆษาจารย์ มีบอกไว้ท้ายพระคัมภีร์ ส่วนต้นพระคัมภีร์ ตอนอารัมภกถา ได้บอกไว้ว่า พระภิกษุชื่อพุทธโฆษะเหมือนกัน ได้อาราธนาให้แต่งพระคัมภีร์นี้ขึ้นมา ทั้งนี้เห็นได้ว่าชื่อพระพุทโฆษะนี้มีอยู่หลายองค์ด้วยกัน ดังเช่น แม้ในสมัยเดียวกัน ก็ยังมีชื่อพระพุทโฆษะอาราธนาให้พระพุทโฆษะแต่งพระคัมภีร์นี้ขึ้น

ชื่อเสียงของพระพุทโฆษะนี้เป็นชื่อที่เป็นมงคลนาม เพราะท่านได้สร้างงานด้านพระคัมภีร์ไว้มากมาย เพราะฉะนั้น ประเทศไทยจึงได้ตั้งนามพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นพระพุทโฆษาจารย์บ้าง สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มีชื่อว่า สมเด็จพระพุทโฆษาจารย์บ้าง สถาปนามาแล้วหลายองค์ด้วยกัน เพื่อจะแยกให้เห็นชัด ทางพม่าได้เติมคำว่า มหา นำหน้าใช้เรียกพระเดระ ผู้รจนาพระคัมภีร์นี้ว่า พระมหา-พุทโฆษาจารย์

พระพุทธโฆษาจารย์ หรือ พระพุทโฆษเดระ นี้ เป็นชาวชมพูทวีป คือประเทศอินเดียตอนเหนือ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๙๔๕ ถึง ๑,๐๐๐ ปี เกิดในตระกูลพราหมณ์ตระกูลหนึ่ง ที่ตำบลพุทธคยา แคว้นมคธ ใกล้กับสถานที่ตรัสรู้

(๒๘)

ของพระพุทธเจ้ามีนามว่าโฆชะ ก่อนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ได้ศึกษาศิลปศาสตร์
ทั้งปวง เรียนจบไตรเพท ได้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีป ถกเถียง
โต้ตอบปัญหาแก่สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ปรากฏว่ามีสติปัญญามาก สมณพราหมณ์
บัณฑิตอื่น ๆ มิสามารถกล่าวแก้ปัญหาของพราหมณ์หนุ่มนี้ได้ แต่พราหมณ์หนุ่มนี้สามารถ
แก้ปัญหาที่สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่นถามได้ ดังนั้น พราหมณ์หนุ่มจึงมีชื่อเสียงกึกก้องครอบงำ
ไปตลอดสากลชมพูทวีป ครั้งหนึ่ง พราหมณ์หนุ่มเดินทางมาถึงวัดแห่งหนึ่งที่พุทธคยา
ได้รู้จักกับพระเวทเดระ ผู้เป็นพระมหาชีนาสพ บรรลุปฏิสัมภทาสิโดยบังเอิญ กล่าวคือ
วันหนึ่ง พราหมณ์หนุ่มได้ส่งวิธยายมนต์ในคัมภีร์ปัทมชูลี อย่างถูกต้องไพเราะจับใจอยู่
ตลอดคืน พระเดระได้ยินเสียงพราหมณ์นั้นส่งวิธยายอยู่ก็รู้ว่า เป็นผู้ที่มีสติปัญญามาก
จึงเรียกพราหมณ์หนุ่มนั้นมาหาได้สนทนากัน พราหมณ์หนุ่มได้ถามปัญหาต่าง ๆ ในคัมภีร์
ไตรเพทที่มีแง่เงื่อนซึ่งตนเองยังมีความสงสัยไม่เห็นนัยกะพระเดระ พระเดระก็ตอบ
อธิบายได้หมด ครั้นแล้วพระเดระจึงถามปัญหาในพระอภิธรรมบ้าง พราหมณ์หนุ่มตอบ
ไม่ได้ จึงถามว่า นี่ชื่อว่าอะไร พระเดระตอบว่า ชื่อพุทธมนต์ จึงขอเรียนพุทธมนต์
พระเดระตอบว่า เรียนได้เฉพาะผู้บวชเท่านั้น พราหมณ์หนุ่มต้องการเรียนพุทธมนต์
จึงได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ได้เล่าเรียนพระพุทธรวณะคือพระไตรปิฎก
ได้ปรากฏชื่อว่า พระพุทธโฆชะ

เมื่อพระพุทธโฆชะอยู่ที่วัดที่ตำบลพุทธคยานั้น ได้รจนาปกรณ์ชื่อว่า **อุทโธทัย**
ไว้ในวัด แล้วเริ่มรจนาคัมภีร์อรรถกถาชื่อว่า **อัญจสาลินี** ซึ่งเป็นอรรถกถาพระคัมภีร์
ธรรมสังคณีปกรณ์ และ **คัมภีร์ปริศนารุกดา** คืออรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ
พระเวทมหาเดระได้เห็นอรรถกถาที่ท่านได้รจนาแล้ว จึงแนะนำท่านว่า ในชมพูทวีป
มีแต่บาลีพระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่มีอรรถกถาของบาลีพระไตรปิฎกอยู่เลย แต่ใน

ลังกาทวีปมีอยู่ โดยพระเถระทั้งหลายมีพระสารีบุตร (ชื่อซ้ำกับพระอัครสาวก) เป็นต้น
 ได้รจนาไว้ และต่อมาพระมหินทเถระได้ตรวจสอบ แล้วรจนาไว้เป็นภาษาสิงหล ขอให้
 พระพุทธโฆษาะไปลังกาทวีปตรวจสอบคุรรรถกถาเหล่านี้ แล้วแปลกลับมาเป็นภาษามคธ
 จะได้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งปวง เมื่อพระเถระได้แนะนำอย่างนั้นแล้ว
 ท่านพระพุทธโฆษาะก็มีปีติโสมนัส กราบลาพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสงฆ์แล้วเดินทางไป
 ลังกาทวีปทางเรือ ได้พบพระพุทธทตเถระกำลังสวนทางมา ณ ท่ามกลางมหาสมุทร
 ได้สนทนากันเกี่ยวกับเรื่องแปลพระคัมภีร์เป็นภาษามคธ แล้วได้เดินทางต่อไปจนถึง
 ท่าเรือในลังกา ระยะเวลาอยู่นั้นอยู่ในสมัยของกษัตริย์ลังกาทรงพระนามว่า **มหานาม**
 มีนามอื่นอีกว่า "สิรินิวาส" บ้าง "สิริกฤษณะ" บ้าง "สิริกฤษ" บ้าง (พ.ศ. ๙๕๒-๙๖๕)

เมื่อพระพุทธโฆษาะไปถึงลังกา ได้ไปพบพระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหาร กรุง
 อนุราธปุระ แล้วได้ไปยังสำนักของพระสังฆपालเถระ ซึ่งเป็นพระสังฆราชาอยู่ใน
 กรุงอนุราธปุระณ เรือนมหาปธานะ ได้ฟังอรรถกถาในภาษาสิงหลและเถรวาทะทั้งหมด
 แล้ว มั่นใจว่าเป็นพระพุทธาธิบายของพระผู้มีพระภาคเจ้าจริง จึงได้ขออนุมัติต่อ
 พระสงฆ์ ขอโอกาสรจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นภาษามคธ เพื่อจะทดสอบความรู้
 ความสามารถของพระพุทธโฆษาะ คณะสงฆ์ลังกาซึ่งมีพระสังฆपालเถระเป็นประธาน
 ได้มอบพระคาถา ๒ พระคาถาให้ท่านรจนาก่อนที่จะรับอนุญาตให้ตรวจดูพระคัมภีร์ทั้งหมด
 ท่านจึงรจนาปกรณ์ชื่อวิสุทธิมรรคขึ้น รจนาได้ดีมาก จนพระสงฆ์ลังกายอมรับความ
 เชี่ยวชาญของท่าน ตามประวัติได้เล่าว่า เพื่อจะประกาศความเชี่ยวชาญของพระพุทธ-
 โฆษาะนั้นให้ปรากฏ เทพยดาได้บันดาลให้คัมภีร์ที่รจนาขึ้นนั้นหายไป ท่านพระพุทธโฆษาะ
 ก็ได้รจนาขึ้นใหม่อีก เทพยดาก็บันดาลให้หายไปอีก ท่านก็รจนาขึ้นอีกถึง ๓ ครั้ง
 ครั้นแล้วเทพยดาก็ถวายคัมภีร์ที่ได้รับรจนาทั้ง ๒ คัมภีร์คืนท่าน เวลานั้นจึงได้มีคัมภีร์

(๓๐)

วิสุทธิมรรคเป็น ๓ คัมภีร์ พระพุทธโฆชะก็ได้้นำคัมภีร์ทั้งสามฉบับนั้นถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ได้อ่านทั้งสามคัมภีร์ สอบทานกันแล้ว มิได้มีความแตกต่างกันทั้งโดย พระคัมภีร์ หรือโดยอักขระ หรือโดยบท หรือโดยพยัญชนะ หรือโดยอรรถ หรือโดย เบื้องต้นเบื้องปลาย หรือโดยเถรวาทะ หรือโดยพระบาลีทั้งหลาย สักแห่งหนึ่งเลย ทั้ง ๓ ฉบับเหมือนกัน เป็นการแสดงความสามารถอย่างยอดเยี่ยมของท่าน เทพยดาทั้งหลายได้สาธุการ พระสงฆ์ประมาณพันรูปประชุมกันในมหาวิหาร ได้เห็นความมหัศจรรย์ พวกเขายินดีชื่นชมโสมนัสสาธุการประกาศว่า ท่านองค์นี้เป็นพระเมตไตรย-โพธิสัตว์แน่นอน และได้อนุมติให้ท่านแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธได้

ในครั้งนั้น พระเจ้ามทานาม กษัตริย์แห่งลังกา ได้ทรงสดับเกียรติคุณของท่าน ได้เสด็จจากพระนครไปยังมหาวิหาร ทรงนมัสการพระสงฆ์ แล้วนมัสการพระพุทธโฆชะ นิมนต์ให้อยู่ในปราสาทแห่งหนึ่งชื่อปธานฆระ ด้านทิศทักษิณของมหาวิหาร ได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหลเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคธ

อรรถกถาในภาษาสิงหลแต่โบราณนั้น มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. มหาอรรถกถา
๒. ปัจฉิมอรรถกถา
๓. กุรุนทอรรถกถา

อรรถกถาที่ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา พระมหินทเถระนำมาจากชมพูทวีป แล้วรจนาไว้ด้วยภาษาสิงหล ชื่อว่า **มหาอรรถกถา**

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนาในเรือนแพ ซึ่งในภาษาสิงหล เรียกว่า ปัจฉิม ชื่อว่า **ปัจฉิมอรรถกถา**

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลาย ประชุมกันรจนา ในกรุงที่เวฬุวิหาร ชื่อว่า
กรุงที่อรรถกถา

วาทะที่พระอาจารย์ทั้งหลายในกาลก่อน มีพระอาจารย์ชั้นพระเถระ
 เป็นต้น ได้รจนาไว้โดยถือเอานัยแห่งพระบาลี ชื่อว่า **เถรวาทะ**

คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหล ที่พระพุทธโฆสะได้แปลมาเป็นอรรถกถาพระ-
 ไตรปิฎกภาษามคธ มีมากกว่าครึ่งหนึ่งของคัมภีร์อรรถกถาทั้งหมด มีรายนามพระคัมภีร์
 ดังนี้

๑. สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก
๒. กังขาวิตรณี หรือมาตักกัฎฐกถา อรรถกถาพระปาติโมกข์
๓. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่มนิกาย
๔. ปปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย
๕. สวรรัตถ์ปปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
๖. มโนรตปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
๗. ปรมัตถโชติกกา อรรถกถาขุททกปาฐะและสุตตนีบาต
๘. ธัมมปัทฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท
๙. ชาตกัฎฐกถา อรรถกถาชาดก
๑๐. อัฏฐสาสินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์
๑๑. สัมโมทวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์
๑๒. ปัญจปกรณ์กัฎฐกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี เป็นอรรถกถาพระอภิธรรม
 ทั้ง ๕ คัมภีร์ คือธาทุกถา กถาวัตถุ บุคคลบัญญัติ ยมก และปฏิฐาน

๑๓. วิสุทธีมรรค ปกรณ์วิเศษว่าด้วยเรื่องศีล สมာธิ ปัญญา

๑๔. ญาโณทัย แต่งก่อนที่อื่นเคย ต้นฉบับอันตรายานแล้ว

๑๕. ปริตักฎฐกถา อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ ต้นฉบับอันตรายานแล้ว

พระคัมภีร์เหล่านี้ ได้เป็นประโยชน์แก่กุลแก่ชาวต่างประเทศเป็นอันมาก ท่านกล่าวว่าใช้เวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น ได้ทำงานสำเร็จ เกิดอัสจรรย์แผ่นดินไหว

ผลงานวรรณกรรมของพระพุทธโฆษะนี้ นักศึกษาภาษาบาลีทั่วไปได้ยกย่อง และนับถือว่าท่านเป็นบูรพาจารย์ผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งของโลก

เนื้อหาของพระคัมภีร์อัฐสาลินี

พระพุทธโฆษะได้กล่าวไว้ในคำปรารภพระคัมภีร์อัฐสาลินีว่า เรื่อง กัมมัฏฐาน เรื่องจริต เรื่องอภิญญา และเรื่องวิปัสสนา ที่ท่านได้แสดงไว้แล้วใน วิสุทธีมรรคทั้งหมด ท่านจะไม่นำมากล่าวอีก ทั้งนี้ แสดงว่า พระคัมภีร์อัฐสาลินีนี้ แต่งขึ้นภายหลังพระคัมภีร์วิสุทธีมรรค แต่ตามประวัติที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นปรากฏว่า พระพุทธโฆษะได้รจนาพระคัมภีร์อัฐสาลินีไว้แล้วตามความรู้ที่ได้รับจากพระอรหันต์โดยตรง ก่อนที่จะเดินทางมายังลังกาทวีป จึงน่าจะเป็นไปได้ว่า เมื่อท่านเดินทางมาถึง ลังกาทวีป ท่านได้พบว่ามมีพระคัมภีร์อัฐสาลินีฉบับภาษาสิงหลอยู่ จึงได้นำฉบับที่ท่านได้ รจนาไว้มาตรวจสอบอีกครั้ง แล้วจึงปรับปรุงให้เป็นที่เรียบร้อย นำมารวมเข้าเป็น ฉบับเดียวกัน แล้วถือเอาฉบับที่ทำใหม่นี้เป็นฉบับที่สมบูรณ์ สำหรับเนื้อหาพระคัมภีร์มี ดังนี้

๑. คำปรารภเบื้องต้นพระคัมภีร์ แต่งเป็นคาถา ๒๐ คาถา
๒. คำนิทาน คือกล่าวถึงเรื่องของพระคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๑ พระคัมภีร์ อานิสงส์การศึกษาพระอภิธรรม ความหมายของพระไตรปิฎก การนำพระศาสนา สืบต่อ ๆ กันมา การบำเพ็ญพระบารมีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งเป็นพระสุเมธคาบส มาจนถึงพระชาติปัจจุบัน
๓. พรรณานาบทมาติกาตามลำดับบท
๔. พรรณานาจิตตูปาทกัณฑ์
๕. พรรณานารูปกัณฑ์
๖. พรรณานานิกเขปกัณฑ์
๗. พรรณานาอัตถกถากัณฑ์

ได้เคยกล่าวความเป็นมาของแต่ละเรื่องในคำแนะนำชุดเดียวกันนี้ไว้แล้ว พระคัมภีร์ อัญญาสาลินีนี้ ให้ความแจ่มแจ้งพิสดารในการทำความเข้าใจพระคัมภีร์ธรรมสังคณีปกรณ์ อย่างแท้จริง

การสร้างเป็นฉบับบาลีอักษรไทยและภาษาไทย

พระคัมภีร์อัญญาสาลินีภาษาบาลีนี้ ได้มีการปริวรรตและพิมพ์ในประเทศไทย มาแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๖๓ เนื่องในพระราชวโรกาสบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชชนนีพันปีหลวงเป็นเวลานาน ๖๐ ปีเศษแล้ว ถึงเวลาปัจจุบันนี้ กระดาษหมดอายุผูกกรอบหมดแล้ว

(๓๔)

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ นั้น ก่อนที่จะตั้งรูปเป็นมูลนิธิ ได้ดำเนินงานในนามของ สมาคมศูนย์กันคว้าทางพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ในปี พุทธศักราช ๒๕๐๖ โดย นายมณีพันธ์ จารุกุล ได้คำริเห็นความสำคัญของพระคัมภีร์ อังกุรสาลินีที่ควรจะหยิบยกขึ้นมาศึกษาอย่างจริงจัง กว้างขวางและแพร่หลาย จึงได้ ดำเนินการแปลเป็นภาษาไทยขึ้น ได้มีผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาคทรัพย์ โดยเสด็จพระกุศล ของสมเด็จพระสังฆราชญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ เป็นทุนพิมพ์พระคัมภีร์อังกุรสาลินี ฉบับแปล เพื่อทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ในโอกาส พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๓ รอบ ด้วยความมุ่งหมายจะเทิดทูนเฉลิมพระ- เกียรติ ส่วนจำนวนเงินที่เหลือจากค่าพิมพ์ ได้ขอพระราชทานตั้งเป็นทุนนิธิ ชื่อทุนนิธิ "ภูมิพลโลกิขุ" เพื่อพิมพ์พระคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่อ ๆ ไป ตามพระราชกระแสตอบหนึ่ง ที่ว่า "ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย" การพิมพ์พระคัมภีร์อังกุรสาลินีแปลในวาระเริ่มแรกนี้ ได้มีผลใน ๑๐ ปีต่อมา กล่าวคือ ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตยกทุนนิธิ ภูมิพลโลกิขุขึ้น เป็นมูลนิธิภูมิพลโลกิขุเพื่อการกันคว้าทางพระพุทธศาสนา จึงนับได้ว่า พระคัมภีร์อังกุรสาลินี เป็นปฐมปัจจัยที่ก่อให้เกิดมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

พระพุทธโฆษาจารย์ได้อรรถาธิบายอังกุรสาลินีขึ้นเป็นครั้งแรกที่พุทธคยา ก่อนมา ลังกาทวีป ด้วยท่านได้เห็นความสำคัญของพระคัมภีร์นี้ จะช่วยเป็นการบังเอิญหรือมีความ ตั้งใจก็ตาม ที่สมาคมศูนย์กันคว้าทางพระพุทธศาสนาได้หยิบยกเอางานแปลพระคัมภีร์ อังกุรสาลินีเป็นงานเพื่อการกันคว้าพระธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นลำดับแรก ซึ่งนับว่า เป็นมงคลอย่างยิ่ง เมื่อได้มีการแปลพระคัมภีร์อังกุรสาลินีจนจบพระคัมภีร์แล้ว และได้ ตั้งมูลนิธิภูมิพลโลกิขุแล้ว การดำเนินงานได้ทำต่อเนื่องตลอดมา โดยได้จัดการชำระ

สอบทานพระคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา อรรถโยชนา ภาษาบาลีอักษรขอม แล้วได้พิมพ์เป็นอักษรไทยขึ้น ได้แก่ พระคัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกา ธรรมสังคณีอนุฎีกา อรรถโยชนาอัฐรสาลินี ต่อมาได้พิมพ์พระคัมภีร์ธรรมสังคณี อันเป็นคัมภีร์แรกในพระอภิธรรมปิฎก พระคัมภีร์อัฐรสาลินีฉบับบาลีอักษรไทยอรรถกถาพระบาลีธรรมสังคณีปกรณ์ ซึ่งมูลนิธิภูมิพลโลกขุได้ชำระสอบทานหาที่มา และได้จัดพิมพ์ขึ้นตั้งปรากฏอยู่

ต้นฉบับที่ทำนั้น ได้ชำระฉบับที่ได้ตีพิมพ์ไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ สอบทานกับฉบับอักษรขอมซึ่งได้ต้นฉบับมาจากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยความอนุเคราะห์ของสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาส มีจำนวนพระคัมภีร์ ๑๘ ผูก มีจำนวนผูกและลาน ดังนี้

ผูก ๑	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๓	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๔	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗	ต้นฉบับใบลานขาดหายไป	
ผูก ๘	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๐	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๑	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน

(๓๖)

ผูก ๑๓	มี ๒๖ ลาน	๕๒ หน้าลาน
ผูก ๑๔	มี ๑๒ ลาน	๒๔ หน้าลาน
ผูก ๑๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๗	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๘	มี ๒๓ ลาน	๔๖ หน้าลาน
ผูก ๑๙	มี ๑๙ ^๑ / _๒ ลาน	๓๘ หน้าลาน
	<hr/>	<hr/>
รวม	๔๑๖ ^๑ / _๒ ลาน	๘๓๓ หน้าลาน
	<hr/>	<hr/>

ได้สอบทานฉบับโบราณนี้กับฉบับฉันทนุสสังคีติแล้วตรวจชำระให้ถูกต้องสมบูรณ์ พิมพ์ออกเป็นเล่มในโอกาสนี้

ตามที่มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ได้ทำคำปฏิญญาไว้ในต้นคัมภีร์เล่มนี้ ข้อที่ ๑ ที่ว่า จะได้จัดทำพระคัมภีร์ภาษาบาลีล้วนตามฉบับดั้งเดิมให้เป็นหลักไว้เป็นลำดับแรก และในคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ว่าจะได้พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามฉบับดั้งเดิม พร้อมด้วยคำแปลเป็นภาษาไทยลงไว้ในหน้าเดียวกัน โดยแยกเป็น ๒ คอลัมน์ เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษา ด้วยเหตุนี้ในการสร้างพระคัมภีร์ อัฐรสาลีนี้ อรรถกถาพระธรรมสังคณีจึงมีเป็น ๒ พากย์ คือ พากย์ ภาษาบาลี และ พากย์ ภาษาไทย อยู่คู่กัน โดยแบ่งเป็น ๔ ภาค คือ

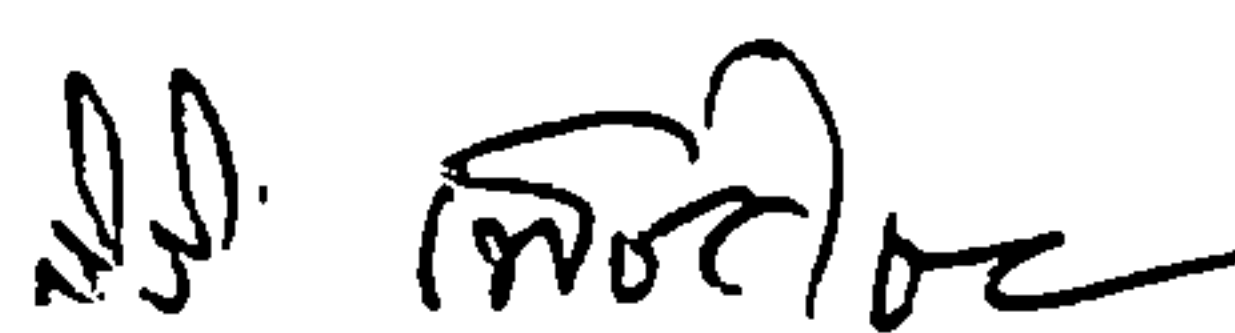
ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่คันถารัมภกถา ถึง กามาวจรกุตสลปทภาชนียะ ผู้บริจาคค่าใช้จ่ายในการพิมพ์ คือ คุณศิริพร รัตนชื่น และคณะ

ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่ กามาวจรกุตสทวารกถา ถึง ปุณฺณกิริยวัตถาทิกถา
ผู้บริจาค่าใช้จ่ายในการพิมพ์ คือ คุณเปล่งศักดิ์ ประกาศเมสซ์

ภาค ๓ เริ่มตั้งแต่ รูปาวจรกุตสลวัตถนา ถึง จิตตูปปาตกัถวัตถนา ผู้
บริจาค่าใช้จ่ายในการพิมพ์ คือ "ครอบครัวอารยพัฒน์"

ภาค ๔ เริ่มตั้งแต่ รูปกัถส ถึง นิคมกถา ผู้บริจาค่าใช้จ่ายในการ
พิมพ์ คือ คุณจวง นิตการณประสม

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อความถูกต้อง
แห่งพระสัทธรรม อันเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ให้ผู้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติได้
สัมมาทิฐิ จงบันดาลให้สรรพสัตว์ทั้งปวงได้รู้ธรรม อันนำมาซึ่งความสุขด้วยการปฏิบัติ
อันบริสุทธิ์ บรรลุถึงความนิพพานสุขอันอุดม ขอพระสัทธรรมของสมเด็จพระผู้มีพระภาค-
เจ้าจงดำรงอยู่สืบกาลนาน ขอสรรพสัตว์จงมีคารวะในพระสัทธรรม ขอฝนจงตกต้อง
ตามฤดูกาล ขอพระราชางทรงพระเกษมสำราญปกครองพสกนิกรทวยราษฎร์ทั้งมวล
โดยธรรมทุกเมื่อเทอญ.

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพลโลกขุ

ผู้แนะนำ

๒๒ มกราคม ๒๕๓๑

(๓๘)

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์
ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

นายมนัพันธ์ จารุกุล

อุปนายกสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม
และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

นางอุษา จารุกุล

นายกสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา
ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการ
ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และรอง
ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายธุรการ

นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และหัวหน้าฝ่าย
วิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษร
โบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ

พระกัมภีร์อัฐรสาลีณี อรรถกถาธรรมสังคณี ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๙	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๒. พันเอกพร้อม โพธิศิริ ป.ธ.๘	กรรมการตรวจชำระ
๓. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๔. นายบัว สนสร้อย ป.ธ.๙	กรรมการและเลขานุการ
๕. นางสาวนันทา วุฒิมานานนท์ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๖. นางสาวเกษสุดา สุประคิษฐ์ ปก.ศ.สูง	ปริวรรตจากอักษรขอม
๗. นางสาวอินทิรา รุ่งเรืองศรี ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๘. นางสาวเยาวภา สีละบุตร ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๙. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐. นายอารมณ สุคใจ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑. นางปรางทิพย์ ขำทอง ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒. พระมหาวรสันต์ ปิยวณฺโณ M.A.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๓. นายสมบุรณ์ ศรีกระทุม ป.ม.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๔. พระมหาประยงค์ ศรีเงินยวง พธ.บ., ป.ธ.๘	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๕. นายสรรเสริญ หิตะโกเมศร์ M.A.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๖. พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์ ป.ธ.๑ (เขมร)	อ่านทานกับอักษรขอม

(๔๐)

๑๗. นายวิรัตน์ อุณาพรวารากร ป.ธ.๙	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๘. นายสมชาย ภูมิ ป.ธ.๕	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๙. พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์ ป.ธ.๗ (เขมร)	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๐. นายสมชาย ภามนตรี ศศ.บ.(รัฐศาสตร์)	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๑. นายจำลอง อันอินทร์ ป.ธ.๗	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๒. นายสวัสดิ์ ทองประสาน ป.ธ.๙	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๓. นายรุ่งโรจน์ สุขคำปา ป.ธ.๕	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๔. นายสมชาย ภามนตรี ศศ.บ.(รัฐศาสตร์)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๕. นายศิริ ชุ่มแจ่ม ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๖. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๗. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง ป.ธ.๙	ตรวจทานสำนวนครั้งสุดท้าย
๒๘. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ.๖, พ.กศ.	ควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๒๙. นางสาวชลอ สว่างช่วง	จัดทำรูปเล่ม
และดำเนินการจัดพิมพ์
-

พระคัมภีร์อรรถสาลินี
อรรถกถาธรรมสังคณี

บาลี-ไทย

ภาค ๑

ATTHASĀLINĪ NĀMA

DHAMMASAṄGANĪATTHAKATHĀ

Pāli - Thai

Part I

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๓๑

สารบัญ

พระคัมภีร์อัฐรสาลี อรรถกถาธรรมสังคณี

(บาลี - ไทย)

ภาค ๑

เรื่อง	หน้า
กถาเริ่มพระคัมภีร์	๑
นิทานกถา	๗
สุเมธกถา	๑๑๗
ที่บังกรวัตถุกถาที่ ๑	๑๘๘

๑. จิตศุปปาทกัณฑ์

พรรณนาความตามลำดับบทแห่งติกมาติกา	๒๗๔
พรรณนาความตามลำดับบทแห่งทุกมาติกา	๓๑๓
พรรณนาบทสุดท้ายแห่งติกมาติกา	๓๒๗
บทภาชนีย์ว่าด้วยกามาจรกุศล	๓๔๐

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมุลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภงค.	วินยปิฎก	มหาวิภงค
วิ. ภิกขุณี.	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภงค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคค
ม. มุ.	มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ส. ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคค
ส. นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคค
ส. ขนฺธ.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคค
ส. สพา.	สํยุตฺตนิกาย	สพายตฺนวคค
ส. มหา.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคค
องฺ. เอกก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม
อง. ดิก.	องค์ตฺตรนิกาย ดิกนิပါတ
อง. จตฺกก.	องค์ตฺตรนิกาย จตฺกกนิပါတ
อง. ปญจก.	องค์ตฺตรนิกาย ปญจกนิပါတ
อง. ฉกฺก.	องค์ตฺตรนิกาย ฉกฺกนิပါတ
อง. สตฺตก.	องค์ตฺตรนิกาย สตฺตกนิပါတ
อง. อฏฺจก.	องค์ตฺตรนิกาย อฏฺจกนิပါတ
อง. นวก.	องค์ตฺตรนิกาย นวกนิပါတ
อง. ทสก.	องค์ตฺตรนิกาย ทสกนิပါတ
อง. เอกาทสก.	องค์ตฺตรนิกาย เอกาทสกนิပါတ
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ
ขุ. ฐ.	ขุทฺทกนิกาย ฐมฺมปทคาถา
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิပါတ
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ
ขุ. เปต.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทศ
ขุ. จุฬ.	ขุทฺทกนิกาย จุฬนิทฺเทศ
ขุ. ป.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค

คำย่อ	คำเต็ม	
ขุ. อ.	ขุทฺตกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺตกนิกาย	พุทฺธวํส
ขุ. จรียา.	ขุทฺตกนิกาย	จรียาปิฎก
อภิ. ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตฺตกา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปณฺณตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจาน

วิธีใช้ เช่น วิ.มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
ส.	สีหฬไปตถก	(ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรम्मไปตถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฐสังคีติไปตถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามณณไปตถก	(ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตถก	(ฉบับไบลานเก่า)
อ.	อังกลิสไปตถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า อ.)
ก.	กตถจิไปตถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

(๔๘)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
 as used in this pāli text
 of
 THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a ā ī ū e o

CONSONANTS - 33

ก	ka	ข	kha	ง	ga	ฆ	gha	จ	ña
ฉ	ca	ช	cha	ช	ja	ฉ	jha	ฉ	ña
ฎ	ṭa	ฉ	ṭha	ด	ḍa	ฉ	ḍha	ฉ	ṇa
ต	ta	ถ	tha	ด	da	ธ	dha	น	na
ป	pa	ผ	pha	บ	ba	ภ	bha	ม	ma
ย	ya	ร	ra	ล	la	ว	va		
ส	sa	ห	ha	ฬ	ḷa	ฌ	ṅ		

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก	ka	กา	kā	กี	ki	กี	kī
คุ	ku	กู	kū	เก	ke	โก	ko

**พระคัมภีร์อัญชูลี
อรรถกถาธรรมสังคณี**

บาลี-ไทย

ภาค ๑

อัญชูลี

อรรถกถาพระธรรมสังคณี

ภาค ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทฺธสฺส.

ขออนอบนอมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

คณฺถารมกถา

๑. กรุณา วีย สฺตฺเตสุ
 ปญฺญา ยสฺส มเหสีโน
 เณยฺยชมฺเมสุ สพุเพสุ
 ปวตฺติตฺถ ยถารุจฺจ^๑

- ๒-๓. ทยาย ตาย สฺตฺเตสุ
 สมุสฺสาหิตมานโส

กถาเริ่มพระคัมภีร์

๑. พระปรีชาญาณของพระสัมมา-
 สัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้แสวงหาซึ่ง
 คุณอันใหญ่ แผลไปในไถยธรรมทั้งปวง
 ใด ตามความพอพระหฤทัย มีอุปไมย
 คั่งว่า พระมหากรุณาที่แผลไปในหมู
 สัตว์ทั้งหลายจะนั้น.

- ๒-๓. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระ-
 องค์นั้น ทรงมีพระหฤทัยอันความ

^๑ ฉ. ยถารุจฺจ.

คุณบุญปรุง รุ่ง พิริยะแพทยสม

สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปาฏิหาราวสานมฺหิ^๑
วสนฺโต ติทฺถสาเล.

กรุณาเอ็นดูในหมู่มสัตว์นั้น ตักเตือนให้
มีความอดสาหะเกิดขึ้น เมื่อทรงทำ
ยมกปาฏิหาริย์เสร็จแล้ว ประทับจำ-
พรรษา ณ ดาวดึงส์เทวโลก.

ปาริฉตฺตกมุทฺมฺหิ
ปญฺชุกมฺพณามเก
สิลาสนเน สมนฺนินฺโน
อาทิจฺโจว ยุกนฺธเร.

ทรงนั่งเบื่องบน บัณฑุกัมพล-
ศิลาอาสน์ ภายใต้ดวงไม้ปาริฉตฺตก-
ชาติ คุจพระอาทิตย์อันอุทัยเหนือ
ยอดภูเขายุกนธระนั้น.

๕. จกฺกฺวาฬสฺสเสหิ
ทสฺหากมฺม สพฺพโส
สมนฺนินฺนเน เทวานํ
คณฺเณ ปรีวรีโต.

๕. หมูเทพยเจ้าทั่วทั้งหมื่น
จักรวาลได้มานั่งประชุมพร้อมเพรียง
กัน แวดล้อมพระพุทธรองค์.

๕. มาตรํ ปมุขํ กตฺวา
ตสฺสา ปญฺญาย เตชสา
อภิธมฺมกถามคฺคํ
เทวานํ สมฺปวตฺตยิ.

๕. พระบรมศาสดาทรงกระทำ
(สันตฺสูติทเวบุตร) ผู้เคยเป็นพระ-
พุทธมารดาให้เป็นประธานแล้ว จึง
ทรงแสดงอภิธรรมกถามรรค คือแนว
แห่งพระอภิธรรม แก่เทพยเจ้าทั้ง-
หลายควยเดชแห่งพระปรีชาญาณนั้น.

^๑ ฉ. ปาฏิหาราวสานมฺหิ.

๖. ตสฺส ปาเท นมสฺสิตฺวา
สมฺพุทฺธสฺส ลีรัมโต
สทฺธมฺมญฺสฺส ปุเชตฺวา
กตฺวา สัมมสฺส จญฺชลิ.

๖. ข้าพเจ้าขอนอมนมัสการ
ซึ่งพระบาทยุคลแห่งพระสัมมาสัมพุท-
เจ้า ผู้ทรงพระลีรีพระองค์นั้น ขอบูชา
พระสัทธรรม ของพระสัมมาสัมพุท-
เจ้าพระองค์นั้น และขอทำอัญชลี
นมัสการแด่พระสงฆ์.

๗. นิปฺจุจการสฺเสตสฺส
กตสฺส รตนตฺตเย
อานุกาเวน โสเสตฺวา
อนฺตราเย อเสสโต.

๗. ควฺยอานุกาพแห่งการกระ-
ทำความนอบนอม ในพระรัตนตรัย
ที่ข้าพเจ้าได้ทำแล้วนี้ ขอให้อันตราย
ทั้งหลายจงเหือดหายไปโดยไม่เหลือ.

๘. วิสุทฺธาจารลีเลน
นิปฺพามลพฺพุธินา
ภิกฺขุณา พุทฺธโฆเสน
สกกจฺจํ อภียาจิโต.

๘. ข้าพเจ้าอันภิกษุผู้มีนามว่า
พุทธโฆสะ มีอาจารย์และศิลาบริสุทธิ
มีความรู้ละเอียด ไม่มีมลทินโทษ
อาชานาแล้วโดยเคารพ.

๙. ยํ เทวเทโว เทวานํ
เทเสตฺวา นยโต ปุน
เถรสฺส สารีปฺตฺตสฺส
สมาจิภฺชิ วินายโก.

๙. พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรง
นำโลก เป็นเทพยิ่งกว่าเหล่าเทพ
ทั้ง ๓ ครั้นทรงแสดงพระอภิธรรม-
ปิฎกใดแก่ทวยเทพทั้งหลายแล้ว ก็ได้
ตรัสพระอภิธรรมปิฎกนั้นแก่พระสารี-
บุตรเถระโดยนัยนั้นอีก.

อัญชลีสถาปนี ป. - ท. ๑ - ๑

คุณบุญปรุง รุ่ง พิริยะแพทยสม
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๐. อโนตตตทเท กตุวา
 อุปภูจัน มเหสิโน.
 ยญจ สุตวาน โส เถโร
 อหริตวา มหิตล.

๑๑. ภิกขุณฺ ปยิริทาหาลิ
 อิติ ภิกขุหิ ธาริตโต.
 สงฺคีติกาเล สงฺคีโต
 เวเทหมุณินา ปุน.

๑๒. ตสฺส คมฺภีรณาณน
 โอกาพฺหสฺส อภินฺหโส
 นานานยวิจิตฺตสฺส
 อภิธมฺมสฺส อาทิตโต.

๑๓. ยา มหากสฺสปาทิหิ
 วสีหฺญจกธา^๑ ปุรา

๑๐. ซึ่ง (ขณะนั้น) ทำการ
 อุปภูจากรพระมเหสีเจ้าอยู่ ที่ใกล้สระ
 อโนตต. ส่วนพระเถระนั้นเล่า
 ครั้นได้สดับแล้ว จึงนำมายังปฐพีพล.

๑๑. แล้วแนะนำสั่งสอนแก่ภิกษุ
 ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย จึงทรงจำไว้
 ไต่ควยประการฉะนี้. พระอานนท-
 เถระซึ่งเป็นพระมุณี ผู้มีปรีชาญาณ
 ไต่รอยกรองพระอภิธรรมนั้นไว้ อีก
 ครั้งหนึ่ง ในคราวทำปฐมสังคายนา.

๑๒. อรรถกถาแห่งพระอภิ-
 ธรรมนั้น วิจิตรควยนัยต่าง ๆ บุคคล
 จะหยั่งรู้ได้เนื่อง ๆ ตั้งแต่ต้นก็ควย
 ปรีชาญาณอันสุขุมคมภีรภาพ.

๑๓. ซึ่งพระมหากัสสปเป็นต้น
 ผู้มีความเชี่ยวชาญชาฎมากรอยกรองไว้

^๑ ก. วสีหฺญจกธา.

สงฺคีตา อนุสงฺคีตา
 ปจฺฉาปิ จ อีสึหิ ยา.

ก่อนแล้ว ต่อมาภายหลัง พระอรหันต์
 ทั้งหลาย มีพระยศเถระเป็นต้น ซึ่ง
 เป็นผู้แสวงหาคุณอันประเสริฐ ก็ได้
 รอยกรองไว้อีก ในคราวทำหุติย-
 สังคายนาเป็นต้น.

๑๔. อาภฺญา ปน^๑ เถเรน
 มหิณฺเตเนตมฺมุตฺตมํ
 ยา ทีปํ ทีปวาสิณํ
 ภาสาย อภิสงฺขตา.

๑๔. อีกประการหนึ่ง อรรถ-
 กถาใดที่พระมหินทเถระนำมาสู่เกาะ
 อันอุดมนี้ เรียบเรียงไว้ด้วยภาษา
 ของชาวเกาะ.

๑๕. อปเนตฺวา ตโต ภาสํ
 ตมฺพปณฺณินิวาสินํ
 อาโรปยิตฺวา นิทฺโทสํ
 ภาสํ ตนฺตินยานุคํ.

๑๕. ข้าพเจ้าจ้ก้นำภาษาของ
 ชนชาวเกาะตัมพปณฺณิ ออกเสียจาก
 อรรถกถานั้น แล้วยกขึ้นสู่ภาษามคธ
 อันควรแก่นัยที่มีแบบแผน ที่ปราศจาก
 โทษ.

๑๖. นิกายนฺตรลหุธีหิ
 อสฺมมิสฺสํ อนากุลํ
 มหาวิหารวาสิณํ
 ทีปยนฺโต วินิจฺฉยํ.

๑๖. ไม่ให้เจือปนกัน ไม่ให้
 สับสนควยลัทธิคือนิกายอื่น แสดง
 วินิจฉัยแห่งพระเถระฝ่ายมหาวิหาร.

^๑ ก. ปน.

๑๗. อตุถิ ปกาสะยิสสามิ
 อากมภูจกถาสูปิ
 คเหตุพพิ คเหตุวาน
 โตสยนุโต วิจกขณ.
๑๘. กมฺมฏฺฐานานิ สพฺพานิ
 จริยาภิญญา วิปัสสนา
 วิสุทฺธิมคฺเค ปนิตฺ
 ยสฺมา สพฺพิ ปกาสิตฺ.
๑๙. ตสฺมา ตํ อคฺคเหตุวาน
 สกลายปิ ตนฺตียา
 ปทานุกฺกมโต เอว
 กริสฺสามตฺถวณฺณ.
๒๐. อิติ เม ภาสฺมานสฺส
 อภิมฺมกถิ อิมํ
 อวิกฺขิตฺตา นิสฺาเมถ
 ทฺลลภา หิ อัยํ กถาติ.

๑๗. จักัประกาศอรรถแมใน
 อรรถกถาที่มาทั้งหลาย ถือเอาอรรถ
 ที่ควรถือ ก็จักยังปวงชนผู้มีปัญญาให้
 ยินดีได้.

๑๘. ก็เพราะเหตุที่กรรมฐาน
 ทุกชนิด จริยา อภิญญา และวิปัสสนา
 ทั้งหมดนี้ ข้าพเจ้าประกาศไว้แล้วใน
 ปกรณ์วิเศษวิสุทฺธิมรรค.

๑๙. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า
 จักไม่ถือเอาวิธีนั้น จักทำการพรรณนา
 เนื้อความตามลำดับบท แห่งพระบาลี
 ทั้งสิ้นอย่างเดียว.

๒๐. เมื่อข้าพเจ้ากล่าวอภิ-
 ธรรมกถาน้อย ขอท่านสาธุชนทั้งหลาย
 จงตั้งใจฟัง อย่าได้มีจิตฟุ้งซ่านส่งไป
 อื่น ทั้งนี้เพราะกถาเช่นนี้หาไคยาก
 แล.

นิทานกถา

ตต^๑ อภิธมฺโมติ เกณฺญ เจน
อภิธมฺโม ? ธมฺมาติเรกธมฺมวิเสสฺสุ เจน.
 อติเรกวิเสสฺตถทีปโก หิ เอตฺถ
 อภิสทฺโท "พาฬุหา เม อาวุโส ทุกฺขา
 เวทนา อภิกฺกมฺนฺติ, โน ปฏิภิกฺกมฺนฺติ"^๒
 อภิกฺกนฺตวณฺณา"^๓ติ อาทีสุ^๓ วีย ตสุมา
 ยถา สฺมุตฺตีสึเตสุ พหุสุ ฉตฺตเตสุ เจว
 ธเชสุ จ ยํ อติเรกปฺปมาณํ, วิเสส-
 วณฺณสฺสญฺจานญฺจ ฉตฺตํ, ตํ อติจฺฉตฺตนฺติ
 วุจฺจติ. โย อติเรกปฺปมาโณ
 นานาวิราควณฺณวิเสสฺสฺมปฺนฺโน จ ธโช,
 โส อติธโชติ วุจฺจติ. ยถา จ เอกโต
 สฺนฺนิปติเตสุ พหุสุ ราชกฺุมาเรสุ เจว
 เทเวสุ จ โย ชาตีโกคยส-

นิทานกถา

ในคำว่า ข้าพเจ้าจักประกาศ
 ในข้อความแห่งพระอภิธรรมนั้น ฟังทราบ
 อรรถาธิบายในบทว่า อภิธมฺโม ดังต่อไปนี้
 ที่ชื่อว่า อภิธรรม เพราะมีความหมายว่า
 อย่างไร ? เพราะมีความหมายว่า ธรรม
 อันยิ่งและธรรมอันวิเศษ. แท้จริง อภิสทฺท
 ในคำว่า อภิธมฺโมนี้ แสดงถึงความหมายว่า
 ยิ่ง และวิเศษ เช่นประโยคเป็นต้นว่า "อฺุกร
 อาวุโส ทุกฺขเวทนาแรงกล้า ย่อมกำเริบขึ้น
 แก่ข้าพเจ้า ไม่ทุเลาลงเลย ดังนี้ และว่า
 "มีวรรณงามยิ่งนัก" เพราะฉะนั้น เปรียบ
 เหมือนเมื่อฉัตรและธงเป็นอันมาก ถูกยกขึ้น
 ฉัตรใดมีประมาณยิ่ง และมีสีล้วนฐานพิเศษ,
 ฉัตรนั้นเขาเรียกกันว่า ฉัตรอันยิ่ง. ธงใดมี

^๑ ฉ. ตตฺถ เกณฺตฺถ อภิธมฺโม.

^๒ ม.อ. ๑๔/๔๗๔, ส. มหา. ๑๔/๑๑๕.

^๓ ส.ส. ๑๔/๑.

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิสฺสรียาทีสมฺปตฺตีหิ อติเรกตโร เจว
 วิเสสวณฺตโร^๑ จ ราชกุมารโ,
 โส อติราชกุมารโติ วุจฺจติ.
 โย อายุวณฺตอิสฺสรียสฺสมฺปตฺตีอาทีหิ
 อติเรกตโร เจว วิเสสวณฺตโร^๑ จ
 เทโว, โส อติเทโวติ วุจฺจติ.
 ตถารูโป พุรหฺมาปี อติพุรหฺมาติ
 วุจฺจติ. เอวเมว อยมฺปิ ฐมฺโม
 ฐมฺมาติเรกฐมฺมวิเสสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 วุจฺจติ.

ประมาณอันยิ่ง อันสมบูรณ์ด้วยความวิเศษ
 แห่งสี่ คือ ย่อมด้วยสี่ต่าง ๆ, ฉะนั้นเขาเรียก
 กันว่าองอันยิ่ง. และเปรียบเทียบเหมือนเมื่อ
 ราชกุมารและเทพยดาทั้งหลาย เป็นอันมาก
 ร่วมประชุมกัน ราชกุมารใดยิ่งใหญ่กว่ากัน
 โดยสมบัติ มีชาติ โภคะ ยศ และความเป็น
 ใหญ่ เป็นต้น และมีฉวีวรรณวิเศษกว่า,
 ราชกุมารนั้นเขาเรียกกันว่า ราชกุมารผู้
 ยิ่งใหญ่. เทพยดาใดยิ่งใหญ่กว่ากันโดยอายุ
 วรรณะ อิสฺสรียะ ยศ สมบัติ เป็นต้น และมี
 ฉวีวรรณวิเศษกว่า, เขาเรียกกันว่าอติ-
 เทพ (เทพยดาผู้ยิ่งใหญ่). แม่พระพรหม
 เห็นปานนั้น เขาก็เรียกกันว่า อติพรหม
 (พระพรหมผู้ยิ่งใหญ่) ฉนั้นใด. ธรรมเมื่อนี้ก็
 เช่นเดียวกันฉนั้นนั้นนั้นแหละ ท่านเรียกว่า
 อภิธรรม เพราะอรรถว่าเป็นธรรมอันยิ่ง
 เป็นธรรมอันวิเศษ.

^๑ ฉ. วิเสสวณฺตโร.

สุตตุนตฺถฺหิ ปตฺวา ปญฺจกฺขนฺธา แท้จริง พอดีพระสูตร ชั้น ๕ พระ-
 เอกเทศเนว วิภุตฺตา, น นิปฺปเทเสณ. พุทธองค์ ทรงจำแนกไว้โดยเอกเทศเท่านั้น,
 อภิธมฺมํ ปตฺวา ปน สุตตุนตฺถฺภาชนีย- ยังหาจำแนกไว้โดยสิ้นเชิงไม่. แต่พอดี
 อภิธมฺมภาชนียปญฺหาปฺจุฉกฺขนฺยานํ วเสณ พระอภิธรรม ทรงจำแนกไว้โดยสิ้นเชิง ด้วย
 นิปฺปเทสโต วิภุตฺตา. ตถา อำนาจแห่ง สุตตันตภาชนียนัย อภิธรรม-
 ทฺวาทสายนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, ภาชนียนัย และปัญฺหาปฺจุฉกฺขนฺย. อนึ่ง
 จตฺตาริ สจฺจานิ, พาวีสตฺตินฺทฺริยานิ, อายุตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘, สัจจะ ๔,
 ทฺวาทสจฺจทีปโก^๑ ปจฺจยาการโร. อินทรีย์ ๒๒, ปัจยาการมืองค์ ๑๒ ก็ทรง
 จำแนกไว้โดยสิ้นเชิง.

เกวลณฺหิ อินฺทฺริยวิภฺงฺเค สุตตุนตฺถฺภาชนียํ แท้จริง ในอินทรีย์วิภังค์ไม่มีสุตตันตภาชนียนัย
 นตฺถิ, ปจฺจยาการโร จ ปญฺหาปฺจุฉกํ อย่างเดียว, และในปัจยาการวิภังค์ ก็ไม่มี
 นตฺถิ. สุตตุนตฺถฺหิ ปตฺวา จตฺตาริ ปญฺหาปฺจุฉกฺขนฺย. แต่ถึงพระสูตรทรงจำแนก
 สติปฏฺฐานา เอกเทศเนว วิภุตฺตา, สติปฏฺฐาน ๔ ไว้โดยเอกเทศเท่านั้น, หาได้
 น นิปฺปเทเสณ. อภิธมฺมํ ปตฺวา จำแนกไว้โดยสิ้นเชิงไม่. ครั้นถึงพระอภิ-
 ปน ติณฺณมฺปิ นฺยานํ วเสณ ธรรมทรงจำแนกไว้โดยสิ้นเชิง ด้วยอำนาจ
 นิปฺปเทสโตว วิภุตฺตา. ตถา จตฺตาริ นัยแม้ทั้ง ๓. สัมมปธาน ๔, อิทธิบาท ๔,
 สมฺมปฺปธานา, จตฺตาริ อิทธิบาทา, โพชฌงค์ ๗, อริยมรรคมืองค์ ๘, ฌาน ๔,

^๑ ฉ. ทฺวาทสปทโก.

สตฺต สมุโพชฺฌนฺคา, อริโย อฏฺฐจฺกโก อัมมัญญา ๔, ลิกขาบท ๕, ปฏิสมฺภิตา ๔
 มกฺโก, จตฺตาริ ฌานานิ, จตฺสฺโส ทรงแจกไว้โดยสิ้นเชิงด้วยอำนาจแห่งนัย
 อปฺปมณฺณาโย, ปญฺจ ลิกขาบทานิ, แมทัง ๓ เช่นว่านั้นเหมือนกัน.
 จตฺสฺโส ปฏิสมฺภิตา ตินฺนํปิ นยานํ
 วเสณ นีปฺปเทสฺสโตว วิภตฺตา.

เกวลณฺ्हิ เอตฺถ ลิกขาบทวิภฺงฺเค ก็ในบรรดาธรรมเหล่านี้ ลิกขาบทวิภังค์
 สตฺตฺตฺตภาชนียํ นตฺถิ. สตฺตฺตฺตํ ปตฺวา ไม่มีสตฺตฺตภาชนียนัยอย่างเดี่ยว. แต่ถึง
 ปน ฌานํ เอกเทสฺสเนว วิภตฺตํ, พระสูตรทรงจำแนกญาณ (ปัญญา) ไว้โดย
 น นีปฺปเทสฺสเน. ตถา กิเลสํ. เอกเทศเท่านั้น, หาใดทรงจำแนกไว้โดย
 อภิชฺหมํ ปตฺวา ปน "เอกวิเชน สิ้นเชิงไม่. กิเลสก็เหมือนกัน. แต่มาถึง
 ฌานวตฺตฺตฺ" ติอาทีนา^๑ นเยน มาติกั พระอภิธรรม พระองค์ทรงตั้งมาติกาไว้โดย
 จเปตฺวา นีปฺปเทสฺสโตว วิภตฺตํ. นัยเป็นต้นว่า "เอกวิเชน ฌานวตฺตฺตฺ"
 (ญาณวตฺตฺตฺ หนวมตฺล ๑) แล้วทรงจำแนกโดย
 สิ้นเชิง.

ตถา เอกกโต^๒ ปฏฺฐาย อนนฺเกหิ อนึ่ง ทรงจำแนกกิเลสไว้โดยนัยเป็นอเนก
 นเยหิ กิเลสํ วิภตฺตา. สตฺตฺตฺตํ ปตฺวา นับตั้งแต่หมวดหนึ่ง ๆ ไป. ก็แต่ว่าถึง
 จ ฎฺฐมนฺตรปริจฺเจโท^๓ เอกเทสฺสเนว พระสูตร ทรงจำแนกการกำหนดภูมิอื่นไว้

^๑ อภิ.วิ. ๓๕/๔๑๘.

^๒ ก. เอกกโต.

^๓ ก. ฎฺฐมนฺตรปริจฺเจโท

วิภตุโต, น นิปปเทเสน. อภิธมฺมํ โดยเอกเทศอย่างเดี่ยว, หาไคทรงจำแนก
 ปตฺวา ปน ตินฺณมฺปิ นยานํ วเสน ไวโดยสิ้นเชิงไม. แต่พอถึงพระอภิธรรม
 ฎมนฺตรปริจฺเจโท^๑ นิปปเทสโตว ทรงจำแนกการกำหนดภูมิอื่น ด้วยอำนาจนัย
 วิภตุโต^๒ เอว ฐมฺมาติเรกฐมฺม- แม่ทั้ง ๓ ไวโดยสิ้นเชิงที่เดี่ยว. ฟังทราบวา
 วิเสสฎฺเจน อภิธมฺโมติ เวทิตฺพฺโพ. ชื่อวาอภิธรรม ด้วยอรรถวาเป็นธรรมอันยิ่ง
 และเป็นธรรมวิเศษ ด้วยประการฉะนี้.

ปกรณปริจฺเจโท ปเนส ฐมฺม-
 สํคณฺโณวิภังคธาตูกถापुकฺคตปญฺญตฺติกาตฺถ-
 ยมกปฏฺฐานานํ สตฺตุนฺนํ ปกรณานํ
 วเสน จิตฺตปิ. อยเมตฺถ อัจฉริยานํ
 สฺमानกถา.

ก็เมื่อว่าโดยการกำหนดปกรณ พระ-
 อภิธรรมนี้ ท่านจัดไว้เป็น ๗ ปกรณ คือ
 ๑. ธรรมสังคณีปกรณ ๒. วิภังคปกรณ
 ๓. ธาตุกถापกรณ ๔. ปุกฺคตปญฺญตฺติ-
 ๕. กถาวัตถุปกรณ ปกรณ
 ๖. ยมกปกรณ ๗. ปฏฺฐานปกรณ.

นี้เป็นกถาที่ลงกัน ของอาจารย์ทั้งหลาย
 ในการกำหนดปกรณ.

วิตฺถวาที ปนาท "กถาวตฺถุ กสฺมา ฝ่ายผู้ถาม คานวา "เหตุไร จึงรวมเอา
 คหิตํ, นนุ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปรีนิพฺพานโต กถาวัตถุเข้าไวดวย, กถาวัตถุปกรณัน

^๑ ก. ฎมนฺตรปริจฺเจโท.
^๒ ฉ. จิตฺต.

อฏฐารสวสุสาธิกานี เทว วสุสสถานิ
 อติกุกมิตฺวา โมคคฺลิตฺตติสฺสเถเรน^๑
 เอตํ จปีตํ ? ตสฺมา สāvกภาสิตตฺตา
 ฉชฺชเหถ นนฺ"ติ.

กั ปน ฉปฺปกรณานิ อภิชฺชโมติ.

เอวํ น วทามิ"ติ.

อถ กั วทสี"ติ.

สตุตฺตปฺปกรณานิ"ติ.

กตรํ กเหตุวา สตุตฺตม^๒ กโรสี"ติ,^๓
 มหาชฺชมมทฺทํ นาม อตุถิ, เอเตน สห

พระโมคคฺลิตฺตติสฺสเถระ จักัไว" เมื่อพระ-
 สัมมาสัมพุทฺธเจ้า ปรีนิพพานล่วงไปไต่แล้ว
 ๒๑๘ ปี มิใช่หรือ ? เพราะฉะนั้น จึงควรเอา
 กถาวัตถุปรกณันนออกเสีย เพราะเป็นสาวก-
 ภาษิต".

ถามว่า ก็แค่ ๖ ปกรณ์ จะเป็นพระอภิธรรม
 ไต่หรือ.

ตอบว่า ข้าพเจ้ามิไต่กล่าวอย่างนั้น.

ถ้าเช่นนั้น ท่านจะกล่าววาอย่างไร.

ข้าพเจ้ากล่าววา ต้อง ๑๖ ปกรณ์ จึงจะชื่อว่า
 พระอภิธรรม.

ท่านเอาปกรณ์ไหน มาจักัเป็นปกรณ์ที่ ๑,
 ปกรณ์ชื่อมหาชฺชมมทฺทํมีอยู่ รวมปกรณ์นั้น

^๑ ฉ. โมคฺคลี...

^๒ ฉ. สตุต.

^๓ ลี. กโรนตี"ติ.

สตฺตาคี. มหาธมฺมทเย อปุพฺพํ นตฺถิ,
กตฺติปยาว ปญฺหาวาราว อวเสสา,
กถาวตฺตุนาว สทฺธิ สตฺตาคี. โน
กถาวตฺตุนา, มหาธตฺตกถา นาม อตฺถิ
ตาย สทฺธิ สตฺตาคี. มหาธตฺตกถาย
อปุพฺพํ นตฺถิ, อปฺปมตฺตกถาว ตนฺตฺติ
อวเสสา, กถาวตฺตุนาว สทฺธิ สตฺตาคี.

สมฺมาสมฺพุทฺโธ หิ สตฺตปฺปกรณานิ
เทเสนฺโต กถาวตฺตํ ปตฺวา ยาว ยา
เอสา ปุคฺคลวาเท^๑ ตาว จตฺตสุ ปญฺहेสุ
ทฺวินฺนํ ปญฺจกานํ วเสน อฏฺฐมุขวาท-
ยฺยตฺติ,^๒ ตํ อาที กตฺวา สพฺพกถามคฺเคสุ
อสมฺปุณฺณภาณวารมตฺตตาย ปาฬิยา มาตีกิ
จเปสิ. สา ปเนสา^๓ ตนฺตฺติ. "ปุคฺคโล

เข้าด้วย จึงเป็น ๑. ในมหาธรรมทศัยปกรณ์
ไม่มีอะไรใหม่เลย, มีเพียง ๒ - ๓ ปัญหา
วาระเท่านั้น ยังเหลืออยู่, เพราะฉะนั้น
จึงเป็น ๑ ทั้งกถาวัตถุ. ไม่ใช่เป็น ๑ ทั้ง
กถาวัตถุ, เป็น ๑ ทั้งปกรณ์ ชื่อว่ามหาธตฺ-
กถา. ในมหาธตฺกถาไม่มีอะไรใหม่เลย,
มีต้นตอ คือแนวแห่งคำเพียงเล็กน้อยเท่านั้น
เหลืออยู่, จึงรวมเป็น ๑ ทั้งกถาวัตถุ.

ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดง
ปกรณ์ทั้ง ๑ ถึงกถาวัตถุแล้ว ทรงวางมาติกา
แห่งพระบาลี มีประมาณยังไม่ครบภาณวาร
ในกถามรรคทั้งปวง เริ่มต้นแต่ขอยุक्तिแห่ง
วาทะที่เป็นประธานทั้ง ๘ ด้วยอำนาจ
ปัจจุกะทั้ง ๒ ในปัญหาทั้ง ๔ ไปจนถึงขอยุक्ति
แห่งวาทะที่เป็นประธานนี้ได้ในบุคคลวาทะ.

^๑ ฉ. ปุคฺคลวาเร.

^๒ ฉ. อฏฺฐมุขวาทยฺยตฺติ.

^๓ ก. สา ปเนสา ตนฺตฺติ.

อุปลพฺภติ สจฺฉิกฺกฺขปรมตฺเตนา"ติ ?

ก็พระศาสดา เมื่อจะทรงแสดงนิกหะที่ ๑ อาคัยวาหะที่ ๑. ทรงแสดงนิกหะที่ ๒ อาคัยวาหะที่ ๒ ฯลฯ ทรงแสดงนิกหะที่ ๘ อาคัยวาหะที่ ๘ จึงได้ทรงตั้งมาติกาไว้อย่างนี้ว่า .

สกฺวาที่ "ท่านหยั่งเห็นบุคคลโดยสังฆิกัตถ-
ปรมัตถะ. คือสภาวะที่จริงแท้และมีประโยชน์
อย่างยิ่งหรือ" ?

อามนฺตา.

ปรวาทิ ถูกแล้ว.

"โย สจฺฉิกฺกฺขโจ ปรมตฺโต, ตโต โส
ปฺคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺฉิกฺกฺขปรมตฺเตนา"ติ?

ส "สภาวะใด เป็นสังฆิกัตถะ เป็น
ปรมัตถะ, ท่านหยั่งเห็นบุคคลนั้น
ตามสภาวะนั้น โดยสังฆิกัตถ-
ปรมัตถะหรือ" ?

น เหวํ วตฺตพฺเพ.

ป ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น.

อาชานาหิ นิกฺคหํ ฯเปฯ

ส ท่านจงรับรู้นิกหะ ฯลฯ

ปฺคฺคโล นฺอุปลพฺภติ สจฺฉิกฺกฺขปรมตฺเตนาติ?

ป ท่านไม่หยั่งเห็นบุคคลโดยสังฆิกัตถ-
ปรมัตถะหรือ ?

อามนฺตา.

ส ถูกแล้ว.

"โย สจฺฉิกฺกฺขโจ ปรมตฺโต, ตโต โส
ปฺคฺคโล นฺอุปลพฺภติ สจฺฉิกฺกฺขปรมตฺเตนา"ติ?

ป "สภาวะใด เป็นสังฆิกัตถะ เป็น
ปรมัตถะ, ท่านไม่หยั่งเห็นบุคคลนั้น

น เหว่ วัตตพเพ.

อาชานาหิ นิกคหํ ฯลฯ

สพฺพตฺถ ปุคฺคโล อุปฺลพฺภติ สจฺฉิกฺกฺข-
ปรมตฺถเณนาติ.

อามนฺตา.

โย สจฺฉิกฺกฺโข ปรมตฺถโธ, ตโต โส
ปุคฺคโล สพฺพตฺถ อุปฺลพฺภติ สจฺฉิกฺกฺข-
ปรมตฺถเณนาติ.

น เหว่ วัตตพเพ.

อาชานาหิ ปฏิกมฺม.

"สพฺพทา ปุคฺคโล อุปฺลพฺภติ. สพฺพทา
ปุคฺคโล นฺนูปฺลพฺภติ. สพฺเพสุ ปุคฺคโล
อุปฺลพฺภติ. สพฺเพสุ ปุคฺคโล นฺนูปฺลพฺภติ
สจฺฉิกฺกฺขปรมตฺถเณนา"ติ.

ตามสภาวะนั้น โดยสังฆิกัตถ-
ปรมัตถะหรือ" ?

ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น.

ท่านจงรับรู้นิกหะ ฯลฯ

ท่านหยั่งเห็นบุคคลในที่ทั้งปวงโดย
สังฆิกัตถปรมัตถะ หรือ ?

ถูกแล้ว.

สภาวะใด เป็นสังฆิกัตถะ เป็น
ปรมัตถะ ท่านหยั่งเห็นบุคคลนั้น
ในที่ทั้งปวงตามสภาวะนั้น โดย
สังฆิกัตถปรมัตถะ หรือ ?

ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น.

ท่านจงรับรู้ปฏิกรรม (คือการ
แก้ไข).

"ท่านหยั่งเห็นบุคคลในกาลทั้งปวง.
ท่านไม่หยั่งเห็นบุคคลในกาลทั้งปวง.
ท่านหยั่งเห็นบุคคลในที่ทั้งปวง.
ท่านไม่หยั่งเห็นบุคคลในที่ทั้งปวง
โดยสังฆิกัตถปรมัตถะ หรือ" ?

คุณทรงชัย เบญจศิริวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อามนตา.

ป ถูกแล้ว.

"โย สัจฉิกญฺโจ ปรมตฺโถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปฺลพฺภติ สัจฉิกญฺจปรมตฺ-
เดนา"ติ.

ส "สภาวะใด เป็นสัจฉิกัตถะ เป็น
ปรมัตถะ, ท่านไม่หยิ่งเห็นบุคคลนั้น
ตามสภาวะนั้น โดยสัจฉิกัตถ-
ปรมัตถะ หรือ" ?

น เหวํ วตฺตพฺเพ.

ป ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น.

อาชานาหิ นิกฺคหนฺติ^๑ เหวํ ปจฺมํ วาหํ
นีสฺสาย ปจฺมํ นิกฺคหํ. ทฺติยํ นีสฺสาย
ทฺติยํ นิกฺคหํ ฯ เปฯ อญฺจมํ นีสฺสาย
อญฺจมํ นิกฺคหํ ทสฺเสนฺเตน สตฺถารา
จปีตา.

ส ท่านจงรับรู้เถิด.

อิมินา นเยน สพฺพตฺถ มาตีกาจปฺนํ
เวทิตพฺพํ. ตํ ปเนตํ มาตีกํ จเปนฺโต
อิทํ ทิสฺวาว จเปสิ : "มม ปรีนินฺพพานโต
อญฺจารสฺวสฺสาธิกานํ ทฺวินฺนํ วสฺสสฺตานิ
มตฺถเก โมคฺคฺลิตฺตฺตติสฺสฺเตโร นาม
ภิกฺขุ ภิกฺขุสฺหสฺสมชฺเฒ นิสฺสินฺโน สกฺวาเท
ปญฺจ สุตฺตสฺตานิ, ปรวาเท ปญฺจาติ

ฟังทราบการตั้งมาตีกา ในพระบาลีทั้งปวง
โดยนัยนี้. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรง
ตั้งมาตีกานั้น เพราะทรงเห็นเหตุนี้ว่า :
"จำเดิมแต่เราปรินิพพานแล้วได้ ๒๑๘ ปี
ภิกษุชื่อว่า พระโมคคัลลิตตติสสเถระ จัก
นั่งในท่ามกลางภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ประมวล
สูตร ๑,๐๐๐ สูตร คือ ในฝ่ายสกวาทะ

^๑ นิกฺคหํ - โทส (มุลฎีกาย).

^๒ อภิ. ก. ๓๗/๑-๑๒.

ธมฺมปฺปฏิคฺคาหกา ภิกฺขุ มหา-
กัจจายนตฺเถร^๑ อุปสงฺกมิตฺวา ทสฺพลน
 จปิตฺมาติกาเย อตุถํ ปุจฺฉิสฺสุ. เถโร
 ปุจฺฉิตฺมตฺตเกเนว อกเถตฺวา ทสฺพลสฺส
 อปฺจิตฺติทสฺสนตฺถํ "เสยฺยถาปิ อาวุโส
 ปุริโส สารตฺถุโก สารคเวสึ"^๒
 สาโรปมํ อหริตฺวา "สารรฺกฺโข วิย
 ภควา, สาชาปลาสสทิสสา สาวกา, โส
 หาวุโส ภควา ชานํ ชานาติ, ปสฺสํ
 ปสฺสตี จกฺขุญฺโต ฅาณญฺโต ธมฺมญฺโต
 พุรฺหมญฺโต วตฺตา ปวตฺตา อตุถสฺส
 นิเนเนตา อมตสฺส ทาตา ธมฺมสฺสามี
 ตถาคโตะ"^๓ สตฺถารํ โถเมตฺวา ปุณฺปุณฺ
 เถเรหิ ยาจิโต สตฺถารา จปิตฺมาติกาเย

ในเหตุอันนี้, อันนั้นแหละเป็นที่สุดแห่งภว-
 ราคานุสัย" ดังนี้เป็นต้น แล้วเสด็จลุกจาก
 อาสนะเข้าไปสู่พระวิหาร.

ภิกษุทั้งหลายผู้รับพระธรรม(เทศนา)
 เข้าไปหา พระมหากัจจายนเถระ ถาม
 เนื้อความแห่งมาติกาที่พระทศพลทรงตั้งไว้.
 พระเถระไม่กล่าว โดยอาการสักว่าถูกถาม
 อย่างเดียว เพื่อจะแสดงความเคารพพระ-
 ทศพล จึงนำข้อเปรียบเทียบกับแก่นไม้มา
 แสดงว่า "ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบ
 เหมือนบุรุษ ผู้มีความต้องการแก่นไม้ เสาะ
 หาแก่นไม้" ดังนี้เป็นต้น แล้วชมเชยพระ-
 ศาสตราจารย์ว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้า เปรียบ
 เหมือนต้นไม้มีแก่น, พระสาวกทั้งหลายก็เช่น
 เดียวกับกิ่งไม้และใบไม้, ดูกรท่านผู้มีอายุ
 ทั้งหลาย ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
 ทรงรู้อะไรที่ควรรู้อะไร, ทรงเห็นสิ่งทีควรเห็น

^๑ อภิลักขณ์ ๗ - มหากัจจายนตฺเถร

^๒ ม.ม. ๑๒/๒๒๔.

^๓ ม.ม. ๑๒/๒๒๕.

อตุลั วิภชิตุวา "อากงขมานา จ
 ปน ตุมเห อายสมนุโต ภควนตึเยว
 อุปสงกมิตุวา เอตมตถึ ปฏิปุจเจยฺยาถ,
 สเจ สัพพญญตญฺญา เณน สทฺธิ สัสนฺทียมานั
 สเมตฺติ, ตั คณฺเหยฺยาถ. โน เจ,
 มา คณฺหิตุตา"^๑ อิมินา อธิปฺปาเยน
 "ยถา โน ภควา พุยาภโรตฺติ, ตถา
 ตั ธาเรยฺยาถา"^๒ วตฺวา อฺยุโยเชลฺลิตฺติ.

เป็นผู้มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรม เป็น
 พระพรหม เป็นผู้เผยแผ่ เป็นผู้ประกาศ เป็น
 ผู้ขยายเนื้อความ เป็นผู้ประทานอมตธรรม
 เป็นเจ้าของแห่งธรรม เป็นพระตถาคต"^๑ ดังนี้
 (เมื่อพระมหากัจจानะ) อันพระเถระทั้ง
 หลายวิงวอนบอญ ๆ จึงจำแนกเนื้อความ
 แห่งมาติกาที่พระศาสดาทรงตั้งไว้ ด้วยความ
 ประสงค์ ดังนี้ว่า "ก็เมื่อท่านทั้งหลาย
 ปรรณนา ก็พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค-
 เจ้านั้นแล แล้วทูลถามเนื้อความนั้น, ถ้า
 เทียบเคียงเข้ากันได้กับสัพพัญญุตญาณ, ก็พึง
 ถ้อเอาเนื้อความนั้น. ถ้าเทียบเคียงเข้ากัน
 ไม่ได้, ก็อย่าได้ถ้อเอา" แล้วกล่าววว่า
 "พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์โดย
 ประการใด; ท่านทั้งหลายพึงทรงจำข้อนั้นไว้
 โดยประการนั้นเถิด" แล้วส่งไป.

^๑ ม.ม. ๑๒/๒๒๘.

^๒ ม.ม. ๑๒/๒๒๘.

พล.อ.อ.บัญชา - ระเบียบ สุขานุศาสน์ อุทิศส่วนกุศลให้
 คุณพระคุณยธาจารย์ปริชาวิท และภรรยา และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

เต สตุถาริ อุปสงฺกมิตฺวา
 เอตมตฺถิ ปุจฺฉิสฺสุ. สตุถา "ทุกฺกถิตฺ
 กจฺจายเนนา"ติ อวตฺวา สุวณฺณพิงฺคิ
 อุตฺสาเปนฺโต วยี ทิว อุนฺนาเมตฺวา^๑
 สุปฺพิตสฺตปตฺตสฺสสิริกั มหามุขิ ปุเรนฺโต
 พุรฺหมสฺสริ นิจฺฉาเรตฺวา "สาธฺ สุธา"ติ
 เถรสฺส สาธฺการิ ทตฺวา "ปณฺธิโต
 ภิกฺขเว มหาจฺจายโน, มหาปณฺโถ
 ภิกฺขเว มหาจฺจายโน, มํ เจปิ ตฺมุเห
 ภิกฺขเว เอตมตฺถิ ปฏฺิปุจฺเจยฺยาถ,
 อหฺมปิ ตํ เอวเมว พฺยากรฺเรยฺยิ, ยถา
 ตํ มหาจฺจายเนน พฺยากรฺตนฺ"ติ^๒ อาท.

เอว สตุถารา อุนฺโมทิตกาลโต
 ปฏฺจาย จ ปน สกฺลํ สุตฺตนฺตํ พุทฺธภาสิตํ

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น เข้าไปเฝ้า
 พระศาสดาแล้วทูลถามเนื้อความนั้น. พระ-
 ศาสดาไม่ตรัสว่า "กัจจานะกล่าวไม่ดี" ทรง
 เเงยพระศอขึ้น ทูลทรงยกขึ้นซึ่งตะโพกทอง
 ทรงยังพระพักตร์อันมีพระสิริ ดังดอกปทุมมี
 กลีบตั้งร้อยอันบานสะพรั่งให้เบิกบาน ทรง-
 เปล่งพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ประทาน
 สาธุการแก่พระเถระว่า "สาธุ สาธุ" ดังนี้
 แล้วตรัสว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย มหา-
 กัจจานะ เป็นบัณฑิต, ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 มหากัจจานะเป็นผู้มีปัญญามาก, ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย ถ้าแม่พวกเธอจะถามเนื้อความ
 เช่นนี้กะเรา, แม่เราก็จะพึงพยากรณ์เนื้อ-
 ความนั้น, เหมือนกับที่พระมหากัจจานะ
 พยากรณ์แล้ว นั้นแหละ".

ก็นับตั้งแต่เวลาที่พระศาสดาทรง
 อุนฺโมทนาแล้วอย่างนี้ พระสุตตันตตะทั้งสิ้น

^๑ ก. อุบนนาเมตฺวา.

^๒ ม.ม. ๑๒/๒๓๐.

เทเสลี, สตถารา ปน ทินฺนนฺเยน
 จปิตมาติกาย เทเสลี. อิติ สตถารา
 ทินฺนนฺเยน จปิตมาติกาย เทเสตฺตทา
 สกลมฺเปตํ ปกรณํ พุทฺธภาสิตํ เอว นาม
 ชาทํ. เอวํ กถาวตฺถุนาว สทฺธิ
 สตฺตปฺปกรณานิ อภิชฺมุโม นาม.

ของตน, แต่แสดงตามมาติกาที่ทรงตั้งไว้
 ตามนัยที่พระศาสดา ทรงประทานไว้แล้ว.
 ดังนั้น ปกรณทั้งหมดชื่อว่า เป็นพุทธภาษิต
 เหมือนกัน เพราะพระเถระแสดงตาม
 มาติกาที่ทรงตั้งไว้ โดยนัยที่พระศาสดาทรง
 ประทานแล้ว. ปกรณทั้ง ๖ ปกรณ รวม
 ทั้งกถาวัตถุด้วย จึงชื่อว่าพระอภิธรรมด้วย
 ประการฉะนี้.

ตตฺถ ธมฺมสังคณีปกรณ จตฺสฺโส
 วิภคฺติโย จิตฺตวิภคฺติ, รูปวิภคฺติ,
 นิกฺเขปราสี, อตฺตทฺธาโรติ.

ในปกรณทั้ง ๖ นั้น ธรรมสังคณีปกรณ
 มีวิภคติ ๔ อย่าง คือ :

๑. จิตตวิภคติ, ๒. รูปวิภคติ,
๓. นิกเขปราสี, ๔. อตฺตทฺธาร.

ตตฺถ กามาวจรกุสลโต อญฺจ, อกุสลโต
 ทฺวาทส, กุสลวิปากโต โสฬส, อกุสล-
 วิปากโต สตฺต, กิริยโต เอกาทส,
 รูปาวจรกุสลโต ปญฺจ, วิปากโต ปญฺจ,
 กิริยโต ปญฺจ, อรูปาวจรกุสลโต

บรฺรดาวิภคฺติเหล่านั้น จิตฝ่ายกามาวจร
 กุสล ๘ ดวง, ฝ่ายอกุสล ๑๒ ดวง, ฝ่าย
 กุสลวิปาก ๑๖ ดวง, ฝ่ายอกุสลวิปาก
 ๑ ดวง, ฝ่ายกิริยา ๑๑ ดวง, ฝ่ายรูปาวจร
 กุสล ๕ ดวง, ฝ่ายวิปาก ๕ ดวง,

พล.อ.อ.บัญชา - ระเบียบ สุขานุศาสน์ อุทิศส่วนกุศลให้
 คุณพระคุณยี่ฮารปรีชาไวท์ และภรรยา และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

จตุตตาริ, วิปากโต จตุตตาริ, กิริยโต ฝ่ายกิริยา ๕ ดวง, ฝ่ายอรูปร่างจตุตตาริ, โลกุตตรกุศลโต จตุตตาริ, ๔ ดวง, ฝ่ายวิปาก ๔ ดวง, ฝ่ายกิริยา วิปากโต จตุตตาริ อิกุณนวุติ จิตฺตานิ ๔ ดวง, ฝ่ายโลกุตตรกุศล ๔ ดวง, จิตฺตวิภตฺติ นาม. ฝ่ายโลกุตตรวิปาก ๔ ดวง รวมเป็นจิต ๘๘ ดวง ชื่อว่า จิตตวิภตฺติ.

จิตฺตูปปาตกณฺหนตฺติปิ เอตสฺเสว นามํ. แม้คำว่า จิตฺตูปปาตกณฺหนตฺติ ก็เป็นชื่อของจิต- ตํ วาจนามคฺคโต อติเรกณภาณวารํ, วิภตฺติเหมือนกัน. ก็จิตนี้ว่าโดยการประ- วิตุถาริยามานํ ปน อนนฺตมปริมาณํ โหติ. พันธ์ถ้อยคำ มีภาณวารมากกว่า ๖, แต่เมื่อ ว่าโดยพิสการ ไม่มีที่สุด ไม่มีปริมาณ.

ตทนนฺตรํ "เอกวิเชน, ทูวิเชนา"ติ
อาทีนา นเยน มาตีกํ จเปตฺวา
วิตุถาเรน วิภชิตฺวา ทสฺลิตา รูปวิภตฺติ
นาม รูปกณฺหนตฺติปิ เอตสฺเสว นามํ.
ตํ วาจนามคฺคโต อติเรกทวิภาณวารํ,
วิตุถาริยามานํ ปน อานนฺตมปริมาณํ โหติ.

ในลำดับต่อจากจิตตวิภตฺตินั้น ทรงตั้ง
มาตีกา(คือแม่ทไว) โดยนัยมีอาทิวา
"โดยหมวด ๑, โดยหมวด ๒" แล้วจึงทรง
จำแนกแสดง ชื่อว่า รูปวิภตฺติ ออกโดย
พิสการ แม้คำว่า รูปกณฺหนตฺติ ก็เป็นชื่อของ
รูปวิภตฺตินั้นเหมือนกัน. รูปกณฺหนตฺติว่าโดย
การประพันธ์ถ้อยคำ มีภาณวารมากกว่า ๒,
แต่เมื่อว่าโดยพิสการไม่มีที่สุด ไม่มีปริมาณ.

พล.อ.อ.บัญชา - ระเบียบ สุขานุศาสน์ อุทิศส่วนกุศลให้
คุณพระคุณยธำรงปริชาวิท และภรรยา และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

ตทนนฺตรํ มุลโต ชนฺธโต
ทวารโต ญฺมิโต อตฺถโต ธมฺมโต นามโต
ลึงฺคโตติ เอวํ มุลาทีหิ^๑ นิกฺขิปีตฺวา
เทสิโต นิกฺเขปฺราสี นาม. โส :

มุลโต ชนฺธโต จาปี ทวารโต
จาปี ญฺมิโต อตฺถโต ธมฺมโต
จาปี นามโต จาปี ลึงฺคโต
นิกฺขิปีตฺวา เทสิตฺตฺตา นิกฺเขโปติ
ปฺวฺจจฺติ.

นิกฺเขปกณฺทนิปี ตสฺเสว นามํ.
ตํ วาจนามคฺคโต ติมฺตฺตภาณวาร์,
วิตฺถาริยามานํ ปน อนนฺตมปริมาณํ โหติ.

^๑ สี.มฺลาทีนิ.

ในลำดับต่อจากรูปวิภัตตินั้นไปนิกฺเขป
ที่ตรงยกขึ้นแสดงโดยมูลเป็นต้น อย่างนี้ คือ
โดยมูล^๑ โดยชั้น^๒ โดยทวาร^๓ โดยญฺมิ^๔
โดยอรรถ^๕ โดยธรรม^๖ โดยนาม โดยเพศ
ชื่อว่า นิกฺเขปฺราสี.

ที่ท่านเรียกว่า นิกฺเขป นั้น เพราะ
ตรงยกขึ้นแสดง โดยมูลก็มี โดยชั้น^๒
ก็มี โดยทวารก็มี โดยญฺมิมิ^๔ โดย
อรรถก็มี โดยธรรมก็มี โดยนามก็มี
และโดยเพศก็มี.

แม้คำว่า นิกฺเขปกณฺทนิ ก็เป็นชื่อของ
นิกฺเขปฺราสีนั่นเอง. นิกฺเขปกณฺทนิ^๒ ว่าโดย
การประพันธ์ถ้อยคำมีประมาณ ๓ ภาณวาร์,
เมื่อว่าโดยพิสดาร ไม่มีที่สุด ไม่มีปริมาณ.

^๑ โดยมูลคือ กุศลมูล ๓ เป็นต้น
^๒ โดยชั้นคือ เวทนาชั้น^๒ เป็นต้น
^๓ โดยทวารคือ กายกรรม เป็นต้น
^๔ โดยญฺมิ คือ สุขญฺมิ, กามาวจรญฺมิ เป็นต้น
^๕ โดยอรรถ คือ ทั้งเหตุทั้งผล
^๖ โดยธรรม คือ เหตุ

ตทนนคร^๑ ปน เตะปิฎกสัส
 พุทธวจนสัส อตุตทุธารฎก^๑ ยาว
 สรรพทุกา นิกขิตต^๑ อฏฐกถากถ นาม.
 ยโต มหาปกรณียา ภิกขุ มหาปกรณ^๑
 คณนจารย์ อสสลกขเนตา คณ^๒
 สมานนตี. ต^๑ วาจนามคคโต ทวิมตต-
 ภาณวาร^๑, วิตุถาริยามาน^๑ ปน อนนตม-
 ปริมาณ โหติ.

อิตติ สกลมปิ ฐมมสงคณิปรกรณ^๑
 วาจนามคคโต อติเรกเตรสมตตภาณ-
 วาร^๑, วิตุถาริยามาน^๑ ปน อนนตมปริมาณ^๑
 โหติ. เอวเมต^๑:

จิตตวิภตติ รูปญจ
 นิกเขโป อตถโชตนา^๑
 คมภี^๑ นิปถ^๑ จาน^๑
 ตมปิ พุทธเธน เทลิต^๑.

ตอจากนิกเขปกถ^๑นั้นไป กถ^๑ที่เผยแพร่
 เนื้อความแห่งพระพุทธวจนะ คือพระไตรปิฎก
 ยกขึ้นตั้งแต่สรณทุกะไป ชื่อว่า อฏฐกถากถ.
 ภิกษุทั้งหลาย ผู้เรียนร^๑มหาปกรณ^๑ได้กำหนด
 จำนวน และเลาความในมหาปกรณ^๑ จึงรวม
 จำนวนเข้าไว้ด้วย. อฏฐกถากถ^๑นั้นว่าโดย
 การประพันธ์ถ้อยคำ มีประมาณ ๒ ภาณวาร,
 แต่ว่าโดยพิสดาร ไม่มีที่สุด ไม่มีปริมาณ.

ธรรมสังคณิปรกรณ^๑ทั้งสิ้น ว่าโดยการ
 ประพันธ์ถ้อยคำ มีประมาณมากกว่า ๑๓
 ภาณวาร, แต่ว่าโดยพิสดาร ไม่มีที่สุด ไม่มี
 ปริมาณด้วยประการฉะนี้. ข้อนี้คือ :

จิตตวิภตติ รูปวิภตติ นิกเขป
 อตถโชตนา^๑ เป็นฐานะอันคัมภีรภาพ
 ละเอียต ฐานะทั้ง ๔ นั้น พระพุทธ-
 เจาทรงแสดงไว้แล้ว ด้วยประการ
 ฉะนี้.

^๑ มหาปกรณเถติ มหาปฏฐานปรกรณ
 (มูลฎีกา)

^๒ ฉ. คณนจารย์. สี. คณนวาร.

^๑ อตถโชตนา คือ การอธิบายขยายความ.

คทนนฺตรํ วิงฺคปฺปกรณํ นาม.
 ตํ "ขนฺธวิงฺโก อายตฺนวิงฺโก ธาตุ-
 วิงฺโก สจฺจวิงฺโก อินฺทริยวิงฺโก
 ปจฺจยการวิงฺโก สติปฏฺฐานวิงฺโก
 สมนฺนปฺธานวิงฺโก อิทฺธิปาทวิงฺโก
 โปชฺฌกวิงฺโก มคฺควิงฺโก^๑ ฌาน-
 วิงฺโก อปฺปมณฺเฑวิงฺโก ลิกฺขาปท-
 วิงฺโก ปฏฺิสมฺภิทาวิงฺโก ฌาณวิงฺโก
 ขุทฺทกวัตฺถุวิงฺโก ฌมฺมททยวิงฺโก"ติ
 อฏฺฐารสฺวิเชน วิภคฺตํ.

ในลำดับ 'ต่อจากธรรมสังคณีปกรณ์นั้น
 ไป มีปกรณ์ ชื่อว่า วิงค์ปกรณ์. วิงค์-
 ปกรณ์นั้น ทรงจำแนกไว้เป็น ๑๘ วิงค์ คือ

๑. ขันธวิงค์
๒. อายตน์วิงค์
๓. ธาตุวิงค์
๔. สัจวิงค์
๕. อินทริยวิงค์
๖. ปัจยการวิงค์
๗. สติปัฏฐานวิงค์
๘. สัมมปธานวิงค์
๙. อิทธิปาทวิงค์
๑๐. โปชฌกวิงค์
๑๑. มรรควิงค์
๑๒. ฌานวิงค์
๑๓. อปัมณเฑวิงค์
๑๔. ลิกขาปทวิงค์
๑๕. ปฏิสัมภิตาวิงค์

^๑ ฉ. มคฺคกฺควิงฺโก.

คุณเพิ่มพูน จุลเสวก

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

- ๑๖. ญาณวิงค์
- ๑๗. ขุททกวัตถวิงค์
- ๑๘. ธรรมหทัยวิงค์ "

ตตถ ขณวิงค์ สุตตตตภาชนีย-
อภิมมภาชนียปญหาปุจจนัน วเสน
ตีวิชา^๑ วิทตโต. โส วาจนามคคโต
ปญจมตตภาณวาโร, วิตุถารียมาโน ปน
อนนโต อปริมาโณ โหติ.

บรตตวิงค์เหล่านัน ขณวิงค์ทรง
จำแนกออกเป็น ๓ คือ สุตตตตภาชนีย อภิ-
ธรรมภาชนียและปญหาปุจจนะ. ขณวิงค์นัน
ว่าโดยการประพันธ์ถ้อยคำ มีประมาณ ๕
ภาณวาร, แต่ว่าโดยพิสการ ไม่มีที่สุด ไม่มี
ปริมาณ.

คโต ปรี आयตตวิงคทโยปิ เอเตเทเว
ตีหิ นเยหิ วิทตตา.

ตอจากนันไป ทรงจำแนก आयตตวิงค์
เป็นต่น โดยนัยทั้ง ๓ นั้น เหมือนกัน.

เตสุ आयตตวิงโค วาจนามคคโต
อติเรกภาณวาโร.

ในวิงค์เหล่านัน आयตตวิงค์ ว่าโดย
การประพันธ์ถ้อยคำ มีภาณวารมากมาย.

ธตตวิงโค ทุวมตตภาณวาโร. ตถ
สจจวิงโค.

ธตตวิงค์มีประมาณ ๒ ภาณวาร. สจ-
วิงค์ก็มีประมาณ ๒ ภาณวารเช่นเดียวกัน.

^๑ ฉ.ตีธา.

อินทรียวิงุเค สุตตุนตภาชนียํ นตถิ.
 วาจนามคฺคโต ปเนส อติเรกภาณ-
 วารมตฺโต.

ปจฺจยาการวิงุโค ฉมตฺตภาณวาโร.
 ปญฺหาปจฺจกํ ปเนตถ นตถิ.

สติปฏฺฐานวิงุโค อติเรกภาณวารมตฺโต.
 ตถา สัมมปฺธาน อิทธิปาท โพชฺฌนฺค
 มคฺควิงุคา.

ฉานวิงุโค ทฺวิภาณวารมตฺโต. อปฺป-
 มณฺเฑาวิงุโค อติเรกภาณวารมตฺโต.

สิกฺขาปทวิงุเคปิ สุตตุนตภาชนียํ นตถิ.
 วาจนามคฺคโต ปเนส อติเรกภาณ-
 วารมตฺโต. ตถา ปฏิสัมภิตาวิงุโค.

ในอินทรียวิงุค ไม่มีบทสุตตันตภาชนียํ. แต่
 อินทรียวิงุคนี้ ว่าโดยการประพันธ์ถ้อยคำ
 มีประมาณแห่งภาณวารมากมาย.

ปัจจยาการวิงุค มีประมาณ ๖ ภาณวาร.
 แต่ในปัจจยาการวิงุคนี้ ไม่มีปัญหาปจจกะ.

สติปฏฺฐานวิงุค มีประมาณแห่งภาณวาร
 มากมาย. สัมมปฺธานวิงุค อิทธิปาทวิงุค
 โพชฺฌนควิงุค และมรรควิงุค ก็มีประมาณ
 แห่งภาณวารมากมายเช่นเดียวกัน.

ฉานวิงุคมีประมาณ ๒ ภาณวาร. อปฺป-
 มณฺเฑาวิงุคมีประมาณภาณวารมากมาย.

แม้ในสิกฺขาปทวิงุค ก็ไม่มีบทสุตตันตภาชนียํ
 แต่สิกฺขาปทวิงุคนี้ ว่าโดยการประพันธ์
 ถ้อยคำ มีประมาณแห่งภาณวารมากมาย.
 ปฏิสัมภิตาวิงุค ก็มีประมาณแห่งภาณวาร
 มากมายเช่นเดียวกัน.

คุณเพิ่มพูน จุลเสวก

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ญาณวิงฺโก ทสฺวิเชน วิภตฺโต.
วาจนามคฺคโต ปเนส ติมตฺตภาณวาโร.

ญาณวิงฺกั ทรงจำแนกออกเป็น ๑๐ อย่าง.
แต่ญาณวิงฺกันี้ ว่าโดยการประพันธ์ถ้อยคำ
มีประมาณ ๓ ภาณวาร.

ขุททกวัตฺถุวิงฺโกปิ ทสฺวิเชน วิภตฺโต.
วาจนามคฺคโต ปเนส ติมตฺตภาณวาโร.

แม่ขุททกวัตฺถุวิงฺกั ก็ทรงจำแนกไว้เป็น
๑๐ อย่าง. แต่ขุททกวัตฺถุวิงฺกันี้ ว่าโดย
การประพันธ์ถ้อยคำมีประมาณ ๓ ภาณวาร.

ธมฺมททยวิงฺโก ติวิเชน วิภตฺโต.
วาจนามคฺคโต ปเนส อติเรกทวิภาณ-
วารมตฺโต. สพฺเพปิ วิตุถาริยมานา
อนนฺตา อปริมาณา โหนติ. เอวเมตํ
วิงฺกปฺปกรณํ นาม วาจนามคฺคโต
ปญฺจตีสมตฺตภาณวารํ, วิตุถารโต ปน
อนนฺตมปริมาณํ โหติ.

ธรรมททยวิงฺกั ทรงจำแนกออกเป็น ๓ อย่าง.
แต่ธรรมททยวิงฺกันี้ ว่าโดยการประพันธ์
ถ้อยคำ มีประมาณเกินกว่า ๒ ภาณวาร.
วิงฺกัทั้งหมด เมื่อว่าโดยพิสดาร ไม่มีที่สุด
หาปริมาณมิได้. อันวิงฺกปกรณํนี้ ว่าโดย
การประพันธ์ถ้อยคำ มีประมาณ ๓๕ ภาณ-
วาร, แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร ไม่มีที่สุด ไม่มี
ปริมาณด้วยประการฉะนี้.

ตทนนฺตรํ ธาทุกถาปกรณํ นาม.

ในลำดับต่อจากวิงฺกปกรณํนั้น มี
ปกรณํชื่อว่า ธาทุกถาปกรณํ. ธาทุกถาปกรณํ
นั้น ทรงจำแนกออกเป็น ๑๔ อย่าง คือ :

คุณเพิ่มพูน จุลเสวก

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"สงฺคโห อสงฺคโห,	ธรรมที่สงฺเคราะห์ได้	ธรรมที่สงฺเคราะห์ ไม่ได้,
สงฺคหิตฺเตน อสงฺคหิตํ,	ธรรมที่สงฺเคราะห์ไม่ได้	ด้วยธรรมที่สงฺ- เคราะห์ได้,
อสงฺคหิตฺเตน สงฺคหิตํ,	ธรรมที่สงฺเคราะห์ได้	ด้วยธรรมที่สงฺ- เคราะห์ไม่ได้,
สงฺคหิตฺเตน สงฺคหิตํ,	ธรรมที่สงฺเคราะห์ได้	ด้วยธรรมที่สงฺ- เคราะห์ได้,
อสงฺคหิตฺเตน อสงฺคหิตํ,	ธรรมที่สงฺเคราะห์ไม่ได้	ด้วยธรรมที่สงฺ- เคราะห์ไม่ได้,
สมฺปโยโค วิปฺปโยโค,	ธรรมที่ประกอบได้	ธรรมที่ประกอบไม่ได้,
สมฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตํ,	ธรรมที่ประกอบไม่ได้	ด้วยธรรมที่ประกอบ ได้,
วิปฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตํ,	ธรรมที่ประกอบได้	ด้วยธรรมที่ประกอบไม่ได้,
สมฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตํ,	ธรรมที่ประกอบได้	ด้วยธรรมที่ประกอบได้,

คุณเพิ่มพูน จุลเสวก

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิปฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตํ,

ธรรมที่ประกอบไม่ได้ ด้วยธรรมที่ประกอบ
ไม่ได้,

สํกฺขิเตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตํ,

ธรรมที่ประกอบได้ ธรรมที่ประกอบไม่ได้
ด้วยธรรมที่สังเคราะห์ได้,

สมฺปยุตฺเตน สํกฺขิตํ อสํกฺขิตํ,

ธรรมที่สังเคราะห์ได้ ธรรมที่สังเคราะห์
ไม่ได้ ด้วยธรรมที่ประกอบได้,

ออสํกฺขิเตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตํ,

ธรรมที่ประกอบได้ ธรรมที่ประกอบไม่ได้
ด้วยธรรมที่สังเคราะห์ไม่ได้,

วิปฺปยุตฺเตน สํกฺขิตํ ออสํกฺขิตนฺ"ติ
จฺหฺตสฺวิเชน วิภตฺตํ. ตํ วาจนามกฺคโต
อติเรกฉภาณวารมตฺตํ, วิตุถาริยมานํ
ปน อนนฺตมปริมาณํ โหติ.

ธรรมที่สังเคราะห์ได้ ธรรมที่สังเคราะห์
ไม่ได้ ด้วยธรรมที่ประกอบไม่ได้. ฉาตุกกถา
ปกรณํนั้น เมื่อว่าโดยการประพันธ์ถ้อยคำ มี
ประมาณเกินกว่า ๖ ภาณวาร, เมื่อว่าโดย
พิสดารออกไป ย่อมไม่มีที่สุด ไม่มีปริมาณ.

ตทนนฺตรํ บุคฺคฺลปญฺญตฺติ นาม.
สา "ชนฺธปญฺญตฺติ อายตฺนปญฺญตฺติ ฉาตุ-
ปญฺญตฺติ สจฺจปญฺญตฺติ อินฺทริยปญฺญตฺติ

ในลำดับต่อจากฉาตุกกถานี้ มีปกรณ
ชื่อว่า บุคฺคฺลปญฺญตฺติ. บุคฺคฺลปญฺญตฺตินั้น ทรง
จำแนกออกเป็น ๖ อย่าง คือ :

คุณเพิ่มพูน จุลเสวก

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยมกํ จิตฺตยมกํ ฐมฺมยมกํ อินฺทฺริยยมกนุ"ติ
ทสฺวิเชน วิภตฺตํ. ตํ วาจนามคฺคโต
วีสฺติภาณวารสฺตมตฺตํ,^๑ วิตุถารโต ปน
อนนฺตมปริมาณํ โหติ.

- "๑. มุขยมก ๒. ชั้นธยมก
๓. อายตนยมก ๔. ธาตุยมก
๕. สัจจยมก ๖. สังขารยมก
๗. อนุสัยยมก ๘. จิตตยมก
๙. ฐมฺมยมก ๑๐. อินฺทฺริยยมก".

ยมกปกรณ์นั้น โดยการประพันธ์ถ้อยคำ มี
ประมาณ ๑๒๐ ภาณวาร, แต่เมื่อว่าโดย
พิสดารย่อมนิรมลที่สุด ไม่มีปริมาณ.

ตทนนฺตรํ มหาปกรณ์ นาม.

ปฏฺจจันนฺตปิ ตสฺเสว นามํ. ตํ
"เหตุปัจจโย อารมฺมณปัจจโย อธิปติ-
ปัจจโย อนนฺตรปัจจโย สมนนฺตรปัจจโย
สหชาตปัจจโย อณฺณมณฺณปัจจโย นิสฺสย-
ปัจจโย อุปนิสฺสยปัจจโย ปุเรชาตปัจจโย
ปัจจจาชาตปัจจโย อาเสวนปัจจโย
กมฺมปัจจโย วิปากปัจจโย อาหารปัจจโย
อินฺทฺริยปัจจโย ฌานปัจจโย มคฺคตปัจจโย

ในลำดับต่อกายมกปกรณ์นั้น มีปกรณ์
ชื่อว่า มหาปกรณ์. แม้คำว่า ปฏฺจจันน ก็เป็น
ชื่อของมหาปกรณ์นั้นเหมือนกัน. มหาปกรณ์
นั้น ทรงจำแนกออกเป็น ๒๔ อย่าง ค้วย
อำนาจแห่งปัจจัยธรรม คือ :

- "๑. เหตุปัจจัย
๒. อารมฺมณปัจจัย
๓. อธิปติปัจจัย
๔. อนนฺตรปัจจัย

^๑ ฉ. วิสภาณวารสฺตํ, ลี. วิสํ ภาณวารสฺตํ.

สมเด็จพะเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัฒนาวิ
ทรงสร้างคัมภีร์พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สัมปยุตฺตปจฺจโย วิปฺปยุตฺตปจฺจโย อตฺถิ-
 ปจฺจโย นตฺถิปจฺจโย วิคตปจฺจโย
 อวิกตปจฺจโย"ติ ปจฺจยวเสน ทาว
 จตฺตวีสตีวิเชน วิภตฺตํ.

๕. สมนันตรปัจจย
๖. สหชาตปัจจย
๗. อัญญมัญญปัจจย
๘. นิสสยปัจจย
๙. อุปนิสสยปัจจย
๑๐. ปุเรชาตปัจจย
๑๑. ปัจฉาชาตปัจจย
๑๒. อาเสวนปัจจย
๑๓. กัมมปัจจย
๑๔. วิปากปัจจย
๑๕. อาหารปัจจย
๑๖. อินทรีย์ปัจจย
๑๗. ฌานปัจจย
๑๘. มัคคปัจจย
๑๙. สัมปยุตปัจจย
๒๐. วิปยุตปัจจย
๒๑. อตฺถิปัจจย
๒๒. นตฺถิปัจจย
๒๓. วิคตปัจจย
๒๔. อวิกตปัจจย "

สม เต็จพระ เจ้าภคินี เธอ เจ้าฟ้า เพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัฒน์วดี
 ทรงสร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิมสมิ ปน จาเน ปฏจัน
 สมานेतพฺพํ: กุสลตฺติกาทโย หิ พาวีสติ
 ติกา นาม. เหตุ ฐมา นเหตุ ฐมา
 ๆเปฯ สรณา ฐมา อสรณา ฐมาติ
 อิเม สตทุกา. อปเรปิ ทุกา วิชฺชา-
 ภาคิโน ฐมา อวิชฺชาภาคิโน ฐมา
 ๆเปฯ ขเย ฌาณํ อนุปฺปาเท ฌาณนฺติ
 ทฺวาจตฺตาฬีสํ สุตฺตนฺตีกทูกา นาม.

เตสุ ทฺวาวิสติ ติกา สตทูกาติ อัย
 อาหจฺจภาสิตา ชินวจฺนภฺตฺตา สพฺพญฺญต-
 ฌาณพฺพฺเชน^๑ เทสิตา สุตฺตนฺนํ ปกรณานํ
 มาติกา นาม.

อถापเร ทฺวาจตฺตาฬีสํ สุตฺตน-
 ตีกทูกา กุโตปภวา เกน จปีตา เกน
 เทสิตาติ.

ก็ในที่นี้ ฟังประมวลปฏิฐานมาด้วย.
 ความจริง ติกะ ๒๒ มี กุสลตติกะ เป็นต้น
 ชื่อว่า ติกะ. ทูกะเหล่านี้คือ เหตุธรรม
 นเหตุธรรม ฯลฯ สรณธรรม อสรณธรรม
 (ชื่อ) สตทูกะ (ทูกะ ๑๐๐). ทูกะอีก ๔๒
 คือธรรมอันมีในส่วนแห่งวิชา ธรรมอันมีใน
 ส่วนแห่งอวิชา ฯลฯ ความรู้ในความสิ้นไป
 ความรู้ในความไม่เกิดขึ้น ชื่อว่าสุตตันตีกทูกะ.

ในบรรดาตีกะและทูกะเหล่านั้น ติกะและ
 ทูกะนี้คือ ติกะ ๒๒ ทูกะ ๑๐๐ ที่พระพุทธเจ้า
 ทรงนำมาตรัส คือเป็นพระคำรัสของพระ-
 ชินเจ้า อันพระพุทธเจ้าผู้มีพระสัมพัญญุตญาณ
 ทรงแสดงแล้ว ชื่อว่ามาติกาแห่งปกรณทั้ง ๑.

มีคำถามสอดเข้ามาว่า เมื่อเป็น
 เช่นนั้นสุตตันตีกทูกะอีก ๔๒ เกิดมาจากไหน
 ใครตั้งไว้ ใครแสดงไว้.

^๑ ฉ. สพฺพญฺญตฺตฺเชน .

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
 ทรงสร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธมฺมเสนาปติสํวริปุตฺตตฺตเดรปภาววา ,
เตน จปีตา เตน เหลือตาตี.

อิมะ จเปนโต ปน เถโร น
สามุกกัถิเกน อุตฺตโน ฌาณน จเปสิ.
เอกุตฺตริยํ ปน เอกนินปาตาที-
สงฺคีตีสุตฺตรสุตฺตนฺเตหิ สโมธาเนตฺวา
อาภิมมิกตฺตเดรานํ สุตฺตนํ ตํ ปตฺวา
อกิลมตฺถํ จปีตา.

เต^๑ ปเนเต เอกสมิ นิกฺเขปกณฺเฑเยว
มตฺถกํ ปาเปตฺวา วิภตฺตา, เสสฺสุจฺจาเนสฺสุ
ยาว สรณฺทุกา อภิมฺโม วิภตฺโต.

สมฺมาสมฺพุทฺธเณ หิ อนุโลม-
ปฏฺฐาเน ทฺวาวิสตีเก นิสฺสาย
ติกปฏฺฐานํ นาม นินฺทิตฺถํ. สตฺทุก^๒
นิสฺสาย ทุกปฏฺฐานํ นาม นินฺทิตฺถํ.

วิธีชําวา เกิดจาก พระธรรมเสนาบดี
สํวริปุตฺตเดระ, ทานตั้งไว ทานแสดงไว.

ก็พระเถระ เมื่อตั้งทุกะเหล่านี้ไว้ หาได้
ตั้งไว้ด้วยการยกขึ้นแสดงเอง คือด้วยปรีชา-
ญาณของตนไม่. แต่พอมาถึงพระสูตรท่านได้
ประมวลธรรมเหล่านั้นจากเอกนินปาตเป็นต้น
ในอังกุตตรนิกาย ทั้งสังคีตีสุตฺตและทสุตฺต-
สุตฺตไว้ เพื่อมิให้พระเถระผู้ชำนาญพระ-
อภิธรรมต้องลำบาก.

ก็ทุกะเป็นต้นเหล่านั้น ท่านจำแนกไว้ใน
นิกเขปกัณฑ์แห่งเดียวเท่านั้นจนจบ, ในฐานะ
ที่เหลือ อภิธรรมท่านจำแนกไว้แล้ว จนถึง
สรณทุกะ.

ความจริงพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ทรง
อาศัยติกะ ๒๒ ในอนุโลมปฏฺฐาน แสดงไว้
ตั้งชื่อว่า ติกปฏฺฐาน. ทรงอาศัยทุกะ ๑๐๐
แสดงไว้ตั้งชื่อว่า ทุกปฏฺฐาน. ต่อแต่นั้น

^๑ เตนาคี โยชนายํ ทิสฺสตี.

^๒ ฉ. สตํ ทฺเก.

ตโต ปรํ ทฺวาวิสตีติเก คเหตุวา
 ทฺกสฺเต ปกฺขิปิตฺวา ทฺกติกปฏฺจานํ นาม
 ทสฺสตี. ตโต ปรํ ทฺกสฺเต^๑ คเหตุวา
 ทฺวาวิสตียา ติเกสุ ปกฺขิปิตฺวา
ติกทุกปฏฺจานํ นาม ทสฺสตี. ติเก ปน
 ติเกสุเยว ปกฺขิปิตฺวา ติกติกปฏฺจานํ
 นาม ทสฺสตี. ทฺเก ปน ทฺเกสุเยว
 ปกฺขิปิตฺวา ทฺกทฺกปฏฺจานํ นาม ทสฺสตี.

ทรงเอาติกะ ๒๒ แล้วเพิ่มทูกะ ๑๐๐ เข้า
 ทรงแสดงไว้ตั้งชื่อว่า ทูกติกปฏฺจาน. แต่
 เมื่อทรงเอาทูกะ ๑๐๐ เพิ่มเข้าในติกะ ๒๒
 แล้วทรงแสดงไว้ตั้งชื่อว่า ติกทุกปฏฺจาน.
 อนึ่ง ทรงเพิ่มติกะทั้งหลาย เข้าในติกะ
 ทั้งหลายนั่นเอง แล้วทรงแสดงไว้ตั้งชื่อว่า
ติกติกปฏฺจาน. และทรงเพิ่มทูกะทั้งหลาย
 เข้าในทูกะนั้นเอง แล้วทรงแสดงไว้ ตั้ง
 ชื่อว่า ทูกทูกปฏฺจาน.

เอว :

ติกญจ ปฏฺจานวรํ ทฺกุตฺตมํ
 ทฺกติกญฺเจว ติกทุกญจ
 ติกติกญฺเจว ทฺกทฺกญจ
 ฉ อนฺุโลมมฺหิ นยา สฺกมฺภีราตี.^๒

นัยทั้ง ๖ ในธรรมานุโลม คือติกปฏฺจาน
 อันประเสริฐ ๑ ทูกปฏฺจานอันสูงสุด ๑
 ทูกติกปฏฺจาน ๑ ติกทุกปฏฺจาน ๑
 ติกติกปฏฺจาน ๑ ทูกทูกปฏฺจาน ๑
 แสนจะลึกซึ้งด้วยประการฉะนี้แล.

ปจฺจนียปฏฺจาเนปิ ทฺวาวิสตีติเก แม่ในปัจจนียปฏฺจาน พระสัมมา-
 นิสฺสาย ติกปฏฺจานํ นาม, ทฺกสฺตี สัมพุทธเจ้า ทรงอาศัยติกะ ๒๒ แสดงไว้

^๑ ฉ. ม. ทฺกสฺตี.
^๒ อภ. ป. ๔๐/๒๐.

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
 ทรงสร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิสฺสาช ทุคฺคปฏฺจานันฺ นาม, ทฺวาวิสฺสตีเก
 ทุคฺคสฺเต ปกฺขิปิตฺวา ทุคฺคติกฺคปฏฺจานันฺ นาม,
 ทุคฺคสฺตํ พาวีสฺสตีชา ตีเกสฺสุ ปกฺขิปิตฺวา
 ติกฺคทุคฺคปฏฺจานันฺ นาม, ตีเก ตีเกสฺสุเยว
 ปกฺขิปิตฺวา ติกฺคติกฺคปฏฺจานันฺ นาม, ทุเก
 ทุเกสฺสุเยว ปกฺขิปิตฺวา ทุคฺคทุคฺคปฏฺจานันฺ
 นามาตี. ปจฺจนีเยปิ ฉหิ นเยหิ ปฏฺจานันฺ
 นิตฺทิกฺค. เตน วุตฺตํ :

ตั้งชื่อว่า ติกปฏฺจาน, ทรงอาศัยทุกะ ๑๐๐
 แสดงไว้ตั้งชื่อว่า ทุคฺคปฏฺจาน, ทรงเพิ่ม
 ติกะ ๒๒ เข้าในทุคคะ ๑๐๐ แสดงไว้ ตั้งชื่อว่า
ทุคฺคติกปฏฺจาน, ทรงเพิ่มทุกะ ๑๐๐ เข้าใน
 ติกะ ๒๒ แสดงไว้ ตั้งชื่อว่า ติกทุคฺคปฏฺจาน,
 ทรงเพิ่มติกะทั้งหลาย เข้าในติกะทั้งหลาย
 นั้นเอง ทรงแสดงไว้ ตั้งชื่อว่า ติกติก-
ปฏฺจาน, ทรงเพิ่มทุกะทั้งหลาย เข้าในทุคคะ
 ทั้งหลาย แสดงไว้ ตั้งชื่อว่า ทุคฺคทุคฺคปฏฺจาน
 ฉะนี้. แม้ในธรรมปัจจุบันียปฏฺจานก็ทรงแสดง
 ปฏฺจานไว้โดยนัย ๖ อย่าง. ทวยเหตุนี้
 ทานจึงกล่าวคำว่า :

ติกฺคญจ ปฏฺจานวโร ทุคฺคตฺตมํ
 ทุคฺคติกฺคญจเว ติกฺคทุคฺคญจ
 ติกฺคติกฺคญจเว ทุคฺคทุคฺคญจ
 ฉ ปจฺจนีเยมฺหิ นยา สุกฺคมฺภีราตี?

นัยทั้ง ๖ ในธรรมปัจจุบันียะคือติกปฏฺจาน
 อันประเสริฐ ๑ ทุคฺคปฏฺจานอันสูงสุด ๑
 ทุคฺคติกปฏฺจาน ๑ ติกฺคทุคฺคปฏฺจาน ๑
 ติกฺคติกปฏฺจาน ๑ ทุคฺคทุคฺคปฏฺจาน ๑
 แสนจะลึกซึ้ง ฉะนี้.

๑ อภ. ป. ๔๐/๒๑.

ตโต ปรี อนุโลมปัจฉิมเยปิ ต่อแต่นั้น แม้ในธรรมานุโลมปัจฉิมเย
 เอเตเนว อูปาเยน ฉ นยา ทสฺสีตา. พระองค์ทรงแสดงนัย ๖ โดยอุบายนั้นแล.
 เตนาท : ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า :

ติกฺกญฺจ ปฏฺฐานวรี ทุคฺคตฺตมํ
 ทุคฺคติกฺกญฺเจว ติกฺกทุคฺกญฺจ
 ติกฺกติกฺกญฺเจว ทุคฺคทุคฺกญฺจ
 ฉ อนุโลมปัจฉิมมฺหิ นยา สุกฺคมฺภีราติ^๑

นัยทั้ง ๖ ในธรรมปัจฉิมานุโลม คือ
 ติกฺกปฏฺฐานอันประเสริฐ ๑ ทุคฺกปฏฺฐาน
 อันสูงสุด ๑ ทุคฺกติกฺกปฏฺฐาน ๑ ติกฺกทุค-
 กฺกปฏฺฐาน ๑ ติกฺกติกฺกปฏฺฐาน ๑ ทุคฺกทุค-
 กฺกปฏฺฐาน ๑ แสนจะลึกซึ้ง ดังนี้.

ตทนนฺตรํ ปจฺฉนฺนียานุโลเมปิ เอเตเหว แม้ในธรรมปัจฉิมานุโลม ต่อจากธรรมานุ-
 ฉนฺนินฺนเยหิ นินฺนทฺทิจฺฉ. เตนาท : โลมปัจฉิมเยนั้น ก็ทรงแสดงไวด้วยนัย ๖
 เหล่านี้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
 กล่าวว่า :

ติกฺกญฺจ ปฏฺฐานวรี ทุคฺคตฺตมํ
 ทุคฺคติกฺกญฺเจว ติกฺกทุคฺกญฺจ
 ติกฺกติกฺกญฺเจว ทุคฺคทุคฺกญฺจ
 ฉ ปจฺฉนฺนียานุโลมมฺหิ นยา สุกฺคมฺภีราติ^๒

นัยทั้ง ๖ ในธรรมปัจฉิมานุโลม คือ
 ติกฺกปฏฺฐานอันประเสริฐ ๑ ทุคฺกปฏฺฐาน
 อันสูงสุด ๑ ทุคฺกติกฺกปฏฺฐาน ๑ ติกฺกทุค-
 กฺกปฏฺฐาน ๑ ติกฺกติกฺกปฏฺฐาน ๑ ทุคฺกทุค-
 กฺกปฏฺฐาน ๑ แสนจะลึกซึ้ง ดังนี้.

^๑ อภ. ป. ๔๐/๒๓. ^๒ อภ. ป. ๔๐/๒๔.

สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
 ทรงสร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ฉบับสาธิต ป. - ๗. ๑ - ๓

เอวํ อนุโลเม ฉ ปฏจานานิ,
ปฏิโลเม ฉ, อนุโลมปัจจนีเย ฉ,
ปัจจนียานุโลเม ฉ ปฏจานานีติ อิทํ
จตุวิสตีสมนุตปฏจานสุส สโมธานํ
ปฏจानํ มหาปกรณํ นาม.

อิทานิ อิมสุส อภิชมุสสุ
คมภีรภาวํ วิชานนตุถํ จตุตทาโร สาครา
เวทิตพพา สํสารสาครโร, ชลสาครโร,
นยสาครโร, ญาณสาครโรติ.

ตตถ สํสารสาครโร นาม :

ขนุชานญจ ปฏิปาฏิ
ธาคุอายตนาณ จ
อพโภจฉินนํ วตุตมานา
สํสาโรติ ปวุจจตีติ

เอวํ วุตตุํ สํสารวภูฏํ. สุวายํ
ยสุมา อิเมสํ สตุตทานํ อูปุตติยา

ปฏฐานอันเป็นที่ประชุมแห่งสมันต-
ปฏฐาน ๒๔ นี้ คือในธรรมานุโลม ๖ ปฏฐาน,
ในธรรมปฏิโลม ๖ ปฏฐาน, ในธรรมานุโลม
ปัจจนีเย ๖ ปฏฐาน, ในธรรมปัจจนียานุโลม
๖ ปฏฐาน ชื่อว่า มหาปกรณํ ด้วยประการ
ฉะนี้.

บัดนี้ เพื่อทราบอย่างแจ่มแจ้งถึง
ภาวะที่พระอภิธรรมนี้เป็นสภาพลิกซึ่ง จึงควร
ทราบสาครทั้ง ๔ คือ สํสารสาคร,
ชลสาคร, นยสาคร, ญาณสาคร.

ในสาคร ๔ อย่างนั้น ชื่อว่าสํสารสาคร
ไคแก่ สํสารวภูฏํที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า :

ลำดับแห่งขั้นธ ธาคุ และ
อายตนะทั้งหลาย กำลังเป็นไปไม่
ขาดสาย ท่านเรียกว่า สํสาร ดังนี้.

สํสารสาครนั้น เพราะเหตุที่เงื่อนไขของ
การเกิดขึ้นแห่งสัตว์เหล่านี้ไม่ปรากฏ. คือ

สมเด็จพะเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
ทรงสร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปุริมโกฏิ น ปณฺณายติ. เอกุตถกานณฺหิ
 วสุสฺสทานํ วา วสุสฺสทสฺสทานํ วา
 วสุสฺสทสฺสทสฺสทานํ วา กปฺปสฺสทานํ วา
 กปฺปสฺสทสฺสทานํ วา กปฺปสฺสทสฺสทสฺสทานํ วา
 มตฺถเก สฺตฺตา อุปฺปนฺนา, ตโต ปุพฺเพ
 นาเหสุตฺติ วา, อสุกฺกสฺส นาม รณฺโณ
 กาเล อุปฺปนฺนา, อสุกฺกสฺส พุทฺธสฺส
 กาเล อุปฺปนฺนา, ตโต ปุพฺเพ
 นาเหสุตฺติ วา อัยํ ปริจฺเจโท นคฺคิ.
 "ปุริมา ภิกฺขเว โกฏิ น ปณฺณายติ
 อวิชฺชาเย อิตฺโต ปุพฺเพ อวิชฺชา นาโหสิ,
 อถ ปจฺจมา สมฺภวีสฺส"^๑ อิมินา ปน
 นเยน อัยํ สํสารสาครโร นาม
 อนมตฺตคฺคโว.

มหาสมุทฺโท ปน ชลสาครโร
 นามาติ เวทิตฺตพฺโพ. โส จตุราสีติ-
 โยชนสฺสทสฺสคฺคมิโร. ตตฺถ อุกฺกสฺส
 อาพฺหทสฺสเทหิ วา อาพฺหทสฺสทสฺสเทหิ

ไม่มีกำหนดนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นแล้ว
 ในที่สุด เท่านั้นร้อยปี เท่านั้นพันปี เท่านั้นแสนปี
 เท่านั้นร้อยกัป เท่านั้นพันกัป เท่านั้นแสนกัป,
 ในกาลก่อนแต่นั้นไปไม่ได้มีเลย, หรือว่า
 สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้น เมื่อครั้งพระราช
 ชื่อโน้น, เกิดขึ้น เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรง
 พระนามว่า อย่างโน้น, ในกาลก่อนแต่นั้น
 ไม่ได้มีเลย. แต่ว่ามีกำหนดโดยนัยนี้ว่า "ภิกษุ
 ทั้งหลายเจืออนตนแห่งอวิชชา ย่อมไม่ปรากฏ
 ในกาลก่อน แต่มี อวิชชาไม่มี, แต่ภายหลัง
 จึงมี" ดังนี้ ฉะนั้นสังสารสาครนี้ จึงชื่อว่า
 อนมตคคคะ (มีเบื้องต้นและที่สุดไม่ปรากฏ).

ก็มหาสมุทร ฟังทราบว่าเป็น ชื่อว่า
ชลสาคร. มหาสมุทรนั้น ลึกประมาณ
 ๘๔,๐๐๐ โยชน์. ขึ้นชื่อว่า จะประมาณ
 น้ำในมหาสมุทรว่า เท่านั้น ๑๐๐ อาฬหะ^๑

^๑ ฉ. สมภวีสฺส. ^๒ องฺ. ทสก. ๒๔/๑๒๐.

^๑ อาฬหะ เท่ากับ ๓ ทะนาน ขาวมคธ.

ร้านศรีวัฒนา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วา อาพุทฺทสฺสทสฺสเสหิ วา ปมาณํ นาม
นตฺถิ. อถโข อสงฺเขยฺโย^๑ อปฺปเมยฺโย
มหาอุทฺทกฺขณฺโธเตวว สงฺขยฺ^๒ คจฺฉติ.
อยํ ชลสาครโ นาม.

เท่านั้นพันอาพหกะ เท่านั้นแสนอาพหกะ
ไม่ได้, โดยที่แท้ มหาสมุทรยอมถึงการ
นับว่าหวังนำใหญ่อันใคร ๆ นับไม่ได้ประมาณ
ไม่ได้. นี้ชื่อว่า ชลสาคร.

กตโม นัยสาคร ? เตปิฏกํ
พุทฺธวณฺํ. เทวปี หิ ตนฺตฺติโย
ปจฺจเวกฺขณฺตํ สทฺธาสมฺปนฺนํ ปสาท-
พฺหุลานํ ฅาณฺตฺตรานํ กุลฺปฺตฺตํ อนนฺตํ
ปีติโสมนสฺสํ อปฺปชฺชติ. กตมา เทว ?
วินยญฺจ อภิชฺมมญฺจ.

นัยสาคร เป็นไฉน ? นัยสาคร ไตแก่
พระพุทฺธพจนฺ คือ พระไตรปิฏก. เมื่อกุลบุตร
ผู้สมมฺุรณด้วยศรัทธา มีความเลื่อมใสมาก
มีความรู้สูง พิจารณาตันติ แม่ทั้ง ๒ อยู่ ก็
จะเกิดปีติโสมนัสหาที่สุดมิได้. ตันติทั้ง ๒ นั้น
เป็นไฉน ? คือ วินัย ๑ อภิชฺมม ๑.

วินยธฺรานํ ภิกฺขุณฺณหิ วินยตฺนฺตํ
ปจฺจเวกฺขณฺตํ "โทสานุรูปํ ลิกฺขาบท-
ปญฺญาปนํ นาม อิมสฺมํ โทเส อิมสฺมํ
วீติกกฺกเม อิทํ นาม โทตีติ ลิกฺขาบท-
ปญฺญาปนํ อญฺเณสํ อวิสโย, พุทฺธานเมว
วิสโย"ติ, อุตฺตริมฺนุสฺสธมฺมเปยฺยาลํ

เมื่อภิกษุทั้งหลายเป็นวินัยธร พิจารณาตันติ
คือวินัย พิจารณาอุตริมนุสฺสธมฺมเปยฺยาล,
พิจารณานิลเปยฺยาล, พิจารณาสํญฺจริต-
เปยฺยาลว่า "ธรรมคาวาการบญฺญูติลิกฺขาบท
สมคฺวรแกโทษ ลิกฺขาบทชื่อนี้ ย่อมมีใน
เพราะโทษนี้ ในเพราะการลวงละเมิดนี้

^๑ ฉ. อสงฺเขยฺโย.

^๒ ส. สงฺข.

ร้านศรีวัฒนา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปัจจุเวกขณฺตํ, นีลเปยฺยาลํ
ปัจจุเวกขณฺตํ, สณฺจริตฺตเปยฺยาลํ
ปัจจุเวกขณฺตํ, อนนฺตํ ปิตฺติโสมนสฺสํ
อุปฺปชฺชติ.

เพราะเหตุนี้ การบัญญัติสิกขาบท จึงไม่ใช่
วิสัยของสาวกเหล่าอื่น, เป็นวิสัยของพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น", ย่อมจะเกิด
ปิตฺติโสมนสฺสหาที่สุคฺมิได้.

อาภิธมฺมิกภิกฺขุณฺมปิ 'ขณฺตฺตํ อายตณฺตํ
ธาตฺวณฺตํ อินฺทริยณฺตํ พลโพชฌณฺค-
กมฺมวิปากณฺตํ รูปารูปปริจฺเจทํ สณฺห-
สุขุมธมฺมํ คคนตเล ตารกรูปานิ
คณฺเฑนโต^๑ วีย รูปารูปธมฺมํ ปพฺพปพฺพิ
โกฏฺฐาสโกฏฺฐาสํ^๒ กตฺวา วิภชฺชนโต
ทสฺเสสิ วัต โน สตุถา"ติ อภิธมฺมตฺตํ
ปัจจุเวกขณฺตํ อนนฺตํ ปิตฺติโสมนสฺสํ
อุปฺปชฺชติ.

แม้เมื่อภิกษุผู้เรียนอภิธรรม พิจารณาต้นตอคือ
พระอภิธรรมว่า "พระศาสนาของเราทั้ง-
หลายเมื่อทรงนับชนิดแห่งชั้นบ้าง ชนิดแห่ง
อายตนะบ้าง ชนิดแห่งธาตุบ้าง ชนิดแห่ง
อินทรีย์บ้าง พลโพชฌงค์ กรรมวิปาก การ
กำหนดรูป และอรูป อันเป็นธรรมที่ละเอียด
สุขุม เหมือนทรงนับดวงดาวในท้องฟ้า ทรง
จำแนกรูปธรรมอรูปธรรมออก ทำให้เป็น
ข้อ ๆ เป็นส่วน ๆ ทรงแสดงแล้วน่าอัศจรรย์
หนอ" ย่อมจะเกิดปิตฺติโสมนสฺสหาที่สุคฺมิได้.

เอวํ อุปฺปตฺตติยา ปนสฺสํ อิทํ วัตฺถุปี
เวทิตฺตพฺพิ :

ก็ในการเกิดขึ้นแห่งปิตฺติโสมนสฺสนั้น พึง
ทราบแม่เรื่องนี้ ดังต่อไปนี้ :

^๑ ฉ. คณฺหนโต วีย.

^๒ ฉ. ปพฺพิ ปพฺพิ โกฏฺฐาสํ โกฏฺฐาสํ.

มหานาคติมิย^๑ติสสทตตเตโร กิร นาม
 "มหาโพธิ วนทิสสามี"ติ ปรตีร์
 คจจนุโต นาวาย อุปริตเล นิสินโน
 มหาสมุทท์ โอโลเกติ. อถสฺส ตสฺมี
 สมเย เนว ปรตีร์ ปญญาชิตฺถ, น
 โอริมตีร์. อุมิเวคปฺปเกทสมุคฺคตชล-
 จุณฺณปริกฺขโณ^๒ ปน ปสาร์ตฺรชตปฏฺฐ-
 สุมนปฺปผลนฺนรสทิสโส มหาสมุทฺโทว
 ปญญาชิตฺถ.

โส "กินฺนุ โข มหาสมุทฺทสฺส อุมิเวโค
 พลวา, อุทาหุ จตุวีสตีปฺปเกเท
 สมนตปฏฺฐาเน นยมุขี พลวน"ติ
 จินฺเตสิ. อถสฺส มหาสมุทฺเท ปริจฺเฉโท
 ปญญาชิตฺ. อยฺยหิ เหมฺจสา มหาปจฺวิยา
 ปริจฺฉินฺโน, อุปริ อากาเสน, เอกโต

มีเรื่องเล่าว่า พระเถระชื่อ มหานาคติมิย-
ติสสทัตตะ ขณะที่โดยสารเรือไปสู่ฝั่งโน้น
 ด้วยตั้งใจว่า "จักไหวตนมหาโพธิ" นั่งอยู่
 บนชั้นคาคฟ้าของเรือ แลดูมหาสมุทร. ใน
 สมัยนั้น ฝั่งโน้นก็ไม่ปรากฏ, ฝั่งนี้ก็ไม่
 ปรากฏแก่ท่านเลย, ปรากฏแต่มหาสมุทรอัน
 เคลื่อนกล่นด้วยละอองน้ำ ที่แตกกระจาย
 ลอยขึ้น เพราะกำลังคลื่นกระทบกัน เสมือน-
 หนึ่งแผ่นเงินที่เขาแผ่ไว้ และเหมือนกับ
 เครื่องลาคที่ทำด้วยดอกมะลิ.

ท่านคิดว่า "แรงคลื่นแห่งมหาสมุทรมีกำลัง,
 หรือว่า ประเด็นแห่งนี้ในสมันตปัฏฐาน
 ๒๕ ประเภทมีกำลัง", ขณะที่ท่านพิจารณา
 ธรรมอันละเอียดสุขุมว่า การกำหนดใน
 มหาสมุทรยอมจะรู้ได้. เพราะวามหาสมุทร
 นี้ภายใต้กำหนดด้วยแผ่นดินใหญ่, เบื้องบน

^๑ ฉ. มหาคติคิมิย

ลี. มหาคติมุพย

^๒ ก. วิปฺปปริกฺขโณ.

จกุกวาฬปพพเตน, เอกโต เวลนุเตน
ปริจฉินโน. สมนตปฏจานสฺส ปน
ปริจเฉโท น ปญญาตตีติ สญหสุขุมธมฺม
ปจฺจเวกฺขนตสฺส พลวปีติ อุปฺปนนา.

โส ปีติ วิภขมฺเกตฺวา วิปสฺสนํ
วทฺตฺเตตฺวา ยถานิสฺสินโนว, สพฺพกิเลเส
เชเปตฺวา อคฺคผล อรหตฺเต ปตฺติฏฺจาย
อุทานํ อุทาเนสิ :

อตฺถเว คมฺภีรคตํ สุทฺทพฺพธํ
สยํ อภิญญา ย สเหตุสมฺภวํ
ยถานุปฺพุํ นิชิเลน เทสิคํ
มเหสินา รูปคตํ ปสฺสตีติ.

อัย นยสาคโร นาม.

กตโม ญาณสาคโร ? สพฺพญฺญุต-
ญาณํ ญาณสาคโร นาม. "อัย
สํสารสาคโร นาม, อัย ชลสาคโร

กำหนดควยอากาศ, ข้างหนึ่งกำหนดควย
ภูเขจักรวาล, ข้างหนึ่งกำหนดควยที่สุดคือ
ฝั่ง. แต่การกำหนดสมันตปฏิฐานไม่ปรากฏ
จึงเกิดปิติอย่างมีกำลัง.

ทานชมปีติ เจริญวิปัสสนานั่งอยู่ที่เดิม, ให้
กิเลสทั้งหมดสิ้นไป ตั้งอยู่ในความเป็นพระ-
อรหันต์อันเป็นผลที่เลิศแล้ว เปล่งอุทาน
ว่า :

พระโยคี ย่อมเห็นธรรมที่ลึกซึ้ง รู้ได้
แสนยาก มีเหตุมีปัจจัยที่พระมเหสี-
เจ้าทรงรู้อย่างเอง แล้วทรงแสดงไว้
ตามลำดับ โดยไม่ขาดตกบกพรอง
เหมือนกับเป็นรูปเป็นร่างทีเดียว.

นี้ชื่อว่า นัยสาคร.

ญาณสาคร เป็นไฉน ? สัพฺพญฺญุตญาณ
ชื่อว่า ญาณสาคร. ใคร ๆ ไม่สามารถ
ที่จะทราบสาครนั้น ควยธรรมอย่างอื่นว่า

ร้านศรีวัฒนา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นาม, อัย นยสาครโร นามา"ติ
 หิ คัม อญเณน น สกุกา ชานิตุ,
 สัพพญุตตยา เณเนว สกุกา ชานิตุนฺติ
 สัพพญุตตยาณํ ญาณสาครโร นาม.

อิมสุ จตุสุ สาครเรสุ อิมสมิ จาเน
 นยสาครโร อธิปเปโต. อิมยฺหิ สัพพญุ-
 พุทธา เอว ปฏิวิชฺฌนฺติ.

อยมฺปิ ภควา โภธิมุเล นิสินฺโน
 อิมํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา "อิมํ วต เม
 ฌมฺมํ เอสนฺตสุสํ คเวสนฺตสุสํ กปฺป-
 สตสฺสหาสาธิกานิ จตุตาริ อสงฺเขยฺยานิ"^๑
 วิตีวตฺตานิ, อถ เม อิมสมิ ปลฺลงฺเก
 นิสินฺเนน ทิยพฺพกิเลสสฺสหาเส เชเปตฺวา
 อัย ฌมฺโม ปฏิวิทฺโธ"ติ ปฏิวิทฺธฌมฺมํ
 ปจฺจเวกฺขนฺโต สตฺตาทํ เอกปลฺลงฺเกน
 นิสิตฺติ.

"นี่ชื่อว่า สังสารสาคร, นี่ชื่อว่า ชลสาคร,
 นี่ชื่อว่า นัยสาคร", (แต่)สามารถทราบได้
 ด้วยสัพพัญญุตญาณอย่างเดียว เพราะเหตุนี้
 สัพพัญญุตญาณ จึงชื่อว่า ญาณสาคร.

ในสาคร ๔ อย่างเหล่านี้ ในที่นี้ท่านประสงค์
 เอานัยสาคร. พระพุทธเจ้าผู้สัพพัญญูเท่านั้น
 ย่อมแทงตลอดนัยสาครนี้.

แม่พระผู้มีพระภาค ประทับนั่งที่โคน
 ต้นโพธิ์แห่งตลอดนัยสาครนี้แล้ว เมื่อทรงนั่ง
 พิจารณาธรรมที่แทงตลอดแล้ว โดยบัลลังก์
 เดียวตลอดสัพคาคาว่า "เมื่อเราเสาะแสวง
 หาธรรมนี้หนอล่วงไป ๔ อสงฺเขยแสนกัป,
 ขณะที่เรานั่งเหนือบัลลังก์นี้ ทำให้กิเลส
 ๑๕๐๐ ลีนไปแล้ว จึงแทงตลอดธรรมนี้".

^๑ ฉ. อสงฺเขยฺยานิ.

ตโต ตมฺหา ปลฺลงฺกา วุฏฺจาย "อิมสฺมึ
วต เม ปลฺลงฺเก สัพฺพญฺญตฺตวณฺณํ
ปฏฺวิทฺธนฺ"ติ อนิมิเสหิ จกฺขุหิ สตฺตาทํ
ปลฺลงฺกํ โอลฺโลเกนฺโต อฏฺจาลิ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค เสด็จลุกขึ้นจาก
บัลลังก์นั้นแล้ว ได้ประทับยืนทอดพระเนตร
บัลลังก์ตลอดสี่ปาดาท้ ด้วยพระเนตรอันไม่
กระพริบโดยทรงพระดำริว่า "สัพฺพญฺญตฺตวณฺณ
เราแทงตลอดแล้วที่บัลลังก์นั้นหนอ".

ตโต เทวตานํ "อชฺชขาปิ นฺน สิทฺตฺตถสฺส
กตฺตพฺพกิจฺจํ อตฺถิ, ปลฺลงฺกสฺสมิณฺหิ อาลยฺ
น วิชหตี"ติ ปรีวิตฺกโก อุตฺปาหิ.

แต่นั้น เทวดาทั้งหลายเกิดความปริวิตกขึ้น
ว่า "แม่ในววันนี้ พระสิทธัตถะยังคงมีกิจที่
ต้องทำอยู่แน่, จึงไม่ละความอาลัยใน
บัลลังก์".

สฺตฺถา เทวตานํ วิตฺกํ ฃตฺวา
ตาวเทว ตาสํ วิตฺกํ วุปสมนฺตถํ
เวหาสํ อพฺภุคฺคณฺตฺวา ยมกปาฎิหาริยฺ
ทสฺเสสิ.

พระศาสดา ทรงทราบความวิตกของ
เหล่าเทวดา เพื่อจะสงบความวิตกเทวดา
เหล่านั้น จึงเหาะขึ้นสู่เวหาส ทรงแสดง
ยมกปาฏิหาริย์.

มฺหาโพธิปลฺลงฺกสฺมึ หิ กตปาฎิหาริยญฺ
ฉาติสฺมาคเม กตปาฎิหาริยญฺ ปาฎฺลิ-
ปฺตฺตสฺมาคเม^๑ กตปาฎิหาริยญฺ สัพฺพ

จริงอยู่ ปาฏิหาริย์ที่ทรงทำ ที่มหาโพธิ-
บัลลังก์ ๑ ปาฏิหาริย์ที่ทรงทำ ณ สมาคม
แห่งพระญาติ ๑ ปาฏิหาริย์ที่ทรงทำ ณ

^๑ ฉ. ปาถิกปุตฺตสมาคเม ;
สี. ปาธิกปุตฺตสมาคเม.

คณฺหามพุทฺทชฺชมุเล^๑ กตฺยมกปาฎิหาริย- ปาฎิลิบุตรสฺมาคมี ๑ ไต่เป็นเชือกกับยมก-
สทิสฺเมว อโหสิ. ปาฎิหาริยที่ทรงทำ ณ โคนต้นคณฺหามพุทฺทชฺช
นั้นแลทุกอย่าง.

เอวํ ยมกปาฎิหาริยํ กตฺวา ปลฺลงฺกสฺส พระศาสดาครั้นทรงทำยมกปาฎิหาริยอย่างนี้
จิตฺตฺวจฺจนสฺส จ อนุตฺเร อากาสโต แลแล้ว เสด็จลงจากอากาศระหว่างบัลลังก์
โอรุยฺห สุตฺตาหํ จงฺกมิ. อิมสฺส จ และสถานที่ประทับยืนแล้ว เสด็จจงกรม
เอกวีสตียา ทิวเสสฺส เอกทิวเสปิ สตุฏฺฐี
สรีโรโต รสฺมิโย น นิกฺขนฺตา. ตลอดสัปดาห์. ก็ใน ๒๑ วันเหล่านี้ แม้ใน
วันหนึ่ง พระรัศมีก็ไม่ชานออกจากพระสรีระ
ของพระศาสดา.

จตุตฺถเ ปน สุตฺตาเห ปจฺฉิ-
มุตฺตราย ทิสาย รตนมฺเร นิสิตฺติ.
รตนมฺรํ นาม เนว รตนมยฺ^๒ เกหํ,
สตุตฺตุนํ ปน ปกรณานํ สมฺมลิตฺตฺวจฺจนํ
"รตนมฺรณ"ติ เวทิตพฺพํ.

ตตฺถ ธมฺมสังคณี สมฺมสนฺตสฺสาปิ เมื่อพระศาสดา แม้พิจารณาพระธรรมสังคณี
สรีโรโต รสฺมิโย น นิกฺขนฺตา. วิงฺกคฺป- อยู่ในเรือนแก้วนั้น พระรัศมีก็ยังไม่ชาน

^๑ ฉ. คณฺหามพุทฺทชฺชมุเล;

สี. คณฺหามพุทฺทชฺชมุเล.

^๒ ฉ. สตุตฺตรตนมยฺ.

ปกรณ, ธาตุกถ, บุคคลปณตติ, ออกจากพระสร้ระ. แมเมื่อทรงพิจารณา
 กดาวตฤปกรณ, ยมกปกรณ สมม- วิังคปกรณ, ธาตุกถา, บุคคลบัญญัติ,
 สนตสสาปี สร้ระโต รสมิโย น นิกขนต. กดาวตฤปกรณ, ยมกปกรณ อยู่ พระรัศมี
 ก็ยังไม่ชานออกจากพระสร้ระ.

ยทา ปน มหาปกรณ โอรุยห แต่ ในเวลานั้นพระศาสดา ทรงหยั่งลงสู่
 "เหตุปัจจโย อารมณปัจจโย ๆ เปฯ มหาปกรณ เริ่มพิจารณาเห็นว่า "เหตุปัจจโย
 อวิคตปัจจโย"ติ สมมสน อารภิ, อถสฺส อารมณปัจจโย ๆ เปฯ อวิคตปัจจโย" . ทั้งนี้,
 จตุวิสตีสมนตปฏจานํ สมมสนตสฺส เอกน- ขณะทรงพิจารณาเห็นสมันตปฏิฐาน ๒๔ ประ-
 ตโต สัพพญตญาณํ มหาปกรณเยเว การนี้อยู่ พระสัพพัญญุตญาณ อันสมบูรณ์
 โอกาสํ ลภิ. ก็ปรากฏใน (ขณะพิจารณา) มหาปกรณนั้น-
 เทียว.

ยถา หิ ทิมิรปิงคลมหามจฺโจ จตุราสีติ- เหมือนอย่างว่า ปลาใหญ่ชื่อทิมิรปิงคละ
 โยชนสฺสทสฺสคมภีเร มหาสมุทฺเทเยว ไคโอกาส (โดยความเป็นอันเดียวกัน) ใน
 โอกาสํ ลภติ. เอวเมว สัพพญตญาณํ มหาสมุทฺทซึ่งลึก ๘๔,๐๐๐ โยชนนั้นแลฉันใด,
 เอกนตโต มหาปกรณเยเว โอกาสํ ลภิ. พระสัพพัญญุตญาณ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ก็ไค
 โอกาส โดยความเป็นอันเดียวกัน ในมหา-
 ปกรณนั้นแล.

๑ อภิ. ป. ๔๐/๑.

ฉบับสาธิต ม.-พ.๑-๔

คุณหญิงอรรณวิภาคไพศาลย์
 สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สตถุ เอว ลโทธกาเสน
 สพุพญญตถา เณน ยถาสุขี สณฺหสุขุมธมฺม
 สมนฺสนฺตสฺส สรীরโต นีลปิตโลหิตาทา-
 มญฺเชฏฺฐจบุปภสฺสรว เสน . ฉพุพญญรสมิโย
 นิกฺขมมีสุ.

เกสมฺสฺสูหิ เจว อุกฺขินญจ นีลญฺจาเนหิ
นีลรสมิโย นิกฺขมมีสุ, ยาสํ วเสน
 คคนตลํ อญฺชนจฺญณฺสโมกิณฺณํ วย,
 อุมมาบุปฺพนีลฺบุปฺพลทลสฺสจฺจนฺนํ วย,
 วิติปตฺนตฺมณิตาลวณฺญํ วย, สมนฺปสําริต-
 เมจกปฺญํ วย จ. อโหสิ.

ฉวิตโต เจว อุกฺขินญจ ปิตฺทญฺจาเนหิ
ปิตฺรสมิโย นิกฺขมมีสุ, ยาสํ วเสน
 ทิสํภาคา . สุวณฺณรสธาราภิสฺสิจฺจมานา^๒

เมื่อพระคาสคาทรงพิจารณาธรรมอัน
 ละเอียดยุขุม ตามความสะดวกแก่พระ-
 อัครยาคัยด้วยพระสัพพัญญุตญาณ อันได้โอกาส
 แล้วอย่างนี้ พระรัศมีวรรณะ ๖ คือ เขี้ยว
 เหลือง แดง ขาว หงสบาทและเลื่อมประ-
 ภัสสร ก็ชานออกจากพระสรีระ .

ทำให้ทองฟ้าเสมือนเกลือกกลนด้วยจุมแห่ง-
 อัญชัน, และเหมือนคารคาศด้วยดอกสามหาว
 และกลีบอบลเขี้ยว, เหมือนข้าวตาลแก้วมณี
 ที่ห้อยย้อยอยู่, และเหมือนแผ่นวัตตุลีเขี้ยว-
 คล้ำที่เขาชิงไฉฉะนั้น, ด้วยอำนาจแห่ง
พระรัศมีสีเขี้ยว ที่ชานออกจากพระเกศา
 พระมัสสุ และจากที่สีเขี้ยวแห่งพระเนตร
 ทั้งสองข้าง.

ทำให้ส่วนแห่งทิศทั้งหลาย รุ่งเรือง
 เหมือนราครดด้วยสายน้ำทอง, เหมือนแผ่น-
 ทองที่เขาแผ่ไว้, เหมือนยอมด้วยผงแห่ง

^๑ ฉ. มนฺชิฏฺฐ . . .

^๒ ฉ. สุวณฺณรสธาราภิ สฺสิจฺจมานา .

ก. สุวณฺณรสาภิสฺสิจฺจมานา .

คุณหญิงอรรถวิภาคไพศาลย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วีย, สุธมฺมปฏปสาริตา วีย, กุกุกุญจ-
จฺญณกณณิกการปุปผสมฺปริกิณณา^๑ วีย จ
วิโรจิสฺสุ.

หญาฝรัน และเหมือนเรียงรายด้วยดอก
กรรณิการณะนั้น พระรัศมีสี่เหลี่ยม ชานอก
จากพระฉวีวรรณ และจากที่สี่เหลี่ยมแห่ง
พระเนตรทั้งสองข้าง.

มัสโลหิเตหิ เจว อุกุขึ้นญจ
รตฺตฏจาเนหิ โลหิตรสมฺโย นิกุขมีสุ,
ยาสั วเสน ทิสากาภา จินปิฏจฺญณ-
รณชิตา วีย, สุปกฺกลาขารสํภิสฺสิจฺจมาณา
วีย, รตฺตกมุพฺลปริกุชิตฺตา วีย,
ชยสมฺนปาริภทฺทกพฺนุชฺชิวกุกุสมฺสมฺปริกิณณา
วีย จ วิโรจิสฺสุ.

ทำให้ส่วนแห่งทิศทั้งหลาย รุ่งเรือง
เหมือนย้อมด้วยผงชาด, เหมือนรดด้วยน้ำ
ครั้งที่สุกดีแล้ว, เหมือนห่มด้วยผ้ากัมพลแดง,
และเหมือนเรียงรายไปด้วย ดอกคำ ดอก
หงอนไก่และดอกชบา ฉะนั้น พระรัศมีสี่แฉก
ชานอกจากพระมังสะ พระโลหิต และจาก
ที่สี่แฉกแห่งพระเนตรทั้งสองข้าง.

อฏฺฐีหิ เจว ทนฺเตหิ จ อุกุขึ้นญจ
เสตฺตฏจาเนหิ โอทาตรสมฺโย นิกุขมีสุ,
ยาสั วเสน ทิสากาภา รชตฺตมฺเฏหิ^๒
อาสฺสิจฺจมาณชฺชिरธาราสมฺปริกิณณา วีย,
สมฺปสาริตรชตฺตปฏฺฎวิทานา วีย, วิตีปตฺนต-
รชตฺतालวณฺญา วีย, กุณฺทกมุทสินฺทุ-

ทำให้ส่วนแห่งทิศทั้งหลาย รุ่งเรือง
เหมือนเกลือกกลนไปด้วยขี้ธรราร่า ที่เทออก
จากหม้อเงิน, เหมือนเพดานแผ่นเงินที่ชิง
ไว้, เหมือนขี้ตาลเงินที่ห้อยย้อยอยู่, และ
เหมือนดาราฉายไปด้วยดอกไม้ มีดอกคณา
(กุณฑ) ดอกโกมุท ดอกยางทราย (สินธุวาร)

^๑ จ. กุกุกุมจฺญณกณณิกการปุปผสมฺปริกิณณา.

^๒ ก. รชตฺตมฺเฏหิ.

คุณหญิงอรรณวิภาคไพศาลย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วารสูมนมลลิกาทีกุสูมสญจนนา วีย จ ดอกมะลิซ้อน และมะลิวัลย์ เป็นต้น ฉะนั้น
 วิโรจีสู.

พระรัศมีสีขาว ชานออกจากพระอัฐิ พระ-
 ทนต์ และจากที่สีขาวแห่งพระเนตรทั้งสอง
 ข้าง.

มณฺเชฏฺฐปฺปภสฺสรา^๑ ปน ตมฺหา
 ตมฺหา สรียปฺปเทสา นิกฺขมียสู. อิติ ตา
 จพฺพณฺดรสมฺมโย นิกฺขมิตฺวา มนฺมหาปจฺวี
 คณฺหียสู.

ส่วน พระรัศมีหงส์บาท และ เลื่อม
ประกายสร ชานออกจากพระศรีระประเทศ
 นั้น ๆ. พระรัศมีมีวรรณะ ๖ ประการ
 เหล่านี้ (ชาน) ออกจัมมหาปฐพีอันหนาที่
 ครอบประกายระนี้.

จตุรฺหุตาธิกทฺวิโยชนสฺตสฺหสฺสพฺพลา
 มหาปจฺวี นินฺทฺนตฺสฺวณฺณปิตฺติ วีย อโหสิ.
 อถ มหาปจฺวี ภินฺทิตฺวา เหฏฺฐา อุกฺก
 คณฺหียสู. ปจฺวิสฺนธารกั อฏฺฐนฺหุตาธิก
 จตุโยชนสฺตสฺหสฺสพฺพลํ อุกฺก สฺวณฺณกลเสหิ
 อาสิญฺจมานวิสิณฺสฺวณฺณ วีย อโหสิ.

มหาปฐพีอันหนา ๒๕๐,๐๐๐ โยชน์
 ได้เป็นเหมือนก้อนทอง ที่เขาโลมลทินออก
 แล้ว. พระรัศมีแทรกแผ่นดินไปจับน้ำใน
 ภายใต้. น้ำรองแผ่นดินอันหนา ๕๕๐,๐๐๐
 โยชน์ ได้เป็นเหมือนทองคำเหลวที่ไหลออก
 จากหมอน้ำทอง.

อุทกั วินิวิชฺฌิตฺวา วาตํ อคฺคเหสฺสุ.
 ฉนฺหุตาธิกนฺวโยชนสฺตสฺหสฺสพฺพโล วาโต

พระรัศมี แทรกน้ำลงไปจับลม. ลมหนา
 ๕๖๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนท่อนทองที่

^๑ ฉ. มณฺชิฏฺฐปฺปภสฺสรา.

สมุสสิตสูวณณกชนุโธ วย อโหสิ. วาตฺ ฃาบักสูมไว. พระรัศมีแทรกกลมแล่นไปสู่
วินีวิชฌิตฺวา เหมฐา อชฎากาสํ ปกฺชนุทีสุ. อชฎากาศในภายใต.

อุปริภาเคน อุกฺคนตุวาปี จาตุ-
มหาราชีกะ คณทีสุ. เตปิ วินีวิชฌิตฺวา
ทาวทีเส, ตโต ยามะ, ตโต ตฺลิตเต,
ตโต นิมมานรตี, ตโต ปฺรนิมฺมิตวสวตฺตี,
ตโต นว พฺรหฺมโลเก, ตโต เวหฺพผละ,
ตโต ปญฺจสุทฺธาวาเส วินีวิชฌิตฺวา
จตุตาโร อารุเปเป คณทีสุ. จตุตาโร จ
อารุเปเป วินีวิชฌิตฺวา อชฎากาสํ
ปกฺชนุทีสุ.

พระรัศมีส่วนเบื่องบน ก็พุ่งขึ้นไปจับ
สวรรค์ชั้นจตุมหาราช. ครั้นแทรกสวรรค์
ชั้นจตุมหาราชแล้ว ก็ขึ้นไปจับสวรรค์ชั้น
ทาวคิงส์, จากนั้นก็ขึ้นไปยามา, จากนั้น
ก็ขึ้นไปกุสิต, จากนั้นก็ขึ้นไปนิมมานรตี, จากนั้น
ก็ขึ้นไปปรนิมมิตวสวัตตี, จากนั้นก็พรหมโลก
๘ ชั้น, จากนั้นก็ขึ้นไปเวหัพผละ, จากนั้น
ก็ขึ้นไปญฺจสุทฺธาวาสไปถึงชั้นอรุปรหมทั้ง ๔.
พระรัศมีชำแรกชั้นอรุปรหมทั้ง ๔ แล่นไปสู่
อชฎากาศ.

ทีริยภาเคหิ อนนฺตา โลกธาตุโย
ปกฺชนุทีสุ. เอตฺตเกสุ จาเนสุ จนฺทมิ
จนฺทปฺปภา นตฺถิ, สุริเย สุริยปฺปภา
นตฺถิ, ตารกรูเปสุ ตารกรูปฺปภา
นตฺถิ, เทวตานํ อูยฺยานวิมานกปฺป-
รูกฺเขสุ เจว สรีเรสุ จ อามฺรณฺเสุ
จาตี สพฺพตฺถ ปภา นตฺถิ.

ส่วนขวางแล่นไปสู่โลกธาตุไม่มีที่สุด.
ในสถานที่ประมาณเท่านั้น ย่อมไม่มีแสงจันทร์
ในพระจันทร์, ไม่มีแสงอาทิตย์ในพระ-
อาทิตย์, ไม่มีแสงดาวในดวงดาวทั้งหลาย,
ไม่มีรัศมีของเทวดาทั้งหลาย ในที่ทุกแห่ง
คือที่อุทยาน วิมาน ต้นกัลปพฤกษ์ ที่สรีระ
และที่อภรณ์.

อภฺรสาธิตํ ป. - ๗. ๑ - ๕

คุณหญิงอรรณวิภาคไพศาลย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตีสหสูติมหาสหัสลีโลกธาตุโย^๑ อาโลก-
 ปรณสมตโถ มหาพรหมาปี
 สุริยสูคคฺคฺมเน ขชฺโชปนโก วีย อโหสิ.
 จนุติมสุริยตากรูปเทวอุยยานวิมานกป-
 รุกขานํ ปริจฺเจตมคฺคกเมว ปญฺญาธิบดี.

เอตฺตกณฺหิ จานํ พุทฺธรสุมฺหิเยว
 อชฺโฆตฺตณฺฏํ อโหสิ. อยฺยจ เนว พุทฺธานํ
 อธิฏฺจานอธิธิ, น ภาวนามยา อธิธิ.
 สณฺหสุขุมธมฺเม ปน สมฺมสโต โลกนาถสฺส^๒
 โลหิตํ ปสีทิ, วตฺตธฺรูปํ ปสีทิ, ฉวิวณฺโณ
 ปสีทิ, จิตฺตสมฺภูจฺจนา วณฺณธาตฺถ สมนฺตา
 อสีติหตฺถมคฺคเต ปเทเส นิจฺจลา
 อฏฺจาสี. อิมินา นีหาเรน สตฺตทาหํ
 สมฺมลี.

แมทวามหาพรหม ผู้สามารถแผ่แสงสว่าง
 ไปยังโลกธาตุ ประมาณสามพันและหลาย
 พันโยชน์ ได้เป็นเหมือน หิ้งห้อยในเวลา
 พระอาทิตย์ขึ้น. พระจันทร์ พระอาทิตย์
 ดวงดาว อุทยาน วิมาน ต้นกัลปพฤกษ์ของ
 เทวดาก็ปรากฏเพียงเขตกำหนดเท่านั้น.

แท้จริง สถานที่ประมาณเท่านั้น ได้เป็นที่ปก-
 คลุมไปด้วยพระรัศมีของพระพุทธเจ้าเท่านั้น.
 ก็ฤทธินี้ ไม่ใช่ฤทธิสำเร็จด้วยการอธิษฐาน
 ของพระพุทธเจ้าเลย, ไม่ใช่ฤทธิอันสำเร็จ
 ด้วยภาวนา. แต่เมื่อพระโลกนาถเจ้าทรง
 พิจารณาธรรมอันละเอียด สุขุม พระโลหิต
 จิ่งใส, รูปวัตถุผ่องใส, พระฉวีวรรณผ่อง-
 ใส, วรรณธาตุ ซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้ตั้ง
 อยู่ ไม่วันไหวในประเทศประมาณ ๘๐ ศอก
 โดยรอบ. ทรงพิจารณาแล้วโดยทำนองนี้
 ตลอดสี่ปีค้ำ.

^๑ ฉ. โลกธาตุยา.

^๒ ฉ. สณฺหสุขุมธมฺม.

สตฺตฺรตฺตฺนทิวา^๑ สมฺมลิตฺตมฺโม
กิตฺตโก อโหสิตี ?

หากมีคำถามว่า ธรรมที่พระองค์
พิจารณาแล้วตลอด ๗ วัน ๗ คืน มีประมาณ
เท่าไร ?

อนนฺโต อปริมาโณ อโหสิ. อโย ทาว
มนสา เทสนา นาม. สตฺตา ปน เอว
สตฺตาทิ มนสา จินฺติตฺตํ ฐมฺมํ วจีเกทํ
กตฺวา เทเสนฺโต วสุสฺสเตนปิ วสุส-
สฺสเสนปิ วสุสฺสตฺสเสนปิ มตฺถกํ
ปาเปตฺวา เทเสตฺตุน. สกฺโกตฺตีติ
น วตฺตพฺพ.

แก้วา หาที่สุดมิได้ หาปริมาณมิได้. นี้ชื่อว่า
แสดงด้วยพระเหตุที่ยเท่านั้น. เมื่อเป็นเช่นนั้น
ใคร ๆ จะฟังพูดไม่ได้ว่า ก็พระธรรม
ที่พระองค์ทรงคิดด้วยพระเหตุที่ตลอดสัปดาห์
อย่างนี้ เมื่อจะทรงเปล่งพระวาจาแสดง
โดยร้อยปีก็ดี โดยพันปีก็ดี โดยแสนปีก็ดี
ย่อมไม่สามารถที่จะแสดงให้ถึงที่สุดได้.

อปรภาคสมฺมึ ทิ ตถาคโต ทาวตีสภวเน
ปาริจฺฉตฺตกมฺมุเล ปญฺหุกมฺพลลิตฺตลาโย ทส-
สฺสสฺสจกฺกวาพเทวตานิ มชฺเช นิสินฺโน
มาตฺรํ กายสฺกฺขี กตฺวา "กุสฺลา ฐมฺมา
อกุสฺลา ฐมฺมา อพฺยากตา ฐมฺมา"ติ
ฐมฺมํ เทเสนฺโต สตฺทาเคน สหฺสฺสทาเคน
สฺตสฺสสฺสทาเคน ฐมฺมนฺตฺรา ฐมฺมนฺตฺร

ความจริงในกาลต่อมา พระตถาคตประทับ
อยู่ในท่ามกลางเทวดาในหมื่นจักรวาลเหนือ
บัลลังก์มณฑลศิลาอาสน์ ที่โคนต้นไม้ปาริฉัตตกะ
ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อจะทรงทำพระ-
มารดาให้เป็นกายสักขี (ประจักษ์พยาน)
แสดงธรรม เป็นต้นว่า "กุสฺลา ฐมฺมา
อกุสฺลา ฐมฺมา อพฺยากตา ฐมฺมา" ได้ทรง

^๑ ฉ. สตฺต รตฺตฺนทิวานิ.

คุณหญิงอรรณวิภาคไพศาลย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺยาสาลินี ป.-ท.๑-๕

สังกมิตฺวา^๑ สังกมิตฺวา ว เทเสลี. ตโย
 มาเส นินฺตรํ ปวตฺติตฺเตสนา เวเคน
 ปวตฺตา อากาสคฺงฺกา วีย, อโธมุข-
 จปิตฺตอหฺกขฺญา นิกฺขนฺตอหฺกขฺธา วีย จ
 หุตฺวา อนนฺตา อปริมาณา อโหสิ.

พฺุทฺธานณฺหิ ภตฺตานุโมทนา เลปิ
 โลกํ วทฺเตตฺวา อนฺุโมเทฺนฺตานํ เทสนา
 ที่มฺชฺฌิมนิกายปฺปมาณา อโหสิ^๒ ปจฺฉา-
 ภตฺตํ ปน สมฺปตฺตปฺริสา ย ฐมฺมิ
 เทเสฺนฺตานํ เทสนา สํยฺตฺตอหฺกขฺตร^๓-
 นิกายเทวมหานิกายปฺปมาณา ว อโหสิ^๒.

แสดงแยกขยาย จากธรรมข้ออื่นไปยังธรรม
 ข้ออื่นโดยรอยส่วน พันส่วน แส่นส่วน. พระ-
 ธรรมเทศนาที่ทรงแสดงติด ๆ กัน ๓ เดือน
 เป็นธรรมหาที่สุดมิได้ หาประมาณมิได้
 เปรียบเหมือนคางคกสวรรค์ ที่ไหลลงมา
 อย่างเร็ว, และเปรียบเหมือนสายน้ำที่ไหล
 ออกมาจากหมอน้ำที่วางคว่ำปากไว้ฉะนั้น.

เพราะว่า แม้ในกาลแห่งภัตตานุโมทนา
 เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงอนุโมทนา
 ขยายออกไปเพียงน้อยหนึ่ง พระธรรม-
 เทศนาที่มีประมาณเท่ากับที่มณีกายและมัสชฌิม-
 นิกาย. อนึ่ง เมื่อทรงแสดงธรรมแก่บริษัท
 ที่มาประชุมกัน ภายหลังฉันภัตตาหารแล้ว
 พระธรรมเทศนา ก็มีประมาณเท่ากับนิกาย
 ใหญ่ ๆ ๒ นิกาย คือ สังกมิตฺตนิกายกับอังกมิตฺต-
 นิกาย.

^๑ ก.สังขิปิตฺวา สังขิปิตฺวา.

^๒ ฉ. โหติ.

^๓ ฉ. สํยฺตฺตอหฺกขฺตริกเทว...

กสุม่า ? พุทธาณนฺทึ ภวํคปริวาโส
 ลหุโก, ทนฺตาวรณํ สุผุสสิตฺ^๑, มุขาทานํ^๒
 สลิฏฺจํ, ชิวหา มุทฺกา, สโร มธฺโร,
 วจณํ ลหุคปริวตฺตํ, ตสุม่า ตํ มุทฺตํ
 เทลิตมฺโมปิ เอตฺตโก อโหสิ^๓.
 เตมาสํ เทลิตมฺโม ปน อนนฺโต
 อปริมาโณเยว อโหสิ.

อานนทฺเถโร หิ พุสฺสุโต
 ติปิฏกธโร ปญฺจทสฺสกาถาสหฺสฺสานิ สญฺจิส-
 ปทสฺสฺสานิ ลตาปฺปผานิ อากทฺตมฺนฺโต
 วีย จิตฺปฺปเทเนว จตฺวา คณฺหาติ วา
 วาเจติ วา เทเสติ วา. เอตฺตโก
 เถรสฺส เอโก อุตฺเทสมคฺโค นาม
 โหติ. เถรสฺส หิ อนุปทํ อุตฺเทสํ

เพราะเหตุไร ? เพราะภวังคปริวาส
 (การเปลี่ยนภวังคจิต) ของพระพุทธเจ้า
 ทั้งหลายเร็ว, ริมฝีพระโอษฐ์สนิหิต, เผย
 พระโอษฐ์ไต่แกวคลอง, พระชีวหาอ่อน,
 พระสุรเสียงไพเราะ, ทรงเปล่งพระคำรัส
 ไต่เร็ว, ดังนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงเพียง
 ครู่เดียวนั้น ยังมีประมาถถึงเพียงนี้. พระ-
 ธรรมที่ทรงแสดงตลอดไตรมาส จึงหาที่สุด
 หาประมาถมิได้เลย.

จริงอยู่ พระอานนทเถระเป็นพหูสูต
 ทรงพระไตรปิฎก ยืนอยู่ทำเดี่ยวนั้นเอง
 ย่อมเรียน บอก แสดงคาถาทั้ง ๑๕,๐๐๐
 คาถา บทธรรม ๖๐,๐๐๐ บท เหมือนคนดึง
 ดอกไม้ทั้งเถา. เพียงเท่านั้น จักเป็นอุเทศ-
 มรรค (แนวของอุเทศ) หนึ่งของพระเถระ.
 เพราะผู้อื่นเมื่อจะบอกบทอุเทศ ตามลำดับ

^๑ ส. สุผุสสิต.

^๒ อภิธานปฐพีปิกา. มุขาทาน.

^๓ ฉ. โหติ.

คุณลำพูน ช่อนกลิ่น

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทหมาโน อนุโณ ทาตุ น สกโกติ,
น สมปาปุณาติ, สมมาสมพุทโธว
สมปาปุณเอย.

บทของพระเถระก็ไม่สามารถจะบอกได้, คือ
บอกไม่ทัน, พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น
ทรงบอกทันได้.

เอว อธิมตตสตีมา อธิมตตคตีมา
อธิมตตชตีมา สาวโก สตุถารา เตมาลี
อิมินา นีหาเรณ เทลิต์ เทสนั วสุสสตี
วสุสสหัสส อุกคณหนโตปี มตถกั ปาเปตุ
น สกโกติ.

พระธรรมเทศนาที่พระศาสดาทรงแสดงโดย
ทำนองนี้ตลอด ๓ เดือน พระสาวกผู้มีสติ
คติ และฉิติ มีประมาณมากถึงอย่างนี้ แม้จะ
เรียนตั้งร้อยปีพันปี ก็ไม่สามารถเรียนให้
จบได้.

เอว เตมาลี นิรนตรึ เทเสนตสุส
ปน ตถาคตสุส กวพิงการาหารปฎิพทุธ^๑
อุปาทินนกสรีระ กถึ ยาเปลีตี ?

ถามว่า ก็เมื่อพระตถาคตทรงแสดง
ธรรมตัตถ ๆ กันถึง ๓ เดือนอย่างนี้ จะทรง
ยังอุปาทินนกสรีระ (พระสรีระที่ตัดหาและที่ลื้อ
ยัดถือ) อันเนื่องกับกวพิงการาหาร ให้เป็น
ไปได้ได้อย่างไร ?

ปฎิชคคเนเนว. พุทธานถุหิ โส
โส กาโล สุวตถิตโต สุปริจฉินโน
สุปจจเวกโข.^๒ ตสุมา ภควา ธมมึ

แกว่า ด้วยการประทับระครอง นั้นเอง.
จริงอยู่กาลนั้น ๆ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรง
กำหนดดีแล้ว ทรงจำกัดดีแล้ว ทรงพิจารณา

^๑ ฉ. กพพิงการาหารปฎิพทุธ.

^๒ ฉ. สุปจจเวกโข.

เทเสณโตว มนุสฺสโลเก กาลํ
 โอโลเกติ. โส ภิกฺขุชาจาร์เวลํ
 สลฺลกุเชตฺวา นิรมิตพฺพุทฺธํ มาเปตฺวา
 "อิมสฺส จีวรคฺคกฺกณฺโณ ปตฺตคฺคกฺกณฺโณ สรคฺคคฺค
 อากปฺโป จ เอวรุโป นาม โทศุ,
 เอตฺตํ นาม ฌมฺมํ เทเสศฺว"ติ อธิญฺจาย
 ปตฺตจิวรมาทาย อโนตฺตคฺคททํ คจฺฉติ.
 เทวตา นาคลตาทนฺตคฺคกฺกณฺโณ เทติ.^๑
 ตํ ชาทิตฺวา อโนตฺตคฺคททเห สรริ
 ปฏฺชิคฺคคฺคิตฺวา มโนสฺสลาตเล จิตฺโต สฺสรตฺตํ
 ทุปฺปญฺญํ นีวาเสตฺวา. จิวริ ปารุปีตฺวา
 จาตุมหาราชทตฺตียํ เสลมยํ ปตฺตํ อาทาย
 อุตฺตรคฺคกฺกณฺโณ คจฺฉติ. ตโต ปิณฺทปาทํ
 อahrtitฺวา อโนตฺตคฺคทททฺตีเร นิสฺสินโน
 ตํ ปริญฺญชิตฺวา ทิวาวิหาราย จนฺทนฺวํ
 คจฺฉติ.

ก็แล้ว. ดังนั้นพระผู้มีพระภาคกำลังทรง-
 แสดงธรรมก็ทรงตรวจดูเวลาในมนุษย์โลก.
 ทรงกำหนดเวลาภิกษุชาจาร์ แล้วทรงเนรมิต
 พระพุทธรูปเนรมิต ทรงอธิษฐานว่า "ขอให้
 การหมัจฉีร การถือบาตร การเปล่งเสียง
 อากัปภิกิริยาของพระพุทธรูปเนรมิตนี้ จงเป็น
 แบบนี้ ๆ, จงแสดงธรรมเท่านั้น" แล้วทรงหม
 ฉีรถือบาตร เสด็จไปยังสระอโนดาต.
 เทวตาดวายไม้ชำระพระหนต์ ชื่อนาคลดา.
 พระองค์ทรงเคี้ยวไม้ชำระพระหนต์นั้น แล้ว
 ทรงชำระพระวรกายในสระอโนดาตประทับ
 ยืนที่พื้นมโนศิลา ทรงครองผ้าสบง ๒ ชั้นที่
 ย้อมดีแล้ว ทรงหมัจฉีร แล้วทรงถือบาตรศิลา
 ที่ท้าวจาตุมหาราชถวาย เสด็จไปยังอุตฺตรคฺค-
 ทวีป. ทรงนำปิณฑบาตมาจากที่นั้น ประทับ
 ริมฝั่งสระอโนดาต เสด็จแล้วเสด็จไปยัง
 จันทรวัน (ป่าไม้จันทร) เพื่อทรงพักผ่อน
 กลางวัน.

^๑ ฉ. เทนฺติ.

คุณลำพูน ช่อนกลิ่น

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตฺเถโรปิ
ตตฺถ คนฺตฺวา สมนฺมาสมฺพุทฺธสฺส วตฺตํ
กตฺวา เอกมฺนุคํ นิสีทึ.

อถสฺส สตฺถา นยํ เทติ. "สาริปุตฺต
เอตฺตโก ฐมฺโม มชา เทสิโต"ติ
อาจิกฺขติ. เอวํ สมนฺมาสมฺพุทฺธเจ นยํ
เทนฺเต ปฏิสมฺภิตาปตฺตสฺส อคฺคสาวกสฺส
เวลนฺเต จตฺวา หตฺถํ ปสาเรตฺวา
ทสฺสิตสมฺพุทฺธทสฺสํ นยทานํ โหติ.
เถรสฺสาปิ นยสฺเตน นยสฺสเสน
นยสฺสทสฺสเสน ภควตา เทสิตฐมฺโม
อุปฏฺฐาติ เวย.

สตฺถา ทิวาวิหารํ นิสีทิตฺวา ฐมฺมํ
เทเสตฺถ^๑ กาย เวลาย กจฺจตฺติ ?
สาวตฺถิวาสินี^๒ สมนฺปตฺตานํ ฐมฺมเทสน-
เวลา^๓ นาม อตฺถิ, ตาย เวลาย
กจฺจตฺติ. ฐมฺมํ เทเสตฺวา กจฺจนฺตํ

แม่พระธรรมเสนาบดี สาริปุตรเถระ
ก็ไปในที่นั้น ปฏิบัติพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว
นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

จากนั้นพระศาสดาจะทรงประทานนัยแก่ท่าน.
ตรัสบอกว่า "ดูกรสาริปุตร ตถาคตแสดง
ธรรมแล้วเท่านั้น". เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงประทานนัยอย่างนี้ การประทานนัยแก่
พระอัครสาวก ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา เช่นกับ
คนอื่นอยู่สุดเขต แล้วเหยียดมือออกชี้ให้ดู
ทะเลฉะนั้น. พระธรรมที่พระผู้มีพระภาค
ทรงแสดงแล้ว ย่อมปรากฏชัด แม่แก่พระ-
เถระตั้งร้อยนัย พันนัย แสนนัย.

ถามว่าพระศาสดาประทับพักกลางวัน
แล้วเสด็จไปทรงแสดงธรรมเวลาไหน ?
แก้วา เวลาสำหรับแสดงธรรม แก่ชาว
เมืองสาวตถิที่มาประชุมกัน มีกำหนดอยู่,
จึงเสด็จไปเวลานั้น.

^๑ ก. เทเสตฺวา.

^๒ ฉ. สาวตฺถิวาสินี ภูมฺปตฺตานํ.

^๓ ก. ฐมฺมเทสนาเวลา นาม.

คุณลำนุช ช่อนกลิ่น

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วา อาคจฺจนฺตํ วา เก ชานนฺตํ, เก
 น ชานนฺตํตีติ ? มหเสภฺกฺขา เทวตา
 ชานนฺตํ อปฺเปสภฺกฺขาน ชานนฺตํตีติ. กสฺมา
 น ชานนฺตํตีติ ? สมนฺมาสมฺพุทฺธสฺส วา
 นิมนฺตํพุทฺธสฺส วา รสฺมิอาทิสฺสุ นานตฺตา-
 ภาวา. อุภินฺนํปิ หิ เตสํ รสฺมึสฺสุ วา
 สเรสฺสุ วา วจฺเนสฺสุ วา นานตฺตํ นตฺตํตีติ.

ถามว่า ใครเล่าที่ทราบ, ใครเล่าที่
 ไม่ทราบว่า พระศาสดาเสด็จไปทรงแสดง
 ธรรม หรือเสด็จมาทรงแสดงธรรม ?

แก้วา เทวตามีศักดิ์ใหญ่ทราบ เทวตามี
 ศักดิ์น้อยไม่ทราบ.

ถามว่า ทำไมไม่ทราบ ?

แก้วา เพราะพระสัมมาสัมพุทธะหรือพระ-
 พุทธเนรมิตมีพระรัศมีเป็นต้น ไม่ต่างกัน.
 ความจริง ความต่างกัน ในพระรัศมีกิติ
 พระสุรเสียงกิติ พระดำรัสกิติ ของพระ-
 สัมมาสัมพุทธเจ้า และพระพุทฺธเนรมิตทั้ง-
 สองนั้นไม่มี.

สาริปุตฺตตฺตเถโรปิ สตถารา
 เทสิทํ เทสิทํ ฌมฺมํ อาทริทฺวา อตฺตโน
 สทฺธิวิหาริกานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสฺตานํ
 เทเสสิ. เตสํ อัยํ ปุพฺพโยโค:

ฝ่ายพระสาริปุตรเถระ ใค้นำธรรมที่
 พระศาสดาทรงแสดงแล้วทุกครั้งมาแสดงแก่
 ภิกษุ ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของท่าน.
 บุรพประโยค (ความปรารถนาที่สร้างไว้ใน
 กาลก่อน) ของภิกษุเหล่านั้น ดังต่อไปนี้ :

เต กิร กสฺสปทสฺพลสฺส กาล
 ขุทฺทกฺวคฺคฺลียอนิยํ นิพฺพุตฺตา ปพฺภาเร

เล่ากันมาว่า ในกาลของพระศัพพล ทรง
 พระนามว่ากัสสป ภิกษุเหล่านั้นเกิดใน

คุณล่ำพูน ช่อนกลิ้ง

สร้างต้นฉับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โอลมฺพนฺตา ทฺวินฺนํ อภิธมฺมิกภิกฺขุณฺโณ
 อภิธมฺมํ สชฺฌายนฺตานํ สเร นิมิตฺตํ
 กเหตุวา กณฺหปฺกฺขสฺสฺกฺกปฺกฺเข
 อชานิตฺตวาปี สเร นิมิตฺตคฺคฺคาห-
 มตฺตเกเนว กาลํ กตฺวา เทวโลเก
 นิพฺพตฺตีสฺสํ, เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวโลเก
 วสิตฺตวา ตสฺมี กาลे มนุสฺสโลเก
 นิพฺพตฺติตฺตวา ยมกปาฏิหาริเย ปสฺสิตฺตวา
 เณรสฺส สนฺตฺติเก ปพฺพชฺชีสฺสํ เณโร
 สตฺถารา เทสิตฺตเทสิตฺตมฺมํ อหริตฺตวา
 เตสํ เทเสสิ. สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
 อภิธมฺมเทสฺนาปริโยสานญฺจ เตสํ ภิกฺขุณฺโณ
 สตฺตปฺปกรณอุคฺคหณฺญจ เอกปฺปหา เรเนว
 อโหสิ.

กำเนิดค่างคาวลูกหนู ห้อยโหนอยู่ที่เงื่อมเขา
 เมื่อภิกษุผู้ทรงพระอิทธิธรรม ๒ รูป สาธยาย
 พระอิทธิธรรมอยู่ ได้ถือเอานิมิตในเสียง
 แมจะไม่ว่าว่าเป็นธรรมฝ่ายค้ำหรือธรรม
 ฝ่ายขาว (กุศลธรรม หรืออกุศลธรรม)
 ด้วยเหตุเพียงแต่ถือเอานิมิตในเสียงเท่านั้น
 ครั้นตายแล้วก็ไปเกิดในเทวโลกได้, อยู่ใน
 เทวโลกถึงพุทธานฺตรหนึ่ง ในกาลครั้งนั้น จึง
 มาเกิดในมนุษย์โลก เลื่อมใสในยมกปาฏิ-
 หาริย์ จึงได้บวชในสำนักพระเถระ. พระ-
 เถระได้นำธรรม ที่พระศาสดาทรงแสดง
 ทุกครั้ง มาแสดงแก่ท่านเหล่านั้น. การที่
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระอิทธิธรรม
 จบ และการที่ภิกษุเหล่านั้นเรียนปกรณ์ ๗
 คัมภีร์ ได้มีโดยยามที่ ๓ แห่งวันพร้อมกัน.

อภิธมฺเม วาจนามคฺโค นาม แนวทางของการสอนพระอิทธิธรรม
 สารีปุตฺตคฺคฺเณรปฺปโก, มหาปกรณ มีพระสารีบุตรเถระเป็นต้นเหตุ, แมวาระ

ก. กณฺหปฺกฺขํ สฺสฺกฺกปฺกฺขํ.

คณนวาโรปี^๑ เถเรเนว จปิโต. เถโร
 หิ "อิมินา นีหาเรณ ฐมฺมุนฺตรํ
 อมฺกฺเขตฺตวาว สฺขํ คเหตฺตํ, ฐาเรตฺตํ,
 ปริยาปฺภิตฺตํ, วาเจตฺตญฺจ ปโหตี"ติ
 คณนวาร^๒ จเปลี.

เอวํ สนฺเต เถโรว^๓ ปจฺมตฺรํ
 อภิธมฺมิโก โหตีติ ? น โหตี,
 สฺมมาสมฺพุทฺโธว^๔ ปจฺมตฺรํ อภิธมฺมิโก
 โหตี. โส หิ น มหาโพธิปลฺลฺงเก
 นิสิตฺตวา ปฏิวิชฺฌิ. พุทฺโธ หุตฺวา จ ปน
 สตฺตทาหํ เอกปลฺลฺงเกน นิสินฺโน อุทานํ
 อุทาเนลี :

แห่งจำนวน (การแบ่งตอน) ในมหาปกรณ์ก็
 พระเถระนั้นเองจัดไว้. ความจริงพระ-
 เถระคิดว่า "การไม่ทำให้ระหว่างแห่งขอ
 ธรรมปะปนกันโดยทำนองนี้ ย่อมสะดวกต่อ
 การถือเอา, การทรงจำ, การเล่าเรียน,
 และการสอน จึงวางวาระแห่งจำนวนไว้".

ถามว่า เมื่อเป็นคั้งนั้น พระเถระก็เป็น
 ผู้ทรงพระอภิธรรมเป็นองค์แรกซี ? แก้ว
 หามีได้, พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นแหละ
 ทรงพระอภิธรรมเป็นองค์แรก. เพราะ
 พระองค์ประทับ ณ มหาโพธิบัลลังก์แล้ว
 ทรงแทงตลอดพระอภิธรรมนั้น. ก็แลครั้น
 เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ประทับบัลลังก์เที่ยว
 ตลอด ๗ วัน ทรงเปล่งพระอุทานว่า :

^๑ ฉ. คณนจาโรปี.

^๒ ฉ. คณนจาร์.

^๓ ก. เถโรจ.

^๔ ก. สฺมมาสมฺพุทฺโธจ.

คุณลำพูน ช่อนกลิ่น

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ฐมา
 อาตาปิโน ฌายโต พุราหุณฺณสุส
 อถสุส กงฺขา วปยฺนฺติ สพุพา
 ยโต ปชานาติ สเหตุฐมฺม."

ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ฐมา
 อาตาปิโน ฌายโต พุราหุณฺณสุส
 อถสุส กงฺขา วปยฺนฺติ สพุพา
 ยโต ชยฺ ปจฺจยํ อเวทิต."

ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ฐมา
 อาตาปิโน ฌายโต พุราหุณฺณสุส
 วิฐุပ္ยํ ติฏฺฐติ มารเสนํ
 สุริโยว^๑ โอภาสยมนฺตลิกฺขณฺ"^๒ติ."

"ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อม
 ปราบกฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียร
 เพ่งอยู่ ในกาลนั้นความสงสัยทั้งหมด
 ของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมา
 ทราบชัดซึ่งธรรมพร้อมทั้งเหตุ."

ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อม
 ปราบกฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียร
 เพ่งอยู่ ในกาลนั้นความสงสัยทั้งหมด
 ของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะได้
 รู้แจ้งความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย."

ในกาลใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อม
 ปราบกฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียร
 เพ่งอยู่ ในกาลนั้น พราหมณ์นั้น
 ย่อมกำจัดมาร และเสนามารเสียได้
 เหมือนพระอาทิตย์ ทำให้หนภาภาศ
 สว่างไสวฉะนั้น."

^๑ ฉ. สุริโยว.

^๒ วิ. มหา. ๔/๒-๔, ขุ. อุทาน.

๒๕/๗๔-๗๖.

คุณคำพูน ช่อนกลิ่น

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิที่ ปฐมพุทธวจน นาม.

นี้จัดเป็นปฐมพุทธพจน์.

ธมฺมปทภาณกา ปน :

แต่ท่านพระธรรมภาณกาจารย์ทั้งหลายกล่าว
ว่า :

"อเนกชาติสังสาร

สนฺธาวิสุตฺติ อนิพฺพิสฺส

คหการก^๑ คเวสนฺโต

ทุกฺขา ชาตี ปุณฺปุณฺนี

คหการก ทิฏฺฐโจสิ

ปุณฺ เหนฺ น กาลิ

สพฺพา เต ผาสฺสุกา ภคฺคา

คหณฺฏํ วิสงฺขิตฺ^๒

วิสงฺขารคตฺติ จิตฺตํ

ตณฺหานํ ขยมชฺฌกา"^๓ติ

พระอุทานว่า "เมื่อเรา แสวงหา
นายช่างคือคัมหาผู้สร้างเรือน ยัง
ไม่พบ ไตทองเที่ยวไปสู่สังสาร นับ
ชาติไม่ถ้วน เพราะการเกิดบ่อย ๆ
เป็นทุกข์, ดูกรนายช่างคือคัมหาผู้
สร้างเรือน เราพบท่านแล้ว ท่านจัก
สร้างเรือน ไม่ได้อีกแล้ว ชีโครง
ทั้งหมดของท่านเราหักเสียแล้ว ยอด
เรือนเราก็อ้อเสียแล้ว จิตของเรา
ได้ถึงวิสังขาร ถึงความสิ้นไปแห่ง
คัมหาแล้ว"

อิที่ ปฐมพุทธวจน นามาทิ วทนฺติ.

นี้จัดเป็นปฐมพุทธพจน์.

ยมกศาลานมนฺต เร นินฺนเนน

พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคทรงบรรทม

ภควตา ปรีนินฺพพานสมเย "หนฺนทานิ

ในระหว่างตนรั้งทั้งคู่ ตรัสไว้ในปรีนินฺพพาน

^๑ ส. คหการก. ^๒ ส. วิสงฺขิตฺ.

^๓ พ. ธ. ๒๕/๓๕-๓๖.

คุณหญิงเสงี่ยม พิศาลสารเกษตร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฉบับจุฬาลงกรณ์ บ. - ท. ๑ - ๕

ภิกษุเว อามนุตยามิ โว, วยธมา
สงฺขารา, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา"^๑
วุตฺตวณฺ์ ปัจฉิมพุทฺทวณฺ์ นาม.

อุภินฺนมนฺตเร ปญฺจจตุตาฬีส
วสุสานิ ปุปฺพทามิ คนฺถนฺเตน วย,
รตนาวฬิ อวฺนฺนเตน วย จ กถิต
อมตปฺปกาสโน^๒ สทฺธมฺโม มชฺฉิมพุทฺทวณฺ์
นาม.

ตํ สพฺพมฺปิ สงฺคยฺหมานํ ปิฎฺกโต
ศีล ปิฎกานิ โหนฺติ, นิกายโต ปญฺจ
นิกายา, อํคโต นว อํคานิ,
ธมฺมกฺขนฺธโต จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธ-
สทฺสสานิ.

สมฺยํวํ "เอาเถอะ ภิกษุทั้งหลาย ตถาคค
ขอเตือนเธอทั้งหลายว่า, สังขารทั้งหลายมี
ความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา, เธอทั้งหลาย
จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด" จัด
เป็นปัจฉิมพุทฺทวณฺ์.

พระสังฆกรรมอันประกาศอมตธรรมที่
พระองค์ตรัสไว้ตลอดเวลา ๔๕ พระพรรษา
ซึ่งอยู่ในระหว่างกลาง ปฐมพุทฺทวณฺ์ และ
ปัจฉิมพุทฺทวณฺ์ทั้ง ๒ นั้น เหมือนคนร้อย
พวงดอกไม้, และเหมือนคนร้อยพวงแก้ว
จัดเป็นมชฺฉิมพุทฺทวณฺ์.

พระพุทฺทวณฺ์ แม่ทั้งหมดนั้น เมื่อ
ประมวลเข้าด้วยกันโดยปิฎกมี ๓ ปิฎก, โดย
นิกายมี ๕ นิกาย, โดยอํคมี ๙ อํค, โดย
พระธรรมชั้นธมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นธ.

^๑ ที. มหา. ๑๐/๑๘๐.

^๒ ส. อมตปฺปกาสโก.

- ๘. เถรีคาถา ๑๐. ชาคก
- ๑๑. นิเทศ ๑๒. ปฏิสัมภिता
- ๑๓. อปทาน ๑๔. พุทธวงศ์
- ๑๕. จริยาปิฎก ชื่อพระสุตตันตปิฎก.

ธมฺมสังคณีนี สุตต ปกรณานิ
อภิธมฺมปิฎก นาม.

ปกรณ ๗ คัมภีร์ มีธรรมสังคณีเป็นต้น
 ชื่อพระอภิธรรมปิฎก.

ตตถ :

จะวินิจฉัยในปิฎกทั้ง ๓ นั้นต่อไป :

วิวิธวิเสสสนยตฺตา วินยฺนโต
 เจว กายวาจანი
 วินยตฺถวิทฺธิ อโย วินโย
 "วินโย"ติ อกฺขาโต.

วินัยนี้ท่านผู้รู้อรรถแห่งวินัย เรียกว่า
 "วินัย" เพราะมีนัยต่าง ๆ มีนัยพิเศษ
 และเป็นเครื่องฝึกหัดกายและวาจา.

วิวิธา หิ เอตฺถ ปญฺจวิธ-
 ปาฏิโมกฺขทุทฺเทสปาราชิกาทิสตฺตอาปตฺติก-
 ขนฺธมาตีกาวิภงฺกาทิปุพฺเพทฺถนยา วิเสส-
 ภูตา จ ทพฺพทีกมฺมสึถิลกรณฺพโยชนา อญ-
 ปญฺจตฺตินยา, กายิกวาจลิกอชฺฐมาจารานํ
 นิเสธนโต เจส กายํ, วาจญฺจ วิเนติ.

จริงอยู่ในพระวินัยปิฎกนี้มีนัยต่าง ๆ
 คือมีนัยแบ่งเป็นประเภท เป็นต้นว่าปาติ-
 โมกขุเทศ ๕ อย่าง กองอาบัติ ๗ กอง มี
 ปาราชิกเป็นต้น มาตีกาและวิภังค์ และ
 มีนัยพิเศษ คือมีนัยแห่งอนุบัญญัติที่ทำให้
 เข้มงวดและทำให้หย่อนเป็นประโยชน์, อนึ่ง
 วินัยนี้ชื่อว่าฝึกหัดกายและวาจา เพราะเป็น
 เครื่องป้องกันอชฌาจารทางกายและวาจา.

คุณหญิง เสงี่ยม พิศาลสาร เกษตร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสมา วิวิธนยตฺตา, วิเสสนยตฺตา, คังนััน วินัยันันทานจิงเรียกวา "วินัย" เพราะ
 ภายวajanญจ วินยนโต อัย วินโย มีนัยตาง ๆ, มีนัยพิเศษ, และเป็นเครื่อง
 "วินโย"ติ อกฺขาโต. ผีกหัดกาย วาจา.

เตเนตเมตสุส วจนตฺถโกสฺลตฺถ วุตฺตํ : ฉะนั้น เพื่อความฉลาดในความหมายของคำ
 แห่งวินัยศัพท์นี้ ทานจึงประพันธ์เป็นคาถาไว้
 ดังนี้ว่า :

"วิวิธวิเสสนยตฺตา วินยนโต
 เจว ภายวajanัน
 วินยตฺถวิทฺทฺหิ อัย วินโย
 'วินโย'ติ อกฺขาโต"ติ.

"วินัยนี้ ทานผู้รู้อรรถแห่งวินัยทั้งหลาย
 เรียกว่า "วินัย" เพราะมีนัยต่าง ๆ
 มีนัยพิเศษ และเพราะเป็นเครื่อง
 ผีกหัดกายและวาจา".

อิตรํ ปน :

ส่วนนอกนี้ :

อตฺถานัน สฺวจนโต สฺวตฺตโต
 สวณโตถ สฺวทนโต
 สุตฺตานิ สุตฺตสภาคโต จ
 สุตฺตํ "สุตฺตนุ"ติ อกฺขาตํ.

ทานเรียกว่า "พระสูตร" เพราะ
 ส่องประโยชน์ ตรัสไว้ดีแล้ว ผลัดผล
 หลั่งประโยชน์ เป็นที่ต้านทานได้
 อย่างดี และมีส่วนเปรียบได้กับสาย-
 บรรทัด.

๑ ฉ. สุตฺตสภาคโต จ "สุตฺตนุ"ติ.

ตณฺหิ อตฺตตฺถปรตฺถาทีเกเท อตฺถ
 สฺวเจติ, สฺวตฺตา เจตฺถ อตฺถา
 เวเนยฺยชฺฌาสนานุโลเมน วุตฺตตฺตา.

สวติ เจตฺ อตฺถ สฺสสมิว ฝลฺ, ปสวตีติ
 วุตฺตํ โหติ.

สฺวตี เจตฺ เณฺ วีย ชีรฺ, ปคฺขรตีติ
 วุตฺตํ โหติ.

สฺกฺสุ จ เน ตายตี, รกฺขตีติ วุตฺตํ
 โหติ.

สฺตฺตสภาคํ เจตฺ, ยถา หิ ตจฺจนํ
 สฺตฺตํ ปมาณํ โหติ, เอวเมตฺมปิ วิญฺญนํ.
 ยถา จ สฺตฺเตน สงฺกหิตานิ ปฺุพานิ
 น วิกิริยนฺติ น วิหฺธํสียนฺติ, เอวเมเตน
 สงฺกหิตา อตฺถา.

จริงอยู่ พระสูตรนี้ย่อมสองประโยชน์
 ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น, อนึ่ง ในพระ-
 สูตรนี้มีเนื้อความที่ตรัสไว้แล้วอย่างดี เพราะ
 ตรัสอนุโลมตามอชฌาสัยของเวไนยสัตว์.

อนึ่ง พระสูตรนี้ย่อมผลัดประโยชน์ คือหลัง
 ประโยชน์เหมือนข้าวกล้าผลัดผล.

อนึ่ง พระสูตรนี้ย่อมหลังประโยชน์คืออำนวย
 ประโยชน์ เหมือนแม่โคนมหลังน้ำนมฉะนั้น.

อนึ่ง พระสูตรนี้ ย่อมต้านทานประโยชน์
 เหล่านั้นไว้ด้วยดี, คือ รักษาไว้ด้วยดี.

อนึ่ง พระสูตรนี้ มีส่วนเปรียบได้กับสาย
 บรรทัด, เหมือนอย่างว่าสายบรรทัดเป็น
 ประमाणของช่างฉ่าง ฉันทิ, แม่พระสูตรนี้
 ก็เป็นประमाणของวิญญูชน ฉันทิ. และดอก
 ไม้ที่เขาเอาค้ายร้อยไว้ ไม่กระจัดกระจาย
 ฉันทิ, เนื้อความที่ประมวลไว้ด้วยพระสูตร
 นี้ก็ฉันทิ.

คุณหญิง เสงี่ยม พิศาลสาร เกษตร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เตเนตเมตสฺส วจนตฺถโกสฺสลตฺถํ วุตฺตํ : คั้งนั้น เพื่อความฉลาดในความหมายของคำ
แห่ง สุตฺต คัพฺพนี้ ท่านจึงประพันธ์คาถาไว้
คั้งนี้ว่า :

"อตฺถานํ สฺวจนโต สฺวตฺตโต
สฺวนโตถ สฺวทนโต
สฺุตฺตาทมา สฺุตฺตสฺภาคโต จ
สฺุตฺตํ "สฺุตฺตนุ"ติ อกฺขาทนุ"ติ.

อภิธมฺมสฺส วจนตฺถโก วุตฺโตเยว.

อปโร นโย :

ยํ เอตฺถ วุฑฺฒิมนุโต
สลกฺขณา ปุชิตา ปริจฺฉินฺนา
วุตฺตาทิกา จ ธมฺมา
อภิธมฺโม เตน อกฺขาโต.

อัยฺ หิ อภิสทฺโท วุฑฺฒิลกฺขณปุชิต-
ปริจฺฉินฺนาธิเกสฺส ทิสฺสตี. ตถา เหส
"พาฬุหา เม อาวุโส ทุกฺขา เวทนา

"พระสูตร ท่านเรียกว่า "พระสูตร"
เพราะสองประโยชน์ ตรัสไว้ดีแล้ว
ผลัดประโยชน์ หลังประโยชน์ เป็น
ที่ทานทานได้ดี และมีส่วนเปรียบได้
กับสายบรรทัด".

ส่วนพระอภิธรรม :

ท่านเรียกว่า พระอภิธรรม เพราะ
เหตุที่เป็นธรรม มีความเจริญ เป็น
ธรรมที่มีกำหนดหมาย เป็นธรรมที่
ควรบูชาแล้ว เป็นธรรมที่ท่านกำหนด
ไว้แล้ว และเป็นธรรมอันยิ่ง ซึ่งพระ-
องค์ตรัสไว้ในพระอภิธรรมนี้.

เพราะว่า อภี คัพฺพนี้ ใช้ในความหมาย
ว่าเจริญ กำหนดหมาย ควรบูชา กำหนดไว้
และยิ่ง. จริงอย่างนั้น อภี คัพฺพนี้ ใช้ใน

คุณหญิงเสงี่ยม พิศาลสารเกษตร
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภฺธสํสาธินํ ป. - ๗.๑ - ๕

อภิกกมนฺติ, โน ปฏิกกมนฺตี^๑ "ติอาที่สุ"^๒
 วุฑฺฒิย์ อากโต.

ความหมายว่า เจริญ ตั้งในประโยชน์มีอาทิว่า
 "ดูกรท่านผู้มีอายุ ทุกขเวทนากลา เจริญ
 แก่ผมไมลดลง".

"ยา ตา รตฺติโย อภินฺนตา
 อภิลกฺขิตา"ติอาที่สุ^๒ ลกฺขณ.

ใช้ในความหมายว่า กำหนดหมายตั้งใน
 ประโยคมีอาทิว่า "ราตรีนั้นใด กำหนดรู้ได้
 กำหนดหมายได้".

"ราชาภิราชา มนุชินฺโท"ติอาที่สุ^๓
 ปุชิต.

ใช้ในความหมายว่า ครอบงำ ตั้งในประโยค
 มีอาทิว่า "พระผู้เป็นจอมแห่งมนุษย์ เป็น
 พระราชาที่พระราชาทรงบูชา".

"ปฏิพล วิเนตุ อภิธมฺเม อภินฺนเย"ติ-
 อาที่สุ^๔ ปริจฺฉินฺเน. "อณฺณมณฺณ-
 สงฺกรวิรหิต ฐมฺเม จ วินเย จา"ติ
 วุฑฺฒิ โหติ.

ใช้ในความหมายว่า กำหนดไว้ ตั้งใน
 ประโยคมีอาทิว่า "เป็นผู้สามารถเพื่อจะ
 แนะนำในธรรมที่กำหนดไว้แล้ว ในวินัยที่
 กำหนดไว้แล้ว". ท่านอธิบายไว้ว่า "ใน
 ธรรมและวินัยที่เว้นจากการปะปนกัน".

^๑ ม. อ. ๑๔/๔๗๔-๖, ส. มหา. ๑๔/๑๑๔.

^๒ ม. ม. ๑๒/๓๖.

^๓ ม. ม. ๑๓/๕๕๔, พ. ส. ๒๕/๔๔๔.

^๔ วิ. มหา. ๔/๑๔๒.

อภิกุณฺเฑน วณฺเณนาติอาทิสฺ^๑ อธิเก. ใช้ในความหมายว่า ยิ่ง ดังในประโยคมีอาทิ
ว่า มีวรรณงามยิ่งนัก.

เอตถ จ "รูปุปฺปตฺติยา มคฺคํ
ภาเวติ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ
ทิสํ ปริตฺวา วิหฺรตี"ติอาทินา^๒ นเยน
วุฑฺฒิมนฺโตปิ ธมฺมา วุตฺตา.

อนึ่ง ในพระอภิธรรมนี้ ตรัสธรรมแม่
ที่มีความเจริญโดยนัยมีอาทิว่า "เจริญมรรค
เพื่อเข้าถึงรูปภพ มีจิตสหฺรคตด้วยเมตตา
แผ่ไปยังทิศหนึ่งอยู่".

"รูปารมฺมณํ วา สหฺทการมฺมณํ วา"ติ-
อาทินา^๓ นเยน อารมฺมณาทีหิ ลกฺขณียตฺตา^๔
สลกฺขณาปิ.

ตรัสธรรมที่มีการกำหนดหมายบ้าง เพราะ
พึงกำหนดหมาย ด้วยอารมณ์เป็นต้น โดยนัย
มีอาทิว่า "รูปารมณํ หรือ สหฺทการมณํ".

"เสกฺขา ธมฺมา, อเสกฺขา ธมฺมา,
โลกุตฺตรา ธมฺมา"ติอาทินา^๕ นเยน
ปฺปชิตาปิ, ปุชารหาติ อธิปฺปาโย.

ตรัสธรรมที่ควรบูชาบ้าง โดยนัยมีอาทิว่า
"เสกฺขธรรม, อเสกฺขธรรม, โลกุตฺร-
ธรรม". อธิบายว่า ธรรมที่ควรบูชา.

"ผลฺโส โหตี, เวทนา โหตี"ติอาทินา^๖
นเยน สภาวปริจฺฉินฺนตฺตา ปริจฺฉินฺนาปิ.

ตรัสธรรมที่กำหนดไว้แล้วบ้าง เพราะกำหนด
ไว้ตามสภาวะ โดยนัยมีอาทิว่า "ผลฺสสะยอม
มี, เวทนายอมมี".

^๑ ขุ. วิ. ๒๖/๑๔. ^๒ อภิ. ส. ๓๔/๔๔.

^๓ อภิ. ส. ๓๔/๕. ^๔ ฉ. ลกฺขณียตฺตา.

^๕ อภิ. ส. ๓๔/๑.

^๖ อภิ. ส. ๓๔/๕.

"มหัคคตา ฐมา, อปฺปมาณา ฐมา, ตรัสฺสธรรมที่ยังบาง โดยนัยมีอาทิว่า
อนุตฺตรา ฐมา"ติอาทินา^๑ นเยน "มหัคคตธรรม, อปฺปมาณธรรม, อนุตฺต-
ธิกาปิ ฐมา วุตฺตา.

เตเนตเมตสฺส วจนตฺถโกสฺลตฺถํ วุตฺตํ : ดังนั้น เพื่อความฉลาดในความหมายของคำ
แห่งอภิธรรมศัพท์นี้ ท่านจึงประพันธ์คาถา
ไว้ ดังนี้ว่า :

"ยํ เอตฺถ วุทฺถิมนฺโต
สลกฺขณา ปุชิตา ปริจฺฉินฺนา
วุตฺตาธิกา จ ฐมา
อภิธฺมโม เตน อุกฺขาโต"ติ.

"ที่ท่านเรียกว่า พระอภิธรรมเพราะ
เหตุที่เป็นธรรมที่มีความเจริญมีกำหนด
หมาย ควรบูชา กำหนดไว้และยัง
ซึ่งพระพุทธองค์ ตรัสไว้ในพระอภิ-
ธรรมนี้".

ยํ ปเนตฺถ อวิสิฏฺฐํ, ตํ :

อนึ่ง ท่านผู้รู้อรรถแห่งปิฎกศัพท์ ได้กล่าว
ปิฎกศัพท์ซึ่งไม่ต่างกันในที่นี้ว่า

ปิฎกํ ปิฎกตฺถวิฑู
ปฺริยตฺติภาชนตฺถโต^๒ อาหุ.
อิทานิ^๓ เตน สโมธาเนตฺวา
ตโยปิ วินยาทโย เวยฺยา.

ปิฎก เพราะอรรถว่าเป็นตำราและ
ภาชนะ. บัดนี้บัณฑิตพึงทราบ ธรรม
ทั้ง ๓ มีวินัยเป็นต้น รวมเข้ากับปิฎก-
ศัพท์นั้น.

^๑ อภิ. ส. ๓๔/๑, ๗.

^๒ ฉ. ปฺริยตฺติภาชนตฺถโต.

^๓ ฉ. อิทานิ สทฺโท น ทิสฺสติ.

ปริยตฺติปิ ๑ หิ "มา ปิฎกสมฺปทา-
เนนา"๑ ติ อาทีสุ^๑ ปิฎกนฺติ วุจฺจติ.
"อด ปุริโส อาคจฺเจยฺย กุฑฺทาลปิฎก-^๒
มาทายา"๑ ติอาทีสุ^๓ ยงฺกิญฺจิ ภาชนมฺปิ.
ตสฺมา ปิฎกํ ปิฎกตฺถวิหุ ปริยตฺติ-
ภาชนตฺถโต อาหุ.

จริงอยู่ แมตําราท่านก็เรียกว่า ปิฎก
ทั้งในประโยคมีอาทิวา "อย่าเชื่อโดยอ้าง
ตำรา". แมภาชนะทุกชนิด ท่านก็เรียกว่า
ปิฎกทั้งในประโยคมีอาทิวา "ครั้งนั้นบุรุษ
ถือเอาจอบและภาชนะมา". ดังนั้น ท่านผู้
อรรถแห่งปิฎกศัพท์ จึงกล่าวว่า ปิฎก เพราะ
อรรถว่า เป็นตำราและภาชนะ.

อิทานิ เตน สโมธาเนตฺวา
ตโยปิ วินยาทโย เณยฺยาติ เตน เอว
ทฺวิธตฺเถน ปิฎกสฺสทฺเถน สห สมาส
กตฺวา วินโย จ โส ปิฎกญฺจ
ปริยตฺติภาวโต, ตสฺส ตสฺส
อตฺถสฺส ภาชนโต จาติ วินยปิฎกํ.
ยถาวุตฺเตเนว นเยน สุตฺตฺนตฺถจ ตํ
ปิฎกญฺจาติ สุตฺตฺนตฺถปิฎกํ. อภิธมฺโม
จ โส ปิฎกญฺจาติ อภิธมฺมปิฎกนฺติ

คำว่า บัดนี้ บัณฑิตพึงทราบธรรม
ทั้ง ๓ มีวินัยเป็นต้น รวมเข้ากับปิฎกศัพท์นั้น
ดังนี้ อธิบายว่า บัณฑิตพึงทราบธรรมทั้ง ๓
มีวินัยเป็นต้นเหล่านี้ สมาสเข้ากับ ปิฎกศัพท์
ซึ่งมีอรรถ ๒ ประการดังกล่าวมานั้น อย่างนี้ว่า
พระวินัยนั้นควย เป็นปิฎกควย เพราะเป็น
ตำรา, และเพราะเป็นภาชนะแห่งอรรถนั้นๆ
ดังนั้น จึงชื่อว่า พระวินัยปิฎก. พระสูตรนั้น
ควย เป็นปิฎกควย โดยนัยดังกล่าวแล้ว

^๑ อัง. ติก. ๒๐/๒๔๓.

^๒ ฉ. กุฑาล....

^๓ ม. ม. ๑๒/๒๕๖; อัง. ติก. ๒๐/๒๖๒.

เอวเมเต ตโยปิ วินยาทโย เถยยา. นั้นแล ดังนั้น จึงชื่อว่าพระสูตตันตปิฎก.
พระอภิธรรมนั้นด้วย เป็นปิฎกด้วย ดังนั้น
จึงชื่อว่า พระอภิธรรมปิฎก.

เอว ฌตฺวา จ ปุณฺปิ เตเสว ก็ครั้นทราบอย่างนี้แล้ว เพื่อความ
ปิฎกเกสุ นานุปการโกสลลุตถ์ : ฉลาดโดยประการต่าง ๆ ในปิฎกแม่เหล่านี้นั้นต่อไป :

เทศนาสาสนกถา-

เภท์ เตสุ ยถารหิ

สิกขาปทานคัมภีร์-

ภาวญฺจ ปรีตีปเย.

ปรียตฺติเภท์ สมฺปตฺติ

วิปตฺติญฺจาปิ ยํ ยหิ

ปาปฺณาติ ยถา ภิกฺขุ

ตมฺปิ สพฺพํ วิภาวเย.

ตตฺตฺรายํ ปรีตีปนา วิภาวนา จ :

การแสดง และการประกาศในปิฎก
ทั้ง ๓ นั้นดังต่อไปนี้ :

เอตานิ หิ คีณิ ปิฎกานิ ยถากุภมํ จริงอยู่ ปิฎกทั้ง ๓ เหล่านี้ ท่านเรียกตาม
อาณาโวหารปรมตฺตเทศนา, ยถาปราธ- ลำค้ำว่า อาณาเทศนา โวหารเทศนา

คุณนุ - คุณณีรัตน์ วิริยานนท์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยถาบุโลมยถาธมฺมสาสนานิ, สัวราสัวร-
ทิจฺฉิวินิเวจนนามรูปปริจฺเจทกถา จาติ^๑
วุจฺจนฺติ.

เอตฺถ ทิ วินยปิฎกั อามารเหน
ภควตา อามาทพหุลโต เทสิตตฺตา
อามาทเสนา, สุตฺตฺนตปิฎกั โวหาร-
กฺุสเลน ภควตา โวหารพหุลโต
เทสิตตฺตา โวหารเสนา, อภิชมฺมปิฎกั
ปรมตฺตฺกฺุสเลน ภควตา ปรมตฺตฺพหุลโต
เทสิตตฺตา ปรมตฺตฺเสนาติ วุจฺจติ.

ตถา ปจฺมึ เย เต ปจฺราปราธา
สฺตฺตา, เต ยถาปราธึ เอตฺถ สาลิตาติ
ยถาปราธึสาสนั, ทฺุคิยั อเนกชฺุฆาสา-
นุสยจฺริยาธิมฺุคฺติกา สฺตฺตา ยถาบุโลมึ

ปรมตฺตฺเทศฺนา ยถาปราธึสาสนั ยถาบุโลม-
สาสนั และยถาธรรมสาสนั สัวรา-
สัวรกถา ทิจฺฉิวินิเวจนกถา และนามรูป-
ปริจฺเจทกถา.

จริงอยู่ บรรดาปิฎกเหล่านี้ พระวินัย-
ปิฎกเรียก อามาทเสนา เพราะพระผู้มี-
พระภาคผู้ควรที่จะทรงวางอามาท ทรงแสดง
มากไปค่วยอามาท, พระสุตฺตฺนตปิฎก เรียก
โวหารเสนา เพราะพระผู้มีพระภาค
ผู้ทรงฉลาดในโวหาร ทรงแสดงมากไปค่วย
โวหาร, พระอภิธรรมปิฎก เรียก ปรมตฺต-
เทศฺนา เพราะพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงฉลาด
ในปรมตฺตฺธรรมทรงแสดงมากไปค่วยปรมตฺต.

อนึ่ง วินัยปิฎกที่ ๑ เรียก ยถาปราธ-
สาสนั เพราะพระองค์ ทรงสอนสัตว์ที่มี
ความผิดมาก ตามสมควรแก่ความผิดไว้ใน
ปิฎกนี้, พระสุตฺตฺนตปิฎกที่ ๒ เรียกว่า

^๑ ฉ. . . .ปริจฺเจทกถาติ จ.

เอตถ สาลีตาตี ยถานุโลมสาสน์,
 ตติยัม ชุมมปุณฺณชมฺตเต "อหํ มมา"ติ
 สลฺยโน สตุตา ยถาธมฺมํ เอตถ สาลีตาตี
ยถาธมฺมสาสนนฺติ วุจฺจติ.

ยถานุโลมสาสน์ เพราะพระองค์ทรงสอน
 สัตว์ผู้มีอัชฌาสัย อนุสัย จริยา และ
 อธิมุตติต่าง ๆ กัน ตามอนุโลมไว้ในปิฎกนี้,
 พระอภิธรรมปิฎกที่ ๓ เรียก ยถาธรรมสาสน์
 เพราะพระองค์ทรงสอนสัตว์ ผู้มีสัญญาเพียง
 ในกองธรรมว่า "เรา ของเรา" ตามควร
 แก่ธรรมในปิฎกนี้.

ตถา ปจฺมํ อชฺฌาจารปฏฺิปกฺขภูโต
 สํวราสํวโร เอตถ กถิตฺตติ สํวรา-
สํวรกถา, สํวราสํวโรติ ชุทฺทโก เจว
 มหนฺโต จ สํวโร^๑ กมฺมากมฺมํ วย
 ผลาผลํ วย จ, ทุตฺติยํ ทฺวาสนฺนุจฺจิทฺถุจฺจ-
 ปฏฺิปกฺขภูตา ทฺถุจฺจิวินิเวจฺจนา เอตถ
 กถิตฺตติ ทฺถุจฺจิวินิเวจฺจนกถา, ตติยัม
 ราคาทฺิปกฺขภูโต นามรูปปริจฺเจโท
 เอตถ กถิตฺตติ นามรูปปริจฺเจทกถา
 วุจฺจติ.

อนึ่ง วินัยปิฎกที่ ๑ เรียก สังวรา-
สังวรกถา เพราะตรัสสังวรน้อยใหญ่อันเป็น
 ปฏิปักษ์ต่ออัชฌาจารไว้ในปิฎกนี้, ที่ชื่อว่า
 สังวราสังวระ คือสังวรน้อยและใหญ่ เหมือน
 กรรมน้อยกรรมใหญ่ ผลไมเล็กผลไมใหญ่,
 พระสุตตันตปิฎกที่ ๒ เรียก ทิสฺสูวินิเวจฺจ-
กถา เพราะตรัสการคลายทิสฺสูอันเป็นปฏิปักษ์
 ต่อทิสฺสู ๖๒ ไว้ในปิฎกนี้, พระอภิธรรมปิฎก
 ที่ ๓ เรียก นามรูปปริจฺเจทกถา เพราะ
 ตรัสการกำหนดนามรูป อันเป็นปฏิปักษ์ต่อ
 ราคะเป็นต้นไว้ในปิฎกนี้.

^๑ ฉ. สํวราสํวโร.

ทีสุปิ จ เอเตสุ ทีสุโส ลิกขา,
 คีณิ ปหานานิ^๑ จตุพพิโธ จ คัมภีรภาโว
 เวทิตพโพ. ตถาหิ วินยปิฎเก วิเสเสน
อธิตลลิกขา วุตตา, สุตฺตฺนตฺตปิฎเก
อธิจิตฺตลลิกขา, อภิตมฺมปิฎเก อธิปญญา-
ลลิกขา.

อนึ่ง ในปิฎกทั้ง ๓ แม่นี้ ฟังทราบ
 ลิกขา ๓ ปหานะ ๓ คัมภีรภาพ ๔. จริง
 ตั้งนั้น ในพระวินัยปิฎก ตรัสอธิตลลิกขาไว้
 โดยพิเศษ; ในพระสุตตันตปิฎก ตรัสอธิ-
จิตลลิกขา (โดยพิเศษ), ในพระอภิธรรมปิฎก
ตรัสอธิปญญาลลิกขา (โดยพิเศษ).

วินยปิฎเก จ วิตฺติกกมฺมปฺปหานํ
 กิเลสํ วิตฺติกกมฺมปฏิปกฺขตฺตา ลีลสฺส,
 สุตฺตฺนตฺตปิฎเก ปริยฺญจฺานปฺปหานํ กิเลสํ
 ปริยฺญจฺานปฏิปกฺขตฺตา สฺมาธิสฺส,
 อภิตมฺมปิฎเก อนุสยปฺปหานํ อนุสย-
 ปฏิปกฺขตฺตา ปญฺญาชฺ.

อนึ่ง ในพระวินัยปิฎก ตรัสการละการ
กาวลวงแห่งกิเลสทั้งหลาย เพราะศีลเป็น
 ปฏิพัทธ์ต่อการกาวลวง, ในพระสุตตันตปิฎก
ตรัสการละกิเลสที่กลุ้มรุม เพราะสมาธิเป็น
 ปฏิพัทธ์ต่อความกลุ้มรุม, ในพระอภิธรรมปิฎก
ตรัสการละอนุสัย เพราะปัญญาเป็นปฏิพัทธ์
 ต่ออนุสัย.

ปจฺเม จ ตทงฺคปฺปหานํ กิเลสํ,
 อิตเรสุ วิกขมฺภนสฺมจฺเฉทปฺปหานานิ:
 ปจฺเม จ ทฺวจฺจริตฺตํ กิเลสํ^๒ ปหานํ,
 อิตเรสุ ตฺถหาทฺธิญฺจิสํ กิเลสํ ปหานํ.

อนึ่ง ในปิฎกที่ ๑ ตรัสการละกิเลส
ด้วยตทั้งคปหาน, ใน ๒ ปิฎกนอกนี้ ตรัส
วิกขัมภนปหานและสมฺจเฉทปหาน. อนึ่ง
 ในปิฎกที่ ๑ ตรัสการละสังกิเลส คือทฺวจฺจริต,

^๑ ส. ปหาณานิ.

^๒ โป. ทฺวจฺจริตฺตํ กิเลสสฺส.

เอกเมกส์มี เจตถ จตุพพิโธปิ
ธมฺมุตฺตเทศนาปฏิเวธคัมภีรภาโว
เวทิตพฺโพ.

ตตฺถ ธมฺโมติ ตนฺติ, อตุโถติ ตสฺสาเยว
อตุโถ, เทศนาติ ตสฺสา มนสา
สุวตฺถาปีตาย ตนฺติยา เทศนา,
ปฏิเวโธติ ตนฺติยา, ตนฺตือตฺถสุส จ
ยถากุทาวโโพโธ.

ตีสุปิ เจเตสุ เอเต ธมฺมุตฺตเทศนา-
ปฏิเวธา ยสฺมา สสาที่หิ วีย
มหาสมุทฺโท มนุทฺพุทธิหิ ทุกฺโขคาพุหา,^๑
อลพฺกเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา คัมภีรา.
เอว เอกเมกส์มี เอตฺถ จตุพพิโธปิ
คัมภีรภาโว เวทิตพฺโพ.

ใน ๒ ปิฎกนอกรนี้ ตรัสการละสังกิเลส คือ
คัมภีรและทิล्ली.

อนึ่ง บรรดาปิฎกเหล่านี้ แต่ละปิฎก
พึงทราบคัมภีรภาพโดยธรรม อรรถ เทศนา
และโดยปฏิเวธทั้ง ๔ อย่าง.

บรรดาคัมภีรภาพทั้ง ๔ อย่างนั้น พระบาลี
ชื่อว่า ธรรม, เนื้อความแห่งพระบาลีนั้น
นั่นเอง ชื่อว่า อรรถ, การแสดงพระบาลีที่
กำหนดจดจำไว้โดยใจนั้น ชื่อว่า เทศนา,
การหยั่งรู้พระบาลี, และเนื้อความแห่ง
พระบาลีนั้น ตามเป็นจริงชื่อว่า ปฏิเวธ.

จริงอยู่ เพราะธรรม อรรถ เทศนา และ
ปฏิเวธเหล่านี้ ในปิฎกทั้ง ๓ นี้ ผู้มีปัญญา
น้อยหยั่งรู้ได้ยาก และหาที่ฟังไม่ได้ เหมือน
มหาสมุทรอันกระตายเป็นต้น หยั่งถึงได้ยาก
และหาที่ฟังไม่ได้, ดังนั้นจึงชื่อว่า คัมภีระ
(ลึกซึ้ง). บรรดาปิฎกทั้ง ๓ นี้ แต่ละปิฎก
พึงทราบคัมภีรภาพแมทั้ง ๔ อย่าง ดังกล่าว
มาฉะนี้.

^๑ ฉ. ทุกฺโขคาหา.

อุปโร นโย. ธมฺโมติ เหตุ, อีกนัยหนึ่ง. เหตุ ชื่อว่า ธรรม, สมจริง
 วุตฺตญฺเฐหํ "เหตุมุหิ ฌาณํ ธมฺม- ทั้งที่ตรัสไว้ว่า "ญาณในเหตุชื่อธรรม-
 ปฏิสมฺภิตา"ติ? อตุโถติ เหตุผล, ปฏิสมฺภิตา". ผลแห่งเหตุชื่อว่า อรรถ, สมจริง
 วุตฺตญฺเฐหํ "เหตุผล ฌาณํ อตุ- ทั้งที่ตรัสไว้ว่า "ญาณในผลแห่งเหตุชื่ออรรถ-
 ปฏิสมฺภิตา"ติ? เทสนาติ ปญฺญตฺติ, ปฏิสมฺภิตา". การบัญญัติ, อธิบายว่า การตรัส
 ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิตาไปติ อธิปฺปาโย. ธรรมตามธรรม ชื่อว่า เทศนา. หรือการ
 อนุโลมปฏิโลมสงฺเขปวิทฺตาราทิวเสณ วา กล่าวด้วยอำนาจอนุโลม ปฏิโลม สังเข
 กถนํ. ปฏฺิเวโรติ อภิสมโย. โส และพิสดารเป็นต้น ก็ชื่อว่า เทศนา. การ
 จ โลกียโลกุตฺตโร วิสยโต, บรรลุชื่อว่า ปฏฺิเว. และปฏฺิเวธนั้นเป็นไต่
 อสมฺโมหโต จ อตุถานูรูปํ ธมฺเมสุ, ทั้งโลกียะและโลกุตระ. ไต่แก่ การหยั่งรู้
 ธมฺมานูรูปํ อตุถesu, ปญฺญตฺติปถานูรูปํ ในธรรมสมควรแก่อรรถ, ในอรรถสมควรแก
 ปญฺญตฺติสุ อวโพโร. เตสํ เตสํ วา ธรรม, ในบัญญัติสมควรแกแนวแห่งบัญญัติโดย
 ตตุถ ตตุถ วุตฺตธมฺมานํ ปฏิวิชฺฌิตพฺโพ วิสัย และโดยอสมฺโมหะ (ไม่ลุ่มหลง). หรือ
 สลกฺขณสงฺขาโต อวิปริตสภาโว. สภาวะแห่งธรรมนั้น ๆ ที่ตรัสไว้ในปิฎกนั้น ๆ
 ไม่วิปริต ก็กำหนดไต่ควรแทงตลอดไต่.

อิทานิ ยสฺมา เอเตสุ ปิฎกฺเกสุ บัดนี้ เพราะในปิฎกเหล่านี้ ธรรม
 ยํ ยํ ธมฺมชาติ วา อตุถชาติ วา, อรรถ, เทศนา ซึ่งส่องเนื่อความนั้น ๆ โดย

๑ อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๔.

ยา จายั ยถา ยถา ณาเปตพุโพ อตุโธ
 โสคฺชนั ณาณสฺส อภิมุโข โหติ, ตถา
 ตถา ตทตฺถชฺชติกา เทสนา, โย เจตฺถ
 อวิปริตาวโพธสงฺขาโต ปฏิวะโร, เตสั
 เตสั วา ธมฺมานั ปฏิวิชฺฌิตพุโพ
 สลฺกฺขณสงฺขาโต อวิปริตสภาโว, สพุพ-
 เมตฺติ อานุปจิตฺกฺสสสมฺภาเรหิ ทุปฺปญฺเณหิ
 สสาที่หิ วย มหาสมฺพุโท ทุกฺโขคาพฺหิ,^๑
 อลฺพฺภเนยฺยปตฺถิจฺญจ, ตสฺมา คมฺภีร.
 เอวมฺปิ เอกเมกฺสฺมี เอตฺถ จตฺพุพิโรปิ
 คมฺภีรภาโว เวทิตพุโพ. เอตฺตาวตา
 จ :

เทสนาสาสนกถา-

ภทฺ ฺเตสฺ ยถารหิ

สิกฺขปหานคมฺภีร-

ภาวญฺจ ปรีทึปเยติ

อยิ คาถา วุตฺตตฺถา โหติ.

ประการที่พระผู้มีพระภาคควรรู้หรือรรณ ซึ่ง
 ตรงต่อญาณของผู้ฟัง, การแทงตลอด กล่าวคือ
 การหยั่งรู้ไม่ผิดในปฏิภนเหล่านี้, หรือสภาวะ
 แห่งธรรมเหล่านั้น ที่ไม่วิปริตคือกำหนดได้
 ควรแทงตลอด, ทั้งหมดนั้นผู้มีปัญญาพราม
 ไม่ได้สร้างสมกุศลสมภาวไว้ หยั่งรู้ได้ยาก,
 และหาที่ฟังไม่ได้, เหมือนมหาสมุทร อัน
 กระจายเป็นต้น หยั่งถึงได้ยาก และหาที่ฟัง
 ไม่ได้, ฉะนั้น จึงชื่อว่าคัมภีระ. ฟังทราบ
 คัมภีรภาพแม้ทั้ง ๕ อย่าง ในปฏิภนเหล่านี้
 แต่ละปฏิภนด้วยประการฉะนี้. ก็เพียงเท่านั้น
 เป็นอันได้กล่าวเนื้อความคถานี้ว่า :

ควรแสดงความต่างแห่งเทศนา

ศาสนะ กถา สิขยา ปหาน และ
คัมภีรภาพในปฏิภนเหล่านี้ตามสมควร.

^๑ ฉ. ทุกฺโขคาหิ.

ปริยตฺติเกทํ สมฺปตฺติ
วิปตฺติญฺจาปิ ยํ ยํ
ปาปุณาติ ยถา ภิกฺขุ
ตมฺปิ สพฺพํ วิภาวเยติ.

ควรประกาศ แม่ทุกอย่างที่ภิกษุจะถึงความแตกต่างแห่งปริยัติ สมบัติ และวิบัติ.

เอตฺถ ปน ตีสุ ปิฏฺเฐสุ ติวินฺโธ
ปริยตฺติเกโท ทฎฺฐพฺโพ. ติสฺโส หิ
ปริยตฺติโย อลคทฺทูปมา, นิสฺสรณตฺถา,
ภณฺฑาคาริกปริยตฺตํ.

ในปิฎกทั้ง ๓ นี้พึงเห็นความแตกต่างแห่งปริยัติ ๓ อย่างดังต่อไปนี้. จริงอยู่ ปริยัติมี ๓ คือ

- ๑. ปริยัติเปรียบด้วยอสรพิษมีพิษร้าย
- ๒. ปริยัติมีการออกไปเป็นประโยชน์
- ๓. ปริยัติของภิกษุผู้เป็นอุจจนคลัง.

ตตฺถ ยา ทุกฺคหิตา, อุปารมฺภาติ-
เหตุ ปริยาปฺญา, อยํ อลคทฺทูปมา. ยํ
สนฺธาย วุคฺคํ :

ในปริยัติ ๓ นั้น ปริยัติอันบุคคลเรียนชั่ว, คือเรียนเพราะเหตุ มีการโต้แย้งกันเป็นต้น ชื่อว่า ปริยัติ เปรียบด้วยอสรพิษมีพิษร้าย. ซึ่งพระผู้มีพระภาค ทรงหมายตรัสไว้ว่า :

"เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส อลคท-
ทตฺถิโก อลคทฺทกเวสี อลคทฺทปริเยสนํ
จรมานโน, โส ปสุเสยฺย มหนฺตํ

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุรุษต้องการอสรพิษร้าย แสวงหาอสรพิษมีพิษร้าย เมื่อเที่ยวแสวงหา, เขาเห็นอสรพิษ มีพิษร้าย ตัวใหญ่ พึงจับ

คุณจวง นิตินการณประสม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อักษรสาส์น บ. - ท. ๑ - ๖

อลกทท์, ตแมน โภเค วา นงฺกุญฺเจ
 วา กณฺเฑยฺย, ตสฺส โส อลกทฺโท
 ปฏิปริวตฺติตฺวา^๑ หตฺถเ วา พาหาย วา
 อณฺตรสฺมี วา อํคปจฺจํคเ ทิเสยฺย.
 โส ตโตนิทานิ มรณํ วา นิคฺจฺเจยฺย
 มรณมคฺคํ วา ทุกฺขํ. ตํ กิสฺส เหตุ ?
 ทุกฺคหิตตฺตา ภิกฺขเว อลกทฺทสฺส.
 เอวเมว โข ภิกฺขเว อิคฺคจฺเจ
 โมฆปฺริสา ฐมฺมํ ปรียาปฺณนฺติ สุตฺตํ
 ๆเปฯ เวทลฺลํ. เต ตํ ฐมฺมํ
 ปรียาปฺณิตฺวา เตสํ ฐมฺมานิ ปญฺญา
 อตฺถํ น อุปปริกฺขนฺติ, เตสํ เต ฐมฺมา
 ปญฺญา อตฺถํ ออุปปริกฺขตํ น นิชฺฌานํ
 ชมนฺติ, เต อุปารมฺภานิสฺสา เจว ฐมฺมํ
 ปรียาปฺณนฺติ อิติวาทปฺปโมกฺขานิสฺสา จ.
 ยสฺส จตฺถาย ฐมฺมํ ปรียาปฺณนฺติ,
 ตญฺจสฺส อตฺถํ นานุโกนฺติ. เตสํ เต
 ฐมฺมา ทุกฺคหิตา ทิฆรตฺตํ อหิตาย

อสรพิษตัวนั้นที่ขบหรือที่หาง, มันจึงแว้งกัด
 ที่มีที่แขน หรือที่อวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของ
 เขา. เขาจึงเข้าถึงความตาย หรือทุกข์
 เกือบตาย ซึ่งมีการถูกอสรพิษกัดนั้นเป็นเหตุ.
 ขอนั้นเพราะอะไรเป็นเหตุ? ทุกรภิกษุทั้ง
 หลาย ขอนั้นเพราะอสรพิษมีพิษร้าย อัน
 บุรุษนั้นจับไม่ดี ฉันทิ, ทุกรภิกษุทั้งหลาย
 โมฆบุรุษบางพวก ในพระธรรมวินัยนี้ ก็
 เหมือนฉะนั้นแล ย่อมเรียนพระธรรม คือ
 สุตตะ ฯลฯ เวทลละ. โมฆบุรุษเหล่านั้น
 เรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไม่พิจารณาเห็นซึ่ง
 อรรถแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา, เมื่อไม่
 พิจารณาเห็นซึ่งอรรถด้วยปัญญา ธรรมเหลา
 นั้นย่อมไม่ทนต่อความเพง, โมฆบุรุษเหล่านั้น
 ย่อมมีความโตแย้งเป็นอนิสังส และมอันยัง
 ตนให้พ้นจากวาทะนั้น ๆ เป็นอนิสังสเลา
 เรียนธรรม. โมฆบุรุษเหล่านั้น เรียนธรรม
 เพื่อประโยชน์ใด, ย่อมไม่ได้ประโยชน์นั้น

^๑ ก. ปริวตฺติตฺวา.